

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 25

МАРИУПОЛЬ
2019

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 1 від 28.08.2019 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук
(наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України №
261 від 06.03.2015 р.).**

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних
Index Copernicus International sp.z o.o. та «**Российский индекс научного цитирования**»
(РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «**КиберЛенинка**»

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф.

О. І. Гуржій, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц.

О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар,

д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина,

д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський, д.і.н., проф. І. В. Срібняк,

д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. Т. Граціані
(Італійська Республіка), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф.

С. Корнеа (Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.

Е. Нарвселіус (Швеція), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка), д.і.н.,

ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.п.н., проф. С. Саяпін (Республіка

Казахстан), д.політ.н., проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua ; visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 053/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2019

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ	
Арабаджи С.С., Харахурсах В.Е. РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В С. МАНГУШ В 60-ті РОКИ ХІХ ст.	7
Буглай Н.М. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1995-2005 рр.)	17
Вербовий О.В. СТРУКТУРА ТА КОМАНДНИЙ СКЛАД СУМСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ (1941-1944 рр.)	26
Конарівська Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ «СОЮЗУ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ» НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.	37
Романцова Н.І. СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. ГРУШЕВСЬКОГО	49
Цецик Я.П. УСКЛАДНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	57
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	
Балашова О.В. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: СТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИННИК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ?	64
Гапоненко В.А. ЧИ ЗАВЕРШИЛАСЬ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ?	76
Гжибовська Т.С. АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	84
Кваша О.П. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ЇЇ АДАПТАЦІЇ У РАМКАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ УКРАЇНИ	94
Костельнюк М.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО АДАПТАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ	101
Парфіненко А.Ю. ТУРИЗМ І ТОТАЛІТАРИЗМ: ЧИ СТАНУТЬ ТУРИСТИЧНІ ПОТОКИ «ТРОЯНСЬКИМ КОНЕМ» ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКОГО РЕЖИМУ?	110
Трофименко А.В., Альошина М.С. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БРІКС	120

Трофименко М.В. УНІВЕРСИТЕТИ ЯК РУШІЙНА СИЛА ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)	127
Шимко О.В. РЕГІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ	135
Шумский Л.Н. КАРЛ ШМИТТ О ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЯХ АМЕРИКАНСКОГО И ЕВРОПЕЙСКОГО ИМПЕРИАЛИЗМА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ	143
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	152
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»	156
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	159

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE	
Arabadzhy S., Kharakhursakh V. DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN MANHUSH VILLAGE IN THE 60'S OF THE XIX CENTURY	7
Buglay N. THE SOURCE-STUDY ASPECT OF PROBLEM AS FOREIGN POLICY OF REPUBLIC POLAND (1995-2005)	17
Verbovyi O. STRUCTURE AND COMMAND STAFF OF SUMY PARTISAN ASSOCIATION (1941-1944)	26
Konarivska Ju. THE ACTIVITY OF THE «UNION OF THE POLISH PEOPLE» IN THE TERRITORY OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE HISTORICAL LITERATURE OF THE MIDDLE OF 20 TH - THE BEGINNING OF THE 21 ST CENTURY	37
Romantsova N. MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO HISTORIOGRAPHICAL RESEARCHES OF HRUSHEVSKY M. SCIENTIFIC WORK	49
Tsetsyk Ya. COMPLICATIONS OF THE ECONOMIC SITUATION IN THE VOLYN GUBERNIA AT THE BEGINNING OF THE FIRST WORLD WAR	57
POLITICAL SCIENCE	
Balashova O. POLITICAL PARTIES OF UKRAINE: STABILIZING OR DESTABILIZING FACTOR IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE?	64
Haponenko V. HAS INSTITUTIONALIZATION OF DEMOCRACY IN UKRAINE ALREADY BEEN COMPLETED?	76
Hzybovska T. ANTI-CORRUPTION POLICY IN EASTERN EUROPE: KNOWLEDGE FOR UKRAINE	84
Kvasha O. REGIONAL POLICY OF UKRAINE ON THE WAY OF ITS ADAPTATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EUROINTEGRATION VECTOR OF UKRAINE	94
Kostelniuk M. FOREIGN EXPERIENCE OF TRANSFORMATION OF POLITICAL SYSTEMS AND THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION TO UKRAINIAN REALITIES	101
Parfinenko A. TOURISM AND TOTALITARISM: WILL TOURIST FLOWS BECOME THE	110

"TROJAN HORSE" OF NORTH-KOREAN REGIME?	
Trofymenko A., Alyoshina M. MAJOR DEVELOPMENT STAGES OF BRICS	120
Trofymenko M. UNIVERSITIES AS AN IMPETUS FOR PUBLIC DIPLOMACY IN UKRAINE (BASED ON THE EXAMPLE OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY)	127
Shimko O. REGIONAL SOCIAL POLICY AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE EURO- INTEGRATED ELECTION OF UKRAINE	135
Shumsky L. CARL SCMITT ON THE ISSUE OF POLITICAL TECHNOLOGIES OF AMERICAN AND EUROPEAN IMPERIALISM IN INTERNATIONAL LAW	143
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	152
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION "BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES"	156
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	159

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 373.3(477.62-22)''186''

С. С. Арабаджи
В. Е. Харахурсах

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В С. МАНГУШ В 60-ті РОКИ XIX СТ.

Досліджено розвиток початкової освіти в 60-ті роки XIX ст. в Приазов'ї на прикладі школи в с. Мангуш. Визначено, що велику роль в цьому розвитку зіграло населення селища, яке створило умови для отримання їх дітьми освіти. Поселяни заснували суспільний капітал, за рахунок якого функціонував навчальний заклад в селищі. До наукового обігу введено та проаналізовано основні джерела з теми: звіти члена Олександрівської повітової училищної ради барона М. Корфа. Встановлено педагогічний склад училища та описано новаторські педагогічні прийоми, які використовувалися вчителями в ході навчального процесу. Охарактеризовано відношення місцевих жителів до отримання початкової освіти їх дітьми, а також труднощі, що виникали впродовж навчального року.

Ключові слова: *початкова освіта, земська школа, Олександрівська повітова училищна рада, с. Мангуш.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-7-17

Сьогодні в нашій державі дуже гостро стоїть питання мов національних меншин з одного боку, і реформування системи освіти з іншого. Для кращого осмислення цих проблем варто розглянути відправну точку розвитку цих питань в нашому регіоні на прикладі становлення початкової освіти в грецьких селах Приазов'я, а саме – в с. Мангуш в 60-ті рр. XIX ст. З одного боку, цей хронологічний проміжок є відправною точкою становлення початкової освіти в Російській імперії в цілому, і в Приазов'ї зокрема. З іншого, на території Приазов'я система освіти розвивалася в досить специфічних умовах: мало хто з представників грецького населення розуміли мову, якою повинно було проходити навчання. Цей фактор наклав свій відбиток на освітній процес. Таким чином, дослідивши становлення освітнього процесу на прикладі одного з грецьких сіл, можна виявити особливості, які будуть важливим доповненням до мовної проблеми національних меншин, а також проблеми реформування освітньої галузі.

Становленню освіти у грецьких поселенців після їх переселення в Приазов'я та до кінця XIX ст. приділили увагу ще їх сучасники. А. Петрашевський детально описав заснування та піднесення приходського двокласного училища в м. Маріуполі, а також відобразив розвиток приватних закладів освіти та духовного училища, а також маріупольських Олександрівської чоловічої гімназії та Маріїнської жіночої гімназії [14]. На жаль, автором не зазначений час заснування та перебіг існування початкових шкіл в грецьких селищах.

Питанню розвитку освіти в м. Маріуполі та грецьких поселеннях приділили значну увагу українські дослідники. Н. Бацак проаналізувала розвиток освіти в м. Маріуполі з кінці XVIII – до початку XX ст., концентруючи свою увагу на діяльності Маріупольського парафіяльного училища, приватних жіночих шкіл, а згодом земських шкіл Маріупольського повіту. Дослідниця наводить відомості, що у 60-х роках XIX ст. в грецьких селах функціонувало 22 невеликі школи, які утримувалися за кошти громад парафій і охоплювали навчанням 16% дітей округу [2, с. 27]. До 1867 р. в грецьких громадах відкривались 1-2 школи на рік, а після реформи кількість початкових закладів різко збільшилася. Детальна інформація про розвиток освіти в окремих сільських школах в роботі відсутня.

В основному історикині зосередили свою увагу на історії розвитку земської освіти в грецьких селищах Маріупольського повіту починаючи з 70-х років XIX ст. Г. Ліхачова розкрила процес заснування початкових шкіл та їх фінансування наприкінці XIX ст. [9]. А. Гедьо та С. Новікова детально проаналізували вклад Маріупольського повітового земства у розвиток справи початкової освіти [5; 10]. Враховуючи фрагментарність інформації з історії розвитку освіти в грецьких поселеннях в 60-ті рр. XIX ст., необхідність характеристики цих процесів на локальному рівні та відсутність досліджень з викладенням розвитку початкової школи в с. Мангуш, було обрано саме цей населений пункт.

Мета розвідки – висвітлити процес розвитку сільської школи в с. Мангуш у 60-ті роки XIX ст. Мета передбачає розв'язання наступних завдань: охарактеризувати процес навчання в закладі освіти, визначити джерела фінансування школи, розкрити статевий склад учнів та їх успішність, описати вчительський склад та методи їх викладання тощо.

Джерельна база теми представлена законодавчими актами, актовою та діловодною документацією та статистичними відомостями. Законодавчий акт «Положение о начальных народных училищах» від 14 липня 1864 р. [4] став засадничим у розбудові початкових шкіл в імперії. Спираючись саме на цей документ відбувалась трансформація існуючих шкіл та відкриття нових.

Актові джерела представлено рішеннями сільської громади щодо розвитку навчального закладу, так «Приговор мангушского сельского общества об образовании училищного капитала» заклав основи фінансування мангушської школи [15]. Обсяг діловодної документації є найбільшим серед усієї джерельної бази теми дослідження. Вона представлена звітами члена училищної ради барона М.О. Корфа щодо стану училищ в Олександрівському повіті та Маріупольському окрузі [11; 12; 13]. Цінним документом є «Инструкция, принятая для руководства в Мангушском сельском училище..», в якій представлено правила для вчителів та учнів школи [6]. Статистична документація представлена відомостями щодо кількості початкових училищ, джерел та обсягу їх фінансування, кількісного та статевого складу учнів тощо [17; 19].

Поселення Мангуш було засновано переселенцями з Кримського півострова у 1780 р. [16], які за етнічною приналежністю були греками. Інформація щодо часу появи першого навчального закладу в с. Мангуш в документах Маріупольського грецького суду та інших відомих нам джерелах відсутня. Перша згадка, що була знайдена авторами розвідки датується 1864 р., але на той час сільська школа вже існувала. 8 березня 1864 р. в Мангуші відбулося зібрання сільської громади (були присутні не менше двох третіх домовласників села), на якому вирішувалося питання подальшого розвитку початкової освіти в селищі. На думку поселенців, знання та вміння, які отримували учні в школі (вчилися читати та писати), не задовольняли вимоги часу та необхідного розвитку дітей, крім того

бідні родини не мали змоги оплачувати навчання дітей. Поселяни бачили можливості розвитку навчального закладу та забезпечення доступу до навчання дітей з найбідніших родин через утворення суспільного капіталу. Задля реалізації поставленої мети поселяни вирішили обрати двох піклувальників, двох помічників та одного наглядача серед осіб, що користувалися довірою громади. Згідно прийнято на зібранні рішення, обрані особи мали збирати по одні мірці збіжжя з кожної четверті зерна, що висівалося поселянами на користь навчального закладу впродовж п'яти років до утворення значної суми капіталу. Планувалося віддати капітал в установу кредитування або приватним особам для отримання відсотків, які мали витратитися на потреби школи. Ці обрані особи мали повноваження приймати рішення щодо збільшення приміщення навчального закладу і т.д. та мали обов'язки: вести книги надходжень та витрат та щороку у грудні звітуватися перед громадою [15, с. 133].

Для попередження зловживань піклувальників було вирішено обрати по представнику з кожного кварталу поселення у кількості 12 осіб, яким піклувальники мали надавати детальний звіт. Окремий пункт цього приговору мав попереджувальний характер: було визначено, що особи, які будуть ухилятися від сплати внеску зерном, будуть позбавлені права голосу на громадських зібраннях. Відомо, що у 1866 р. було зібрано 1200 руб. сріблом на потреби школи.

Проведення шкільної реформи 1864 р. та затвердження «Положення о начальных народных училищах» від 14 липня 1864 р. визначили основні напрями розвитку початкової освіти в імперії. Провідне місце в структурі освіти було визначено початковим навчальним закладам. Земства залучались до процесу затвердження створення закладів та керівництва ними, але ініціатива заснування шкіл мала йти від сільських громад.

Олександрівська повітова училищна рада була відкрита 24 квітня 1867 р., але перед офіційним відкриттям цієї ради, барон Корф як її член, здійснив огляд сільських шкіл, які відносилися до третьої училищної ділянки Олександрівського повіту, куди входили й грецькі поселення Маріупольського округу. Згідно відомостей барона, в с. Мангуш школа існувала ще до відкриття училищної ради, але нажалі він не зазначив в якому році вона була відкрита [11, с. III].

Початкову школу в с. Мангуш барон відвідав навесні 1867 р. і намагався розібратися згідно яких документів відбувався процес навчання, але не знайшов жодних документів ні в Маріупольському грецькому суді, ні розпоряджень духовництва. На його думку, грецькі школи були зобов'язані своїм існуванням тільки бажанню сільських громад мати навчальні заклади. Наприклад, мешканці сіл говорили йому, що в селищах Мангуш, Ялта та Урзуф греки турбувалися про розвиток шкіл з незапам'ятних часів [11, с. 40]. При огляді мангушської початкової школи барон звертав увагу в першу чергу на рівень грамотності греків російською мовою. Згідно відомостей Миколи Олександровича, мангуська сільська громада вирішила реорганізувати школу (з'явилося російське відділення), в результаті 1 січня 1867 р. сільська школа була перетворена на однокласне училище, яке утримувалося за рахунок суспільного капіталу [11, с. 48].

Бажання впорядкувати діяльність навчального закладу привело до громадських зборів, обговорення та затвердження інструкції щодо керівництва училищем. Цей документ мав три частини: в першій були викладені загальні правила, в другій – правила для вчителів, в третій – правила для учнів [6]. Не дивлячись на назви цих частин, варто зазначити, що в них були зафіксовані й обов'язки учнів, вчителів та піклувальників школи. В інструкції були зазначені вимоги щодо матеріального забезпечення училища:

необхідними складовими інтер'єру мали бути шафа для книг, столи для вчителів та наставників, лави для учнів, а також дві дошки в двох відділеннях [6, с. 136].

Відповідно до встановлених правил, в училищі велася необхідна документація. Журнал відвідування учнями уроків заповнювався щодня вчителем, перевірявся наставником, а наприкінці місяця віддавався для підпису піклувальнику закладу. За належним заповненням журналу також суворо слідкували члени училищної ради. Відповідальне заповнення документації з одного боку додавало додаткової роботи вчителям, але з іншого боку було підтвердженням слів вчителя у спірних ситуаціях. Наприклад, у 1868 р. барону Корфу надійшла скарга від поселянина с. Мангуш на вчителя Сербеева, який, згідно скарзі, відмовив прийняти сина поселянина до школи через переповненість відділення, але інших дітей ніби прийняв. Через відсутність записів у журналі, вчитель не міг підтвердити свої слова, що після цієї відмови він не прийняв до школи жодного учня [12, с. 108].

Учнів приймали до навчального закладу з восьми років. Діти, які вступали для вивчення Священної історії, катехізису, граматики та географії мали бути не молодше десяти років [6, с. 136]. Приймали учнів два рази на рік: з 1 по 15 вересня та з 1 по 15 січня. Уроки викладалися в двох відділеннях училища: в одному на російській мові, в другому на грецькій. Навчання з вересня по березень місяці тривало з восьмої ранку до дванадцятої години дня та з другої години до шести вечора. В першій половині дня проводилися уроки та учні займалися читанням, в другій – діти робили домашнє завдання і займалися чистописанням. Кожну середу та п'ятницю після обідньої перерви всі учні вчили грецьку мову, навіть ті, які тільки вступили до школи і вивчали алфавіт [6, с. 137]. Щосуботи після обіду учні слухали пояснення недільних Євангелій та життя святих, в ці дні поселянам також дозволялося відвідувати зустрічі. Якщо під час уроків до класу входили чиновники або представники духівництва, учні мали їх вітати вставанням з лав. Учні мали один вихідний на тиждень – у неділю, у всі святкові дні навчання не відбувалося.

Пошуком людини на посаду вчителя займався піклувальник школи, сільська громада затверджувала фахівця та погоджувалася з розміром річного жалування. Виплата коштів вчителю проводилася піклувальником щомісяця, про що робився відповідний запис у прибуткову-витратну книгу. В обов'язки вчителя входило «внушати ученикам постійно правила благочиния», вчити як поводитися вдома, з батьками та дорослими [6, с. 138]. У випадку, коли учні порушували правила, а саме: «бегали по улице в беспорядке, особенно летом купаются в речке, а зимою идут на лед, играют в деньги и ладышки, употребляют брани и непристойное обращение с старшими, ослушиваются родителей», вчитель мав застосувати до них суворе стягнення [6, с. 139]. У випадку, коли учні не виправлялися, їх виключали зі школи.

Згідно «Правил для вчителів», що були затвердженні мангуським сільським сходом, вчителі мали спілкуватися з учнями ввічливо, не використовувати непристойні слова та вирази, виховувати дітей не підвищуючи голосу та не погрожуючи їм. Вчителю заборонялося бити учнів по голові та інших частинах тіла руками, для проведення тілесних покарань він мав мати палички. Бив дітей один з учнів. За пустоці та невиконане домашнє завдання учні отримували від одного до трьох разів палицею по руках. Якщо учень завинив три рази або його провина була дуже серйозною, його віддавали для покарання піклувальнику школи [6, с. 139]. Відомо, що в Мангуші існував звичай, коли дитина вступала до школи, її приводив батько до вчителя і казав: «старайся! душа его – моя, а

кости – твої». Це означало: «Вчитель, старайся вчити учня, не шкодуй хлопця, хоч кістки йому переламай, аби він чому-небудь навчився». Цей приклад, дуже добре демонструє відношення до дисципліни, яке панувало в училище.

Російській мові та граматиці навчав священник Ананій Агап'єв, який також викладав арифметику російською мовою. Барон підкреслив, що саме завдяки плідній праці священника учні мангушської школи показали найкращий результат в 1867 та 1868 рр. серед всіх шкіл в грецьких селищах. Громада платила Ананію Агап'єву жалування в розмірі 100 руб. сріблом на рік (додатково він мав 28% доходу від церковного приходу), що на думку барона Корфа було замало, оскільки навіть його помічники – мангуський поселянин Сербеев та грек з Фессалії Йосиф отримували по 150 руб. сріблом на рік. Крім фінансової винагороди вчитель в мангуській школі отримував щорічно по дві мірці хліба з кожного господаря, дитина якого відвідувала школу, а також по одній мірці хліба від тих, хто не мав учнів в родині [11, с. 49].

В школі учні розподілялися на розряди. До першого розряду відносилися учні, що вивчали Священну історію, катехізис, граматику та географію; до другого – учні, яким викладалась арифметика російською мовою; до третього – учні, що займалися читанням та чистописанням на російській та грецькій мовах і також додатково мали один урок на якому вивчали російські слова; до четвертого – всі новоприбулі учні, які вчили алфавіт та письмо (їх навчали старші учні, що мінялися щотижня) [6, с. 140].

Навесні 1867 р. в школі навчалось 35 хлопчиків та 18 дівчат, з них російською мовою могли спілкуватися 8 учнів та 2 учениці. Барон Корф у своєму звіті підкреслив, що дітей лише 18 січня 1867 р. почали навчати читати російською мовою і за два з половиною місяці вони вже добре з виразом читали, навіть набагато краще ніж учні штатних училищ відомства Міністерства державного майна на третьому році навчання. 10 учнів добре могли писати на російській мові, 10 хлопців та 5 дівчат добре вирішували арифметичні задачі та записували цифри до мільйона. Таких результатів барон не зустрів в жодній сільській школі на території своєї дільниці, крім Гнединської та Маріупольської приходської шкіл, тому прийшов до висновку: «Если принять в соображение краткость времени, что Мангушские дети обучаются по-русски и трудность для них русского языка, на котором и лучшие ученики объясняются еще не вполне свободно, то нельзя не назвать Мангушского училища первым училищем нашего уезда» [11, с. 51].

Навесні 1868 р. в мангуській школі навчалось 50 учнів та 13 учениць, що складало 5% населення від кількості рев'язьких душ в поселенні [12, с. 211]. Сільська громада асигнувала 500 руб. на утримання школи: з них 250 руб. йшло на жалування вчителю, а інша половина на забезпечення потреб навчального процесу. В школі було в наявності 40 підручників для читання та один з арифметики, які були надіслані училищною радою [12, с. 219]. В 1869 р. «Комітет грамотності» пожертвував мангуській школі книги для читання, географічний атлас та карту Росії [13, с. 236].

В 1868 р. барон Корф назвав початкове училище в с. Мангуш першою школою за якістю навчання та викладання на території третьої училищної дільниці [12, с. 30]. На підтвердження своїх висновків, Микола Олександрович навів наступні факти: 30 учнів цієї школи добре володіли російською мовою, легко переказували всі розповіді з двох частин «Родного слова» Ушинського перед тим не повторюючи їх. Ці успіхи були досягнуті завдяки педагогічному прийому, який вигадав Ананій Агап'єв: після прочитання розповіді/казки кожен учень мав переказати її в класі, після цього діти обирали собі ролі персонажів твору і програвали його як театральну виставу. Наступного дня учні мінялися

ролями і так повторювалося кілька разів, після чого діти виступали перед батьками та жителями села [12, с. 32]. Таким чином, учні із задоволенням говорили російською мовою та добре запам'ятовували оповідання. На початку впровадження своєї педагогічної новачки, вчитель зустрів значний опір з боку селян, які наполягали, щоб їх діти вчилися читати російською мовою на текстах книг святого письма, замість казок та оповідей з посібника «Родное слово». Але з часом, вони побачили дієвість педагогічного прийому Ананія [12, с. 126]. Барон Корф провів іспити і в учнів першого відділення, всі вони говорили й розуміли російську, а також вміли механічно читати та писати російською. За високі показники в навчанні барон представив до нагороди чотирьох учнів школи та Ананія Агапієва [12, с. 34].

Вчитель мангушської початкової школи виклав свій досвід проведення вправ з посібника «Родное слово» у рукопису під назвою «Новая школа». Ця праця була передана барону Корфу для редагування і надіслана до училищної ради на затвердження. Рукопис за змістом складався з трьох частин: в першій пояснювалися переваги нових методів викладання; в другій – способи навчання іноземних поселенців російській мові на матеріалах вправ першої частини посібника Ушинського; в третій – основні правила граматики. Текст був написаний простою зрозумілою мовою. Ананій Агапієв та Микола Олександрович звернулися до училищної ради з проханням надрукувати посібник та надіслати в усі школи повіту [12, с. 162]. В 1868 р. праця Ананія Агапієва була надрукована в Катеринославі [1].

В російському відділенні мангушського однокласного училища існувала специфічна система занять: восени на початку навчання діти вчилися писати, виконували вправи з підручника «Родное слово», читали та переказували казки по 5 годин на день. Лише 19 лютого з учнями розпочали заняття з арифметики, які тривали до 30 березня щодня по 5 годин [12, с. 96]. Така система навчання була встановлена священиком Ананієм, але після зроблених зауважень членом училищної ради, розклад занять був змінений. Барон Корф зазначав, що учні мангушської школи добре володіли арифметикою і добре вирішували задачі підвищеної складності [12, с. 151].

Старший з учнів при вході вчителя в клас промовляв молитву «Царю небесний», а після завершення навчання «Достойно є». Всі учні обов'язково ходили до церкви. Хлопці і дівчата стояли окремо: учні з правого боку, учениці з лівого. Хлопці читали вголос «Вірую во єдиного», а дівчата – «Отче наш» грецькою мовою [6, с. 140].

Пропуск учнями школи та залишення навчального закладу після року або двох навчання було актуальною щорічною проблемою, яку намагалися вирішити вчителі та члени Училищної ради. Головною причиною такого стану речей, на думку барона Корфа, було ставлення батьків учнів до навчання, відповідно до якого дітям достатньо було навчитися читати і писати. Тому як тільки дитина була здатна читати та писати, батьки залучали її до роботи в господарстві або інших сферах. Натомість колишні учні іноді прагнули повернутися до навчання в школу. Як приклад, Микола Олександрович навів опис ситуації, що сталася в с. Мангуш: батько вирішив направити свого сина навчитися вести торгові справи у місцеву лавку замість завершення школи, але син збігав до школи. Одного разу батько прийшов до школи і тримаючи сина за волосся вивів його з класу при вчителів та всіх учнях [13, с. 118].

Кількість учнів в усіх грецьких селищах значно перевищувала кількість учениць, мангуська сільська школа не була виключенням. Барон М.О. Корф наступним чином пояснював невеликий відсоток учениць в школах грецьких та російських (українських)

селищ: «...народ еще не хочет обучать женщин, которым следует смотреть «смотреть за горшками, а не книжки читать», и которые поэтому по понятиям народа исключаются из того населения, для которого расходуется последний грош, чтобы учредить школу» [12, с. VII]. Але, згідно звіту Миколи Олександровича, найкращими учнями мангушської школи були саме дівчата. В 1868-1869 навчальному році вісім учениць завершили навчання в школі, дві з них: Софія Салораєва та Катерина Манку на відмінно. Вчитель Ананій Агап'єв звернувся з проханням до училищної ради видати ученицям офіційне посвідчення про завершення курсу навчання (вони були навчені читати та писати по російські та рахувати), а двом найкращими ученицям видати свідоцтво на нагородному листі із зазначенням їх відмінних успіхів у навчанні. На думку вчителя, це б спонукало батьків відправляти до школи дівчат [13, с. 67]. Барон Корф підтримав прохання вчителя перед училищною радою. В результаті Софію Салораєву, Катерину Манку та ще двох учнів нагородили похвальним листом, а також Євангелієм на слов'янській та російській мовах у витонченій палітурці [17, с. 292].

В березні 1869 р. мангуську школу знову відвідав барон Корф, який свідомо вирішив перевірити успіхи всіх учнів. Від результатів перевірки Микола Олександрович залишився у захваті, оскільки найслабші учні говорили, читали і розуміли російську мову [13, с. 45]. Успіхи у вирішенні математичних задач та усного рахунку також вразили барона. Для розвитку усного рахунку в учнів вчитель Ананієм Агап'єв розробив та виготовив 15 комплектів ігор, що склалися з 27 дерев'яних чи кістяних кубиків кожен [13, с. 46]. Команда учасників складалася з трьох осіб, відповідно до кількості комплектів, одночасно могли грати 45 учнів. Мета гри – швидко та вірно виконувати арифметичні дії зазначені на кубиках, в тому числі і з дробами. Гра мотивувала учнів уважно слідкувати за обчисленнями інших учасників команди.

10 учнів школи мали знання з фізичної географії і стисло були знайомі з політичною картою Європи. Під час вивчення Священної історії, вчитель демонстрував на карті Палестини об'єкти, що мали релігійну цінність, таким чином, покращуючи одночасно і знання з географії. Барон Корф був дуже задоволений результатами учнів мангушської школи, і вдруге представив вчителя до нагороди – нагороди першого розряду у розмірі 100 руб. сріблом [13, с. 48].

Таким чином, розвиток сільської школи в с. Мангуш фінансово був забезпечений внаслідок заснування суспільного капіталу за рахунок якого учбовий заклад функціонував: закупав меблі, виплачував жалування вчителям. Після реорганізації закладу 1 січня 1867 р. в однокласне училище, впроваджувалося навчання на російській мові. В цьому ж році, під час громадських зборів, було затверджено інструкцію щодо керівництва училищем. Завдяки інноваційним прийомам священника та вчителя мангушської школи Ананія Агап'єва, викладання та навчання дітей на російській мові здійснювалося на високому рівні. Саме завдячуючи його праці, на думку барона Корфа, школа в с. Мангуш була однією з найкращих серед шкіл третьої ділянки Олександрівського повіту в період з 1867 по 1869 рр. Новаторські педагогічні прийоми Ананій Агап'єв виклав у посібнику «Новая школа», який за кошти повітової управи згодом був надрукований та розісланий усім школам повіту.

В 1869 р. розпочала свою діяльність Маріупольська повітова земська управа при якій було створено училищну раду повіту, що мала координувати роботу мангуського початкового училища. Перспективи подальших досліджень цієї теми – вивчення розвитку початкової освіти в с. Мангуш у складі Маріупольського повіту.

Список використаної літератури

1. Агапиев А. Новая школа. Наставление, как в русских школах иностранных поселенцев обучать, по «Родному слову» Ушинского, говорить по-русски, и как вообще развивать учеников / А. Агапиев. – Екатеринослав : типография Я.М. Чаусского, 1868. – 42 с. ; Agapiev A. Novaya shkola. Nastavlenie, kak v russkikh shkolakh inostrannykh poselentsev obuchat, po «Rodnomu slovu» Ushinskogo, govorit po-russki, i kak voobshche razvivat uchenikov / A. Agapiev. – Yekaterinoslav : tipografiya Ya.M. Chaussskogo, 1868. – 42 s.
2. Бацак Н. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII – XIX ст.) / Н. Бацак. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. – 58 с. ; Batsak N. Kulturno-osvitnii rozvytok hretskoi hromady Pivnichnoho Pryazovia (XVIII – XIX st.) / N. Batsak. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. – 58 s.
3. Ведомость о начальных народных училищах III училищного участка, осмотренных весною 1868 года членом совета, бароном Н.А. Корфом // Отчет члена Александровского уездного училищного Совета Барона Н.А. Корфа. 1868 года. – Екатеринослав : типография Я.М. Чаусского, 1868. – С. 205-215 ; Vedomost o nachalnykh narodnykh uchilishchakh III uchilishchnogo uchastka, osmotrennykh vesnoyu 1868 goda chlenom soveta, baronom N. A. Korfom // Otchet chlena Aleksandrovskogo uездного uchilishchnogo Soveta Barona N. A. Korfa. 1868 goda. – Yekaterinoslav : tipografiya Ya.M. Chaussskogo, 1868. – S. 205-215.
4. Высочайше утвержденное Положение о начальных народных училищах. 14 июля 1864 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Санкт-Петербург : Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1864. - Т. XXXIX. № 41068. - С. 613-618 ; Vysochayshe utverzhdennoe Polozhenie o nachalnykh narodnykh uchilishchakh. 14 iyulya 1864 g. // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe. – Sankt-Peterburg : Tip. II Otd-niya sobstv. Ye. I. V. kantselyarii, 1864. - T. XXXIX. № 41068. - S. 613-618.
5. Гедьо А. Культурно-освітній розвиток греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – XIX ст.) / А. Гедьо // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 150–158 ; Hedo A. Kulturno-osvitnii rozvytok hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – XIX st.) / A. Hedo // Visnyk Donetskoho universytetu. Seriya B. Humanitarni nauky. – 2001. – № 1. – S. 150–158.
6. Инструкция, принятая для руководства в Мангушском сельском училище, открытом и содержимом на общественный капитал с 1-го января 1867 года // Отчет об училищах Александровского уезда и Мариупольского округа, осмотренных весною 1867 года членом Александровского уездного училищного Совета, бароном Николаем Александровичем Корфом. – Екатеринослав : печатано в типографии Я.М. Чаусского, 1867. – С. 135-141 ; Instruktsiya, prinyataya dlya rukovodstva v Mangushskom selskom uchilishche, otkrytom i sodержимом na obshchestvennyu kapital s 1-go yanvary 1867 goda // Otchet ob uchilishchakh Aleksandrovskogo uездного uchilishchnogo Soveta, baronom Nikolaem Aleksandrovichem Korfom. – Yekaterinoslav : pechatano v tipografii Ya.M. Chaussskogo, 1867. – S. 135-141.
7. Корф Н. А. Земский вопрос о народном образовании / Н. А. Корф. – Санкт-Петербург : Тип. мин-ва внутр. дел, 1867. – 214 с. ; Korf N. A. Zemskiy vopros o narodnom obrazovanii / N. A. Korf. – Sankt-Peterburg : Tip. min-va vnutr. del, 1867. – 214 s.

8. Лихачева Л. Б. Земские школы Екатеринославской губернии в конце XIX – начале XX вв. / Л. Б. Лихачева, С. М. Нестерцова // Новые страницы в истории Донбасса. – 1992. – Кн. 1. – С. 60–67 ; Likhacheva L.B. Zemskie shkoly Yekaterinoslavskoy gubernii v kontse XIX – nachale XX vv. / L.B. Likhacheva, S.M. Nestertsova // Novye stranitsy v istorii Donbassa. – Кн. 1, 1992. – С. 60–67.

9. Лихачева Л. Б. Развитие начальной школы у греков Мариупольщины в конце XIX – начале XX вв. / Л. Б. Лихачева // Україна – Греція: історія та сучасність : тези міжнародної наукової конференції (м. Київ, 29–30 вересня 1993 р.). – Київ : Інститут історії України НАН України, 1993. – С. 79–80 ; Likhacheva L. B. Razvitie nachalnoy shkoly u grekov Mariupolshchiny v kontse XIXh – nachale XX vv. / L. B. Likhacheva // Ukraina – Hretsiia: istoriia ta suchasnist : tezy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (m. Kyiv, 29–30 veresnia 1993 r.). – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1993. – S. 79–80.

10. Новікова С. В. Внесок Маріупольського повітового земства у розвиток початкової шкільної освіти в Маріупольському повіті (70-і рр. XIX – початок XX ст.) / С. В. Новікова // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. - 2017. – Вип. 20. - С. 103–115 ; Novikova S. V. Vnesok Mariupolskoho povitovoho zemstva u rozvytok pochatkovoї shkilnoi osvity v Mariupolskomu poviti (70-i rr. XIX – pochatok XX st.) / S. V. Novikova // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istoriia. Politolohiia. - 2017. – Vyp. 20. - S. 103–115.

11. Отчет об училищах Александровского уезда и Мариупольского округа, осмотренных весной 1867 года членом Александровского уездного училищного Совета, бароном Николаем Александровичем Корфом. – Екатеринослав : Печатано в типографии Я.М. Чаусского, 1867. – 164 с. ; Otchet ob uchilishchakh Aleksandrovskogo uezda i Mariupolskogo okruga, osmotrennykh vesnoyu 1867 goda chlenom Aleksandrovskogo uездного uchilishchnogo Soveta, baronom Nikolaem Aleksandrovichem Korfom. – Yekaterinoslav : Pechatano v tipografii Ya.M. Chauskogo, 1867. – 164 s.

12. Отчет члена Александровского уездного училищного Совета Барона Н. А. Корфа 1868 года. – Екатеринослав : Печатано в типографии Я. М. Чаусского, 1868. – 335 с. ; Otchet chlena Aleksandrovskogo uездного uchilishchnogo Soveta Barona N. A. Korfa 1868 goda. – Yekaterinoslav : Pechatano v tipografii Ya. M. Chauskogo, 1868. – 335 s.

13. Отчет члена Александровского уездного училищного Совета Барона Н. А. Корфа 1869 года. – Екатеринослав : Печатано в типографии Я. М. Чаусского, 1869. – 294 с. ; Otchet chlena Aleksandrovskogo uездного uchilishchnogo Soveta Barona N. A. Korfa 1869 goda. – Yekaterinoslav : Pechatano v tipografii Ya. M. Chauskogo, 1869. – 294 s.

14. Петрашевский А. Ф. Очерк учебных заведений г. Мариуполя / А. Ф. Петрашевский // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – С. 167-252 ; Petrashevskiy A. F. Ocherk uchebnykh zavedeniy g. Mariupolya / A. F. Petrashevskiy // Mariupol i ego okrestnosti. – Mariupol, 1892. – S. 167-252.

15. Приговор Мангушского сельского общества об образовании училищного капитала // Отчет об училищах Александровского уезда и Мариупольского округа, осмотренных весной 1867 года членом Александровского уездного училищного Совета, бароном Николаем Александровичем Корфом. – Екатеринослав : печатано в типографии Я.М. Чаусского, 1867. – С. 133-135 ; Prigovor Mangushskogo selskogo obshchestva ob obrazovanii uchilishchnogo kapitala // Otchet ob uchilishchakh Aleksandrovskogo uezda i Mariupolskogo okruga, osmotrennykh vesnoyu 1867 goda chlenom Aleksandrovskogo uездного

uchilishchnogo Soveta, baronom Nikolaem Aleksandrovichem Korfom. – Yekaterinoslav : pechatano v tipografii Ya.M. Chaussskogo, 1867. – S. 133-135.

16. Список первых греческих сел Мариупольского уезда с указанием в каких урочищах находятся и какие каждая имеет выгоды. 1780 г. августа [27] // Калоеров С. А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783) / С. А. Калоеров. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – С. 404-406 ; Spisok pervykh grecheskikh sel Mariupolskogo uezda s ukazaniem v kakikh urochishchakh nakhodyatsya i kakie kazhdaya imeet vygody. 1780 g. avgusta [27] // Kaloerov S. A. Ot Kryma do Mariupolskogo grecheskogo okruga (1652-1783) / S. A. Kaloerov. – Donetsk : ООО «Yugo-Vostok, LTD», 2008. – S. 404-406.

17. Список учеников и учениц, удостоенных награды Советом, по представлению члена Совета III училищного участка, барона Николая Александровича Корфа // Отчет члена Александровского уездного училищного Совета, барона Н.А. Корфа. 1869 года. – Екатеринбург : Печатано в типографии Я.М. Чаусского, 1869. – С. 291-292 ; Spisok uchenikov i uchenits, udostoennykh nagrody Sovetom, po predstavleniyu chlena Soveta III uchilishchnogo uchastka, barona Nikolaya Aleksandrovicha Korfa // Otchet chlena Aleksandrovskogo uezdnogo uchilishchnogo Soveta, barona N.A. Korfa. 1869 goda. – Yekaterinoslav : Pечатano v tipografii Ya.M. Chaussskogo, 1869. – S. 291-292.

18. Список учителей, которым совет выразил признательность, по представлению члена Совета, бар. Корфа, удостоив их и денежной награды // Отчет члена Александровского уездного училищного Совета, барона Н.А. Корфа. 1869 года. – Екатеринбург : Печатано в типографии Я.М. Чаусского, 1869. – С. 293 ; Spisok uchiteley, kotorym sovet vyrazil priznatel'nost, po predstavleniyu chlena Soveta, bar. Korfa, udostoiv ikh i denezhnoy nagrody // Otchet chlena Aleksandrovskogo uezdnogo uchilishchnogo Soveta, barona N.A. Korfa. 1869 goda. – Yekaterinoslav : Pечатano v tipografii Ya.M. Chaussskogo, 1869. – S. 293.

19. Сравнительная ведомость о некоторых начальных народных училищах, осмотренных членом совета, бароном Н. А. Корфом, весной 1867 г. и весной 1868 года, т.е. до открытия и после открытия Александровского уездного училищного совета // Отчет члена Александровского уездного училищного Совета Барона Н. А. Корфа 1868 года. – Екатеринбург : типография Я. М. Чаусского, 1868. – С. 217-219 ; Sravnitel'naya vedomost o nekotorykh nachalnykh narodnykh uchilishchakh, osmotrennykh chlenom soveta, baronom N. A. Korfom, vesnoyu 1867 g. i vesnoyu 1868 goda, t.e. do otkrytiya i posle otkrytiya Aleksandrovskogo uezdnogo uchilishchnogo soveta // Otchet chlena Aleksandrovskogo uezdnogo uchilishchnogo Soveta Barona N.A. Korfa 1868 goda. – Yekaterinoslav : tipografiya Ya. M. Chaussskogo, 1868. – S. 217-219.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2019 р.

S. Arabadzhy

V. Kharakhursakh

DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN MANHUSH VILLAGE IN THE 60'S OF THE XIX CENTURY

The sphere of primary school development was one of the most important directions of the district council institutions in 1860-1870. The research of establishing and developing primary education in this article is based on the example of Manhush village. It is determined that the great part in this process played local public. They wanted to set certain conditions for their

children to be educated. Hence, the locals created capital for the functioning of educational institution in Manhush village.

The research paper includes and examines the main sources of the subject, for example: reports of the member of the school council of Oleksandria district baron Korpha M. The baron used to inspect the Manhush educational institution annually.

Taking in consideration updated source data, the teaching staff of the school and innovative teaching approaches are described. The Head of the teacher was a priest Ananii Agapiev. In his teaching he actively involved students in learning Russian language, which was favorable for district authority. Besides, Agapiev developed a set of methods and techniques, which he described in his pedagogical manual "The New school". It was published and distributed in schools of the district. After consisting verifications, baron Korph acknowledged the school in Manhush village to be one of the best schools in the district.

The attitudes of locals toward receiving primary education for their children, as well as difficulties, which occurred in the process of studying are characterized. It is specified, that in this school not only boys studied but girls too. It is significant to indicate that the most industrious students were girls. This fact was used by the teaching staff to prove the appropriateness of receiving education by the female part of the village. The population of the village was quiet conservative and gave the advantage to be well-educated to boys. Moreover, as soon as children acquired basic skills, such as reading, writing and counting – the learning process was stopped by parents most of the time.

Key words: *primary education, district council school, school council of Oleksandria district.*

УДК 327(438)''1995/2005'': 930.2

Н. М. Буглай

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1995-2005 рр.)

Розкривається процес формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії Республіки Польща наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в контексті джерелознавчого аспекту. Основою джерельної бази дослідження виступають архівні документи; довідково-енциклопедичні видання; конкретно-соціологічні та статистичні матеріали аналітичних центрів; матеріали періодичних видань; офіційні промови, виступи, доповіді, заяви, мемуари та спогади вищих державних посадовців, політиків і дипломатів. Поповнення джерельного комплексу новими зразками документів та матеріалів по темі, свідчать про необхідність продовження наукових пошуків у заданому напрямку.

Ключові слова: *джерела, зовнішня політика, Польща, документи і матеріали, наукові пошуки.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-17-26

Досвід формування та розвитку зовнішньої політики Республіки Польща є актуальним і важливим для осмислення сутності трансформаційних процесів, що

відбувалися в Центральній-Східній Європі в посттоталітарну добу, та їх впливу на проходження даних процесів в Україні. Розуміння важливості аналізу джерел, що ними послуговуються науковці, працюючи над вивченням тих чи інших питань, у т.ч. зовнішньої політики РП, є необхідним фактором для об'єктивного, багатогранного, критичного й неупередженого дослідження. Сукупність компонентів джерельного комплексу, а разом із класифікацією, зумовлюється як тематикою дослідження, його метою і завданнями, так і просторово-географічними, хронологічними рамками, а тому в кожному конкретному випадку є специфічною. Спільною для всіх досліджень, разом з тим, залишається обумовленість якості результатів історичного вивчення, обґрунтованості та достовірності отриманих знань вивченням та класифікацією складових їхньої джерельної бази.

Новітні тенденції історичної науки України сучасного періоду, засвідчують стійке зростання інтересу до проблем всесвітньої історії, в тому числі до питань розбудови національних держав, реалізації ними зовнішньої політики, свідченням чого є поява великої кількості наукових праць за відповідною тематикою. Дедалі більш відчутною стає необхідність залучення до процесу використання джерельної бази по тематиці, перегляду методики роботи з джерелами, у тому числі в аспекті їх класифікації, тобто поділу наявного масиву на найбільш суттєвими ознаками на окремі групи, наступного їх дослідження та здобуття необхідної інформації. В роботі відомого українського історика, історіографа, джерелознавця та методолога історії Я. Калакури «Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод» (2015 р.), констатується, що класифікація джерел виконуючи дві головні функції: евристичну та аналітичну, передбачає пошук, виявлення, підбір та систематизацію джерел, з одного боку, та розробку методів їхньої «систематизації, типології та аналізу, способів виявлення і здобуття з них необхідної інформації, перевірки її достовірності», з іншого.

Формування багатогранного комплексу джерел і наступне його опрацювання зумовлює необхідність установаження об'єктивності кожного з його зразків, адже лише в такому випадку, а також за умови аналізу не якогось одного, а всього масиву доступних документів та матеріалів, критичного й неупередженого їх вивчення на основі новітніх підходів. Як зауважено у праці О. Реєнта «Українська історична наука на порозі XXI століття: проблеми пошуку» (1999 р.), «серйозний історик, на який би рівень абстрагувань і наукових спекуляцій він не підіймався, ніколи не стане ігнорувати роль фактичного фундаменту своїх пошуків, тому для нього завжди актуальним залишається питання достовірності джерел, можливостей пошуку, накопичення та обробки емпіричного матеріалу».

Джерельною базою нашого дослідження слугували архівні документи; довідково-енциклопедичні видання; конкретно-соціологічні та статистичні матеріали аналітичних центрів; матеріали періодичних видань; офіційні промови, виступи, доповіді, заяви, мемуари та спогади вищих державних посадовців, політиків і дипломатів. Виходячи із хронологічних рамок роботи, дослідницьким пошуком були охоплені матеріали, що стали основою формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії Польщі.

В першу чергу зацікавленість, при роботі на дослідженнях, викликають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Архіву Верховної Ради України (АВРУ) а також Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України (ГДАМЗСУ), зокрема Фонду № 1

«Документи з основної діяльності» та № 6 «Міжнародні договори України». Останні, представлені міждержавними документами України на рівні офіційних стосунків між державами, президентами, очільниками урядових кабінетів, зазнали особливо прискіпливого аналізу. І хоча в аспекті осмислення зовнішньої політики Республіки Польща визначеного періоду звернення до них найбільше «проливає світло» лише на ту її складову, що безпосередньо пов'язана зі взаєминами офіційної Варшави з Українською державою, для національної історіографії теми вона є вкрай важливою. З огляду на знаковість – у силу низки об'єктивних обставин – для України стосунків з РП, дослідницькі пошуки в цьому напрямі залишаються актуальними та практично значущими. І попри те, що частина архівних фондів документів вже привертала увагу дослідників, авторські інтерпретації останніх з урахуванням взаємопов'язаних чинників, під впливом яких вони були укладені, а також наслідків, до яких у взаєминах між двома державами спричинили, безсумнівно, є вартісними. Адже добре відомо, що, вивчаючи ті чи інші події, науковці здебільшого послуговуються одними й тими ж джерелами, але трактують їх по-різному, і саме ці авторські прочитання, здавалося б, уже відомих фактів, а також сформульовані наукові концепції стають чи не головними результатами дослідницьких пошуків.

Окрім Спільної декларації Президента України і Президента Республіки Польща (25 червня 1996 р.) [2], Спільної заяви Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» (21 травня 1997 р.) [4], які в генезисі міждержавних взаємин України та Польщі визначеного періоду традиційно сприймаються свого роду реперними точками, до джерельного комплексу роботи було залучено низку інших актових матеріалів, у тому числі укладені на урядовому рівні двосторонні угоди «Про співробітництво і взаємодопомогу у митних справах» [1], «Про взаємні поставки зброї, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі» [3], та ін., протоколи, положеннями яких внесені зміни до раніше підписаних угод, заяви, меморандуми, конвенції, комюніке, а також інша поточна інформація тощо. Усі разом вони формують документальну базу дослідження однаково важливих як для Варшави, так і для Києва взаємин між нашими двома державами, дозволяють проаналізувати правове підґрунтя співпраці в різних сферах міждержавної взаємодії, розширюючи водночас уявлення про зовнішню політику Республіки Польща в 1995–2005 рр. в цілому.

Окремий пласт інформації по темі знаходиться у довідково-енциклопедичних виданнях: словниках-довідниках [6; 7], путівниках [19], енциклопедіях [21; 22], анотованих історичних хроніках [10; 11], які містять широкий фактологічний матеріал про різноманітні аспекти міжнародних відносин, зовнішньої політики Республіки Польща, функціонування Європейського Союзу та НАТО, а також взаємин між ними. З огляду на фактичну підпорядкованість усіх сфер державної розбудови викликам євроатлантичної інтеграції, привертаять увагу календарі взаємин Польщі з НАТО та ЄС [28; 29], сусідніми державами – членами Вишеграду [24]. Упорядкована в них інформація, безперечно, суттєво допомагає у структуруванні масиву знань за проблемою, що аналізується в даній роботі.

Зовнішня політика Польщі, подібно іншим державам світового співтовариства, перебуває у безпосередньому зв'язку з подіями та процесами, що характеризують внутрішній її розвиток, і у своїй сукупності вони незмінно зазнають відповідних суспільних оцінок, у випадку вступу країни до НАТО та ЄС, особливо знакових у зв'язку з необхідністю проведення національних референдумів (на предмет підтримки громадянами

відповідного рішення влади), – враховуючи цей факт, до джерельного комплексу нами було залучено соціологічні зрізи авторитетних дослідницьких агенцій. Найбільше важливої інформації, зокрема, було почерпнуто з періодичних звітів Осередку дослідження громадської думки (*Centrum Badania Opinii Społecznej*) у Варшаві. Фундація, що функціонує з 1990 р., на офіційному своєму сайті (<http://www.cbos.pl>) щороку публікує близько двох сотень різноманітних соціологічних досліджень, найбільш актуальні з яких, з огляду на тему даної праці, нами і були ґрунтовно проаналізовані [31; 34; 36]. Йдеться, зокрема, про опитування польських громадян на предмет доцільності вступу РП до НАТО та ЄС, якості функціонування союзних інститутів, присутності польських військових в операціях у Косово та Іраку, взаємин з Україною, Російською Федерацією тощо.

Окремі матеріали статистичного характеру, при підготовці роботи, було взято зі сторінок *Eurostat* – статистичної служби Європейського Союзу (<http://ec.europa.eu/eurostat>) та *Eurobarometer* – міжнародного проекту регулярних опитувань суспільної думки, реалізацією якого опікується Європейська Комісія (http://ec.europa.eu/public_opinion), а також *Główny Urząd Statystyczny* – Центрального статистичного офісу РП (<http://stat.gov.pl/>), статистичних збірників. Усі вони є важливими, насамперед, у розрізі зібрання фактологічного матеріалу, звернення до якого гарантує суттєве посилення презентованого конкретно-історичного дослідження.

Періодичні видання є, також, важливою складовою джерельної бази при висвітленні поставленої проблеми. Упродовж періоду, який відділяє нас від подій, що аналізуються, на їх сторінках дослідниками було опубліковано велику кількість публіцистичних творів за тематикою, паралельне опрацювання яких уможливило формування в авторки дослідження цілісного бачення зовнішньої політики Польської держави визначеного періоду, у взаємозв'язку з чинниками, що на неї впливали, зумовлювали спрямованість розвитку. Розрахована на масового читача, публіцистична література швидко реагує на суспільні запити, а тому на момент опублікування є доволі актуальною. Так, саме в публіцистичних розвідках віднаходимо масив інформації про поточні контакти між політиками та дипломатами, підписані угоди, досягнуті домовленості, а також коментарі очільників держав і вищих органів влади на рахунок конкретних подій чи процесів, що відображають їхнє ставлення до них. Разом з цим, оцінки одних і тих самих подій, що їх віднаходимо в публіцистиці, є здебільшого суперечливими, часто відчутним також є брак конкретної інформації. У силу зазначеного, активне послуговування публіцистикою, на наше переконання, є виправданим лише за умови використання не одного, а кількох її зразків, до того ж у поєднанні з будь-якими іншими джерелами.

Варто також зазначити, що під час роботи з газетними та журнальними публікаціями, авторами яких часто є не професійні історики, політологи чи фахівці в інших сферах суміжних наукових галузей, а журналісти, аналітики, експерти, а інколи й дослідники-початківці чи просто зацікавлені особи, студії яких не завжди витримують критики, з нашої точки зору, необхідністю є здійснення жорсткого їх відбору. Окрім рівня науковості, достовірності матеріалу, об'єктивності та неупередженості його аналізу, критерієм відбору слугував авторитет самого видання. Так, до джерельного комплексу було залучено розвідки, опубліковані, головним чином, на шпальтах впливових українських та зарубіжних видань. В Україні це, безперечно, «День», «Дзеркало тижня», «Зовнішні справи» («Політика і час»), «Людина і політика», «Політична думка», «Політика і культура», «Європейська правда», «Українська правда», «Універсум», «Незалежний культурологічний часопис «І», у Польщі – «Gazeta Wyborcza», «Rzeczpospolita», «Tygodnik

Powszechny», «Polityka», «Dyalogi Polityczne», «Wprost», у Російській Федерації – «Обозреватель», «Международная жизнь», «Эхо планеты», «Правда» та ін.

Потрібно окремо згадати також про спеціальні видання Польського Інституту міжнародних справ – «Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej», «Sprawy Międzynarodowe», Європейського центру Варшавського університету – «Studia Europejskie», а також Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України – щорічник «Зовнішня політика: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» та щоквартальник «Міжнародний огляд». Адресовані широкому колу читачів – від представників дипломатичних корпусів, посольств та іноземних представництв, міжнародних організацій, аналітичних центрів до широкої громадськості – вони презентують погляди теоретиків та фахівців-практиків на вузлові проблеми міжнародних взаємин, зовнішньої політики Польщі та України, сусідніх із ними держав, а також прогнозні сценарії їх розвитку на близьку та далеку перспективу.

Джерела особового походження, також, складають значний сегмент джерельного комплексу представленого дослідження. Частина з них, як розуміємо, була опублікована в період перебування їх авторів на посаді (офіційні промови, виступи, доповіді, заяви політиків та дипломатів), інші, навпаки, вийшли з друку значно пізніше (мемуари та спогади вищих державних посадовців). Відтак, якщо в першому випадку авторські інтерпретації подій повною мірою погоджуються з магістральною лінією державної політики, є, так би мовити, її продовженням, у другому випадку маємо справу з нав'язаними плінністю часу часто несподіваними прочитаннями, здавалося б, давно відомих сюжетів. Далеко неоднорідні між собою у своїй сукупності особові джерела, разом з тим, значно сприяють у формуванні цілісного бачення зовнішньої політики Республіки Польща аналізованого періоду. Так, у виступах, промовах та заявах офіційних осіб віднаходимо цінні зауваження на рахунок спрямованості зовнішньої політики РП, пріоритетних її завдань, а також кроків, здійснених у напрямку їх реалізації. Значну зацікавленість, зокрема, викликають *expose*, що з ними перед Сеймом у різний час виступали вищі польські урядовці Д. Росаті [26], Л. Міллер [25] ті ін., промови президента А. Квасневського [12], високих представників сусідніх із Польщею держав, зокрема, В. Ландсбергіса [32] повноважних представників інститутів євроатлантичного співтовариства та ін.

Насиченими великою кількістю інтерпретацій, вкрай актуальних, а головне, знакових, з позиції офіційної Варшави, подій є газетні/журнальні публікації політичних лідерів Польщі, відомих на міжнародній арені закордонних політиків та дипломатів. Так, при роботі над дослідженням авторкою було опрацьовано розвідки екс-очільників МЗС РП Б. Геремека [5], А. Ротфельда [33], Надзвичайних і Повноважних послів Польщі та України В. Зайончковського [8], О. Моцика [16], Ю. Щербака [23] та ін., польських депутатів Європарламенту М. Сівця [20] та ін. Окрім аналізу конкретних ситуацій, що мали місце в Польщі чи за кордоном на момент опублікування праць, у розвідках політиків та дипломатів нерідко присутні обґрунтування можливих сценаріїв наступного їх розвитку, з урахуванням впливу на них низки пов'язаних чинників.

Інтерв'ю офіційних осіб, за участю яких відбувалися події, що аналізуються становлять певну цінність для аналізу теми дослідження [13]. Як жодне інше джерело, вони дають змогу прослідкувати генезис зовнішньої політики III Речі Посполитої, зрозуміти його спрямованість. Разом з тим, на відміну від офіційних промов, виступів, заяв

чи доповідей, вони відомі значною мірою суб'єктивізму, а тому потребують ретельної перевірки на предмет достовірності.

Спогади та мемуари політиків і дипломатів, у т.ч. є важливим масивом особових джерел, що допомагають розкрити проблему. Також достатньо суб'єктивні за своїм змістом, вони привертають увагу дослідників, перш за все, тим, що дещо відкривають завісу великої політики та проводять читача за її лаштунки, дозволяють побачити давно відомі події у новому світлі, часто несподіваних інтерпретаціях. Подібно ситуації з інтерв'ю, при роботі з мемуаристикою нами було враховано притаманний їй «індивідуалістичний характер», що найчастіше проявлявся у навмисному ухилянні авторів від аналізу одних фактів та невиправданій увазі до деяких інших, підкресленні своєї в них виняткової ролі, а також значну насиченість інформацією, поданою в контексті чи «між рядками», у супроводі суб'єктивних оцінок та інтерпретацій, зумовлених конкретно-історичними умовами, в яких вони були створені. Подібних висновків можна дійти, проаналізувавши спогади політиків, за участі яких упродовж аналізованого періоду реалізовувалася польська зовнішня політика: президентів РП Л. Валенси [35], А. Квасневського [30], їх українських колег Л. Кравчука [14] та Л. Кучми [15], а також євросоюзних та інших польських, українських, російських високопосадовців А. Зленка [9], Є. Примакова [17], Р. Проді [18], Д. Хюбнер [27] та ін. Відтак аби не опинитися в полоні суб'єктивних настроїв, до роботи залучалося не якесь одне, а декілька мемуарних джерел, до того ж їх опрацювання відбувалося паралельно з іншими, більш об'єктивними джерелами, приміром, актовими. Принагідно зазначимо, що, з огляду на відносну сучасність аналізованої проблеми, у джерельному комплексі по темі мемуаристика представлена не надто розлогим переліком позицій, кількість яких, щоправда, постійно зростає.

Подібний висновок можна зробити також щодо деяких інших джерел, зокрема довідково-енциклопедичних видань, аналітичних та публіцистичних праць. Аналогічно науковій літературі за тематикою, джерельний комплекс невинно поповнюється новими зразками, а також збірниками документів: перш за все, з огляду на триваючу актуальність обраної для дослідження проблеми, а також у зв'язку з наявністю низки питань, недостатньо вивчених чи неоднаково трактованих науковою думкою.

У цілому ж, потужний джерельний комплекс, представлений сукупністю матеріалів фондів провідних архівних установ України, а також довідково-енциклопедичною літературою, конкретно-соціологічними та статистичними матеріалами, періодикою, мемуаристикою, ін., опрацьований авторкою з урахуванням новітніх теоретико-методологічних підходів, є цілком достатнім для незаангажованого вивчення зовнішньої політики Республіки Польща визначеного десятиліття. Джерелознавчий аналіз проблеми є підґрунтям для формування власного погляду на ключові тенденції розвитку зовнішньополітичних пріоритетів РП, обґрунтування досягнутих країною успіхів, реалізації визначених завдань. З огляду на невинне поповнення джерельного комплексу новими зразками документів та матеріалів та триваючу актуальність теми, продовження наукових пошуків у заданому напрямку, безперечно, залишається на часі.

Список використаної літератури

1. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Ф. 6 : Міжнародні договори України, Оп. 2, Спр. 963 : Угода між Урядом Республіки Польща і Урядом України про співробітництво і взаємодопомогу у митних справах. – 8 арк. ; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. F. 6 : Mizhnarodni

dohovory Ukrainy, Op. 2, Spr. 963 : Uhoda mizh Uriadom Respubliki Polshcha i Uriadom Ukrainy pro spivrobotnytstvo i vzaємodopomohu u mytnykh spravakh. – 8 ark.

2. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Ф. 6 : Міжнародні договори України, Оп. 2, Спр. 1320 : Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща. – 4 арк. ; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. F. 6 : Mizhnarodni dohovory Ukrainy, Op. 2, Spr. 1320 : Spilna deklaratsiia Prezydenta Ukrainy i Prezydenta Respubliki Polshcha. – 4 ark.

3. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Ф. 6 : Міжнародні договори України, Оп. 2, Спр. 731 : Угода між Урядом Республіки Польща та Урядом України про взаємні поставки зброї, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі. – 4 арк. ; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. F. 6 : Mizhnarodni dohovory Ukrainy, Op. 2, Spr. 731 : Uhoda mizh Uriadom Respubliki Polshcha ta Uriadom Ukrainy pro vzaємni postavky zbroi, viiskovoi tekhniky ta nadannia posluh u viiskovo-tekhnichnii haluzi. – 4 ark.

4. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Ф. 6 : Міжнародні договори України, Оп. 2, Спр. 1298. : Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». – 2 арк. ; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. F. 6 : Mizhnarodni dohovory Ukrainy, Op. 2, Spr. 1298. : Spilna zaiava Prezydentiv Ukrainy i Respubliki Polshcha «Do porozuminnia i yednannia». – 2 ark.

5. Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі / Б. Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62–75 ; Heremek B. Osnovni napriamky zovnishnoi polityky Polshchi / B. Heremek // Politychna dumka. – 1998. – № 1. – S. 62–75.

6. Довідник НАТО. – Брюссель : [б. м.], 2006. – 384 с. ; Dovidnyk NATO. – Briussel : [b. m.], 2006. – 384 s.

7. Європейський Союз: словник-довідник / ред.-упоряд. М. Марченко. – 2-ге вид, оновл.- Київ : К.І.С., 2006. – 138 с. ; Yevropeyskiy Soiuz: slovnyk-dovidnyk / red.-uporiad. M. Marchenko. – 2-he vyd, onovl.- Kyiv : K.I.S., 2006. – 138 s.

8. Зайончковский В. Восточная Европа в польской дипломатии / В. Зайончковский // Pro et Contra. – 1998. – Т. 3, № 2. – С. 39–52 ; Zayonchkovskiy V. Vostochnaya Yevropa v polskoy diplomatii / V. Zayonchkovskiy // Pro et Contra. – 1998. – Т. 3, № 2. – S. 39–52.

9. Зленко А. М. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму : виступи, промови та статті / А. М. Зленко; упоряд. К. П. Єлісеєв. – Київ : Преса України, 2001. – 369 с. ; Zlenko A. M. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid romantyzmu do prahmatyzmu : vystupy, promovy ta statti / A. M. Zlenko; uporiad. K. P. Ieliseiev. – Kyiv : Presa Ukrainy, 2001. – 369 s.

10. Зовнішня політика України в умовах глобалізації : анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відп. ред.). – Київ : Генеза, 2004. – 616 с. ; Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : anotovana istorychna khronika mizhnarodnykh vidnosyn (1991–2003) / S.V. Vidnianskyi, O. M. Horenko, A. Yu. Martynov (vidp. red.). – Kyiv : Heneza, 2004. – 616 s.

11. Зовнішня політика України в умовах глобалізації : анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007) / С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відп. ред.) та ін. – Київ: Генеза, 2014. – 394 с. ; Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh

hlobalizatsii. Anotovana istorychna khronika mizhnarodnykh vidnosyn (2004–2007); [vidp. red. A. Yu. Martynov]. – Kyiv: Heneza, 2014. – 394 s.

12. Квасневский А. Место Польши в новой Европе: Выступление президента РП на международной конференции во Французском институте международных отношений (IFRI) в Париже / А. Квасневский // Новая Польша. – 2000. – № 1. – С. 6–11 ; Kvasnevskiy A. Mesto Polshi v novoy Yevrope: Vystuplenie prezidenta RP na mezhdunarodnoy konferentsii vo Frantsuzskom institute mezhdunarodnykh otnosheniy (IFRI) v Parizhe / A. Kvasnevskiy // Novaya Polsha. – 2000. – № 1. – S. 6–11.

13. Коваль П. Гедройць, Україна і польський державний інтерес [Електронний ресурс] / П. Коваль; розм. вів Я. Присташ // Наше слово. – 2010. – 24 листоп. - Режим доступу : <https://www.nasze-slowo.pl/gedroyts-ukrayina-i-polskiy-derzhavn/> ; Koval P. Hedroits, Ukraina i polskiy derzhavnyi interes [Elektroni resurs] / P. Koval; rozm. viv Ya. Prystash // Nashe slovo. – 2010. – 24 lystop. - Rezhym dostupu : <https://www.nasze-slowo.pl/gedroyts-ukrayina-i-polskiy-derzhavn/>

14. Кравчук Л. Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику / Л. Кравчук. – Харків: Фоліо, 2010. – 541 с. ; Kravchuk L. Odnа Ukraina, yedyniy narod: politychni rozdumy nad zapysamy v shchodennyku / L. Kravchuk. – Kharkiv : Folio, 2010. – 541 s.

15. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – Київ : Время, 2004. – 607 с. ; Kuchma L. Ukraina – ne Rosiia / L. Kuchma. – Kyiv : Vremia, 2004. – 607 s.

16. Моцик О. Україна і Польща – стратегічні партнери / О. Моцик // Політика і час. – 2006. – № 5. – С. 3–8 ; Motsyk O. Ukraina i Polshcha – stratehichni partnery / O. Motsyk // Polityka i chas. – 2006. – № 5. – S. 3–8.

17. Примаков Е. Годы в большой политике / Е. Примаков. - Москва : Коллекция «Совершенно секретно», 1999 . – 445 с. ; Primakov Ye. Gody v bolshoy politike / Ye. Primakov. - Moskva : Kolleksiya «Sovershenno sekretno», 1999 . – 445 s.

18. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р. Проді. – Київ : К.І.С., 2002. – 140 с. ; Prodi R. Zadum obiednanoi Yevropy / R. Prodi. – Kyiv : K.I.S., 2002. – 140 s.

19. Путівник по саміту НАТО у Вашингтоні 23–25 квітня 1999 року. Брюссель : Офіс інформації та преси НАТО, 1999. – 120 с. ; Putivnyk po samitu NATO u Vashynhtoni 23–25 kvitnia 1999 roku. Briussel : Ofis informatsii ta presy NATO, 1999. – 120 s.

20. Сивец М. Украина и Польша: подытоживая достигнутое [Электронный ресурс] / М. Сивец // Зеркало недели. – 2001. – 22 августа (№ 32). - Режим доступа : https://zn.ua/POLITICS/ukraina_i_polshapodytozhivaya_dostignutoe.html ; Sivets M. Ukraina i Polsha: podytozhivaya dostignutoe [Elektronnyy resurs] / M. Sivets // Zerkalo nedeli. – 2001. – 22 avgusta (№ 32). - Rezhim dostupa : https://zn.ua/POLITICS/ukraina_i_polshapodytozhivaya_dostignutoe.html

21. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – Київ : Знання України, 2004. – Т. 1 – 760 с. ; Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia : u 2-kh t. / redkol. : L. V. Huberskyi (holova) ta in. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2004. – Т. 1 – 760 s.

22. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – Київ : Знання України, 2004. – Т. 2. – 812 с. ; Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia : u 2-kh t. / redkol. : L. V. Huberskyi (holova) ta in. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2004. – Т. 2. – 812 s.

23. Щербак Ю. Ценные польские уроки [Электронный ресурс] / Ю. Щербак // Новая Польша. – 1999. – № 3. - Режим доступа : <https://redakcja.novpol.org/ru/r1MEa6sOf/Cennye-polskie-uroki> ; Shcherbak Yu. Tsennnye polskie uroki [Elektronnyy resurs] / Yu. Shcherbak // Novaya Polsha. – 1999. – № 3. - Rezhim dostupa : <https://redakcja.novpol.org/ru/r1MEa6sOf/Cennye-polskie-uroki>
24. Calendar of the Visegrád Group co-operation [Electronic resource]. - Mode of access : <http://www.visegradgroup.eu/calendar>
25. Expose Prezesa Rady Ministrów Leszka Millera (25 października 2001 r., Warszawa) [Electronic resource]. - Mode of access : <https://fakty.interia.pl/news-tekst-expose-premiera-leszka-millera,nId,787788>
26. Expose ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatiego (8maja 1997 r., Warszawa) [Electronic resource] // Zbiór dokumentów – 1997. – Vol. 53, № 2. – Mode of access : <http://www.zbiordokumentow.pl/1997,nr.2/>
27. Hubner D. Nasz kolor w Unii / D. Hübner; J. J Mizgała – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2006. – 258 s.
28. Integracja Polskiz Unią Europejską : dokumenty i kalendarium 1988–2002. – Warszawa : Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2002. – 126 s.
29. Kalendarium wydarzeń Polska – NATO // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – № 1. – S. 147–170.
30. Kwaśniewski A. Dom wszystkich Polska / A. Kwaśniewski. – Warszawa : Perspektywy Press, 2000. – 310 s.
31. Opinie o integracji w przeddzień rozszerzenia Unii Europejskiej [Electronic resource] / Centrum Badania Opinii Społecznej – Warszawa : Kwiecień, 2004. – 11 s. – Mode of access : https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_075_04.PDF
32. Przemówienie przewodniczącego Sejmu Republiki Litewskiej Vytautas Landsbergisaw Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej (21 lutego 1997 r., Warszawa) // Zbiór Dokumentów. – 1997. – Nr. 1. – S. 61–69.
33. Rotfeld A. Rozszerzenie NATO a umacnianie euroatlantyckich struktur bezpieczeństwa / Adam Rotfeld // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – Vol. 53, № 1. – S. 65–94.
34. Strzeszewski M. Sympatia i niechęć do innych narodów. Komunikat z badań [Electronic resource] / M. Strzeszewski. – Mode of access : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/k_144_07.PDF
35. Wałęsa L. Moja III RP. Straciłem Cierpliwości / L. Wałęsa. – Warszawa : Świat Książki, 2007. – 192 s.
36. W przeddzień przystąpienia do NATO [Electronic resource]. – Warszawa : Centrum Badania Opinii Społecznej. – 1999. – Nr. 28. – 14 s. – Mode of access : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_028_99.PDF
- Стаття надійшла до редакції 03.06.2019 р.

N. Buglay

THE SOURCE-STUDY ASPECT OF PROBLEM AS FOREIGN POLICY OF REPUBLIC POLAND (1995-2005)

The process of forming and realization of foreign-policy strategy of Republic opens up Poland at the end of XX – at the beginning of XXI item in the context of source-study aspect. Experience of forming and development of foreign policy of Republic Poland is actual and important for the comprehension of essence of transformation processes which took place in to

Centrally East to Europe in posttotalitary days, and their influence, on passing of these processes in Ukraine. Understanding of importance of analysis of sources, that they are used by research workers, working above the study of those or other questions, in there by foreign policy of RP, is a necessary factor for objective, many-sided, critical and impartial research. The aggregate of components of a spring complex, and in concert their classification, is predetermined both a research subject, his purpose and tasks and spatially geographical, by chronologic scopes, and that is why in every concrete case is specific. General for all researches, at the same time, there is a conditionality of quality of results of historical study, validity and authenticity of the got knowledges, by a study and classification of constituents of their spring base.

The archived documents come forward basis of a spring base of research; certificate encyclopaedic edition; concretely sociological and statistical materials of analytical centers; materials of magazines; official speeches, appearances, lectures, statements, memoirs and flashbacks of higher state public servants, politicians and diplomats.

On the whole, powerful spring complex, presented the aggregate of materials of funds of the leading archived establishments of Ukraine, and also certificate encyclopaedic by literature, concretely sociological and by statistical materials, periodicals, memorialist, other, worked out an author taking into account the newest of theory and methodology approaches, is fully sufficient for the independent study of foreign policy of Republic Poland of certain decade. The source-study an analysis of problem is subsoil for forming of own look to the key progress of foreign-policy priorities of RP, ground of the successes realization of set tasks attained a country trends. Addition to a spring complex by the new standards of documents and materials on the topic, testify to the necessity of continuation of scientific searches for the set direction.

Keywords: *sources, foreign policy, Poland, documents and materials, scientific searches.*

УДК 94(477.52)“1941/1944”

О. В. Вербовий

СТРУКТУРА ТА КОМАНДНИЙ СКЛАД СУМСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ (1941-1944 РР.)

В статті досліджено структуру та командний склад Сумського партизанського з'єднання як вагомий фактор впливу на успішність бойової діяльності. Простежено еволюцію та визначено характерні особливості в різні періоди історії Путивльського партизанського загону – Путивльського об'єднаного партизанського загону – Сумського партизанського з'єднання – 1-ої Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака.

Ключові слова: *Україна в роки Другої світової війни, партизанський рух опору, Сумське партизанське з'єднання.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-26-37

Проблематика історії України в роки Другої світової війни і до сьогодні є вельми актуальною у науковому середовищі, а також має значний суспільний запит. І одним із питань, якому приділяється належна увага в сучасній історичній науці є радянський

партизанський рух опору. Контрверсійного характеру набувають дослідження, присвячені перегляду кількісного та якісного складу партизанських формувань, переоцінки їх бойової та диверсійної діяльності, вивчення побутових умов життя, взаємовідносин партизанів і командного складу, стосунків з місцевим населенням та представниками національно-визвольного руху тощо [48; 25; 38; 31; 22; 12; 19; 17; 23; 24; 21; 33; 18; 4; 5; 32; 14; 13; 20 та ін.]. На увагу заслуговують не лише загальні проблеми історії радянського підпільно-партизанського руху опору, а й вивчення окремих партизанських з'єднань та загонів. І в першу чергу мова йде про діяльність одного із найбільш успішних з'єднань – Сумського партизанського з'єднання (1-ої Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака). На сучасному етапі ми маємо доступ до документів зарубіжних та вітчизняних центральних, регіональних, галузевих архівних установ, використовуємо дослідження істориків попередніх періодів та публікації щоденників, спогадів, мемуарів командирів та бійців з'єднання: С. А. Ковпака [30; 28; 29; 26; 27 та ін.], С. В. Руднева [35; 34 та ін.], Г. Я. Базими [1], П. П. Вершигори [7; 9; 11; 10; 8 та ін.], П. Є. Брайка [6], В. О. Войцеховича [16; 15 та ін.], С. П. Тутученка [36; 37 та ін.], Д. І. Бакрадце [3; 2 та ін.] та ін. У комплексі, все це дає можливість неупередженого та ґрунтовного аналізу історії становлення, розвитку, бойового шляху Сумського партизанського з'єднання.

Метою даної статті є дослідження структури Сумського партизанського з'єднання та її еволюції в зв'язку із умовами бойової діяльності та росту підрозділу, а також аналіз кадрового забезпечення командного складу з'єднання / дивізії та його вплив на успішність діяльності Путивльського партизанського загону (Путивльського об'єднаного партизанського загону, Сумського партизанського з'єднання, 1-ої Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака).

Досліджуючи структуру та командний склад Сумського партизанського з'єднання в різні періоди його діяльності, доцільно виокремити три основні етапи. Перший етап – існування окремих партизанських загонів (серпень 1941 р. – лютий 1942 р.). Другий етап – діяльність Сумського партизанського з'єднання у формі спочатку Путивльського об'єднаного партизанського загону, а пізніше – групи / з'єднання партизанських загонів Сумської області (лютий 1942 р. – лютий 1944 р.). Третій етап – діяльність 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (лютий – листопад 1944 р.). Враховуючи, що структура та командний склад з'єднання формувалися в перший період діяльності й у загальному вигляді фактично залишалися незмінними до кінця існування бойового підрозділу, доцільно простежити їх еволюцію від серпня 1941 р. до листопада 1944 р. з ґрунтовним аналізом саме початкового періоду.

Впродовж серпня – вересня 1941 р. відбувалося створення та організаційне оформлення партизанських загонів Сумської області, які в січні – лютому 1942 р. об'єдналися в єдину бойову одиницю. З перших же днів існування в загонах встановлювалася певна структура, зокрема визначалися відповідальні особи за окремі напрямки діяльності, або ж формувалися групи в залежності від їх функціональних обов'язків. Трішки пізніше організаційну структуру загонів склали оперативні групи в кількості від 10 до 20 бійців, які, в свою чергу, ділилися на відділення.

Першими офіційно оформленими стали загони Глухівського та Шалигінського районів. 27 серпня 1941 р., першими двома наказами по цих загонах призначалося командування та зараховувався особовий склад. Так, командиром Глухівського партизанського загону став П. Л. Кульбака, начальником штабу, на якого покладалося

розроблення оперативних планів діяльності загону та її облік, – С. К. Самойленко. Особовий склад нараховував 52 чоловіка [46, арк. 2]. Уже 28 серпня, наказом № 3, загін було розподілено на дві оперативні групи: 1-а у складі 22 чол. під командуванням І. С. Єреса, 2-а група із 20 чол. під командуванням М. С. Андрієнка. Начальником господарської частини призначався Г. Д. Роман, на якого покладались обов'язки забезпечення загону продуктами і боєприпасами, хоча вже 28 вересня його замінив І. М. Давидов, а 30 січня 1942 р. – П. Г. Шульга [46, арк. 2зв, 5зв, 12зв]. Наказом № 4 від 30 серпня 1941 р. було призначено комісара загону – О. П. Білявського, кандидатуру якого затвердив Сумський обласний комітет КП(б)У [46, арк. 3].

Шалигінський партизанський загін, який був створений 27 серпня і проіснував до 22 жовтня 1941 р. як Холопковський, очолили командир А. Я. Саганюк та комісар Ф. Д. Матющенко. Його особовий склад нараховував 31 чоловік. Наказом призначався “начальник боєживлення” В. В. Строган, а також “начальник господарства” Ф. Н. Потіпака, до якого прикріплювалося три партизани [47, арк. 2-2зв]. Щоправда, вже 19 вересня, у зв'язку з тим, що Ф. Н. Потіпака залишив загін, а також у результаті проведення розслідування фактів розкрадання продуктів харчування його помічником, “начальником господарства і продуктів” загону було призначено С. П. Деркача [47, арк. 6зв]. 17 вересня 1941 р., наказом № 6, у Шалигінському партизанському загоні створювалося три оперативні групи, а також продовжувала функціонувати господарська група: 1-а оперативна група у складі 4 чоловік (старший групи М. Д. Капков), 2-а – 8 чол. (старший М. І. Жук), 3-я – 5 чол. (старший Ф. С. Фесенко) [47, арк. 4-4зв]. Наказом № 27 від 31 січня 1942 р., “у зв'язку з розгортанням роботи зі зростання партизанського загону”, було призначено начальника штабу Ф. С. Фесенка [47, арк. 19зв].

22 вересня 1941 р. наказом № 1 по Путивльському партизанському загону оголошувався список особового складу загону в кількості 42 чоловіка. Командиром загону був С. А. Ковпак, начальником штабу – М. М. Курс. Особовий склад Путивльського партизанського загону з першого ж дня був умовно поділений на три групи: Путивльська група в складі 9 бійців; група з 4 білорусів-диверсантів, які прибули з Харкова напередодні вступу німців; група з 28 солдатів 6-ї повітрянодесантної бригади, які потрапили в оточення й приєдналися до партизанів. З них було сформовано групу розвідників з трьох путивлян на чолі з В. Ф. Поповим та групу мінерів з трьох білорусів-диверсантів на чолі з Г. А. Юхновцем. З військовослужбовців було сформовано дві “оперативні бойові групи” під командуванням П. Н. Васильєва та Ф. А. Карпенка [42, арк. 1-2].

Пізніше переважна більшість військовослужбовців, які постійно прибували до загону з оточення, були переправлені через лінію фронту в радянський тил. Як зазначав у своїх записках С. А. Ковпак, до 10 жовтня 1941 р., коли був масовий наплив у загін військовослужбовців, партизанами загону було виведено з оточення та перекинуто через лінію фронту до 500 чоловік [33, с. 32].

26 вересня 1941 р. до Путивльського партизанського загону була зарахована група відповідальних працівників Конотопського району в кількості 5 осіб, серед яких і голова районного виконавчого комітету Ф. Є. Канавець та районний прокурор В. П. Кочемазов, на яких було покладено завдання з організації партизанського загону. Вони, з приходом німецьких військ відступили до лісу, однак не маючи своїх баз, змушені були перейти в Спадщанський ліс [42, арк. 3]. У грудні 1941 р. ними було сформовано Конотопський партизанський загін.

У серпні 1941 р. в Путивльському районі був організований ще один загін, очолюваний командиром С. В. Рудневим та начальником штабу Г. Я. Базимою. Він мав дислокуватися в Монастирському лісі. Напередодні вступу німців, 6 вересня 1941 р., за розпорядженням Путивльського районного комітету КП(б)У, командир С. В. Руднев із 24 бійцями виїхали в м. Суми на курси диверсантів-підричників, де перебували до 11 вересня. І тільки 12 вересня, перейшовши лінію фронту біля с. Тьоткіно Глушковського району Курської області, загін прибув у Монастирський ліс і розмістився біля с. Нова Слобода Путивльського району. Однак, на нашу думку, офіційного оформлення загону так і не відбулося, про що свідчить відсутність наказів. Не вів загін і бойової та диверсійної роботи, оскільки до 10 жовтня 1941 р. у цій місцевості діяв фронт. А тому, основним завданням партизанів було проведення розвідки в районі дислокації й передача розвідданих військовим частинам. Після відступу фронту С. В. Руднев почав активний пошук зв'язку з Путивльським партизанським загonom під командуванням С. А. Ковпака.

Наказом № 11 по Путивльському партизанському загону від 18 вересня 1941 р. Путивльські загони об'єднувалися в один загін під керівництвом: командир С. А. Ковпак, комісар С. В. Руднев і начальник штабу Г. Я. Базима (його помічником було призначено М. М. Курса) [42, арк. 7-8]. Внаслідок об'єднання загін поповнився 21 партизаном із загону С. В. Руднева і налічував 57 чоловік [41, арк. 5; 42, арк. 7].

Таким чином, 18 вересня 1941 р. розпочався об'єднавчий процес, що завершився в лютому 1942 р. створенням Путивльського об'єднаного партизанського загону. Так, 22 вересня 1941 р. до Путивльського партизанського загону приєдналися Харківський партизанський загін під командуванням М. Й. Воронцова (на умовах самостійної бойової одиниці) та партизанський загін під командуванням голови колгоспу с. Воргол Путивльського району С. Ф. Кириленка, який розпочав свою діяльність ще 6 вересня 1941 р. [42, арк. 13-15; 43, арк. 1-5зв].

З цього часу структуру Путивльського партизанського загону було розширено і до його складу входило 8 оперативних груп. До перших п'яти груп увійшли партизани загонів С. А. Ковпака та С. В. Руднева: 1-у групу (група підричників) із 10 чол. очолив М. М. Курс; 2-гу групу з 17 чол. очолив П. Н. Васильєв, 3-у групу з 16 чол. – Ф. А. Карпенко, 4-у групу з 12 чол. – П. С. Пятишкін, 5-у групу з 10 чол., основу якої склали партизани з Конотопського району, очолив Ф. Є. Канавець. 6-а група налічувала 19 чол. із загону С. Ф. Кириленка. 7-а й 8-а групи склалися з партизанів Харківського загону М. Й. Воронцова, їх кількість становила 11 і 13 чоловік під командуванням А. С. Сидоренка та І. П. Маника відповідно (вибули із загону в повному складі 7 листопада 1941 р. [42, арк. 23]). Відокремленою була група розвідки та зв'язку в кількості 11 чол., на яку покладалося завдання забезпечувати зв'язок із штабом загону та виведення оперативних груп на місце виконання оперативних завдань, а також ведення розвідки. Окремо діяла і господарська частина, яку очолив П. І. Дем'яненко й до якої входив його заступник Ф. С. Мерзляков та ще 4 чол. На них покладалося обов'язки забезпечувати партизанський загін продуктами харчування та боєприпасами [42, арк. 13-15; 43, арк. 1-5].

Наказом № 28 від 27 жовтня 1941 р. у Путивльському партизанському загоні було сформовано артилерійську частину під командуванням В. Ф. Петрова. Її особовий склад ділився на окремі групи: 4 чол. прикріплено в танковий екіпаж, командиром визначено Г. А. Жуковця (танк було відбито у німців у бою 19 жовтня); 8 чол. увійшло до артилерійської батареї, командиром якої призначено Г. С. Волкова. Крім того, в загоні було організовано санітарну частину із 3 чол. – жінок-військовослужбовців, які тимчасово

перебували в загоні під час виходу з німецького оточення (начальник С. В. Шубякіна), а також агітаційну групу із 5 чол. для проведення роботи серед населення району (старший групи О. Л. Шпитальний) [42, арк. 19-20]. А вже 5 листопада, з метою “проведення політико-виховної роботи серед бійців оперативних груп”, командуванням загону було прийнято рішення про призначення в групи політруків [42, арк. 22].

Отже, за період від серпня 1941 р. до січня 1942 р., в окремих районах Сумської області сформувалися партизанські загони, що функціонували як самостійні бойові одиниці, диверсійна та бойова діяльність яких на місцях їхньої дислокації поступово активізувалась, а особовий склад постійно поповнювався (хоча й були і зворотні процеси). В той же час, посилення збройного тиску німців викликало необхідність в об'єднанні для ведення спільної боротьби з ворогом. Наказами № 51 по Глухівському партизанському загону від 27 січня 1942 р. та № 68 по Путивльському партизанському загону від 29 січня, Путивльський партизанський загін об'єднувався з Глухівським партизанським загonom у складі 24 чол. Загін перейменовувався на оперативну групу № 7 та мав проводити свою оперативну роботу під загальним керівництвом командування Путивльського партизанського загону. Керівництво Глухівського загону залишалось незмінним (командир П. Л. Кульбака, комісар Г. І. Ковальов, начальник штабу С. К. Самойленко) [42, арк. 58; 46, арк. 11зв].

Наказами № 28 по Шалигінському партизанському загону від 31 січня 1942 р. та № 70 по Путивльському партизанському загону від 1 лютого, Путивльський партизанський загін об'єднувався із Шалигінським партизанським загonom у складі 13 чоловік. Умови об'єднання були такими ж, як і з Глухівським загonom. Командний склад тепер уже оперативної групи № 8 залишався незмінним: командир А. Я. Саганюк, комісар Ф. Д. Матющенко, начальник штабу Ф. С. Фесенко [42, арк. 63; 47, арк. 22-23].

У зв'язку з масовим поповненням партизанського загону жителями навколишніх сіл, новоприбулі бійці або вливалися до вже існуючих оперативних груп (загонів), або ж формували нові групи за територіальною ознакою, які продовжували діяти як окремі бойові одиниці. Так, перебуваючи в Глухівському районі, Путивльський об'єднаний партизанський загін на початку лютого 1942 р. сформував оперативні групи № 9 та № 10 із військовозобов'язаних жителів сіл Зазерки (у кількості 20 чол.) та Узинець (21 чол.) відповідно. Щоправда, вже 11 лютого оперативна група № 9 влилась у склад опергрупи № 7 (Глухівський партизанський загін), а замість неї 14 лютого було створено нову – з прибулих із Стрельниківської сільської ради Путивльського району 19 військовозобов'язаних під командуванням О. Д. Бардашенка. Оперативна група № 10 продовжувала діяти як окремий підрозділ під командуванням В. І. Лисенка та постійно поповнювалася новими бійцями з місцевих мешканців [42, арк. 76-77, 84-85]. 17 лютого із 21 військовозобов'язаного с. Литвиновичі Путивльського району було сформовано оперативну групу № 11 під командуванням М. І. Павловського [42, арк. 89-90].

Наказом № 82 від 22 лютого 1942 р. при Путивльському партизанському загоні організувалась оперативна група № 12 із представників прибулого Кролевецького партизанського загону під керівництвом: командир В. М. Кудрявський, комісар К. І. Онопченко, начальник господарської частини Г. С. Іванько. До неї також вливались представники Середино-Будського партизанського загону під командуванням Г. С. Іванька та П. С. Дорошенка [42, арк. 99].

Створюючи нові підрозділи в загоні, командування намагалось дотримуватися територіального принципу. В той же час, суттєве збільшення кількості партизанів взимку

1942 р. спонукало до розгалуження вже існуючої структури. Так, 11 лютого 1942 р., наказом № 75 по Путивльському об'єднаному партизанському загону, оперативні групи №№ 2, 3, 4, 5, 6, основу яких склали партизани колишніх загонів С. А. Ковпака та С. В. Руднева, були поділені на три відділення кожна; оперативна група № 8 (Шалигінський загін) – на дві групи, які, в свою чергу, ділились на два відділення кожна; господарська частина також ділилась на два відділення [42, арк. 79-80].

В наступний період існування, лютий 1942 р. – лютий 1944 р., Путивльський об'єднаний партизанський загін (група партизанських загонів Сумської області, Сумське партизанське з'єднання) суттєво зріс у кількісному складі, приєднав нові бойові одиниці, змінив свою структуру тощо. У перші місяці 1942 р. в його складі діяло вже 7 окремих бойових одиниць – загонів (оперативних груп): Путивльський партизанський загін (командир С. А. Ковпак, комісар С. В. Руднев, начальник штабу Г. Я. Базима); 1-й Глухівський партизанський загін (командир П. Л. Кульбака, комісар О. П. Білявський (згодом – П. Г. Шульга, Г. І. Ковальов), начальник штабу І. Є. Лисиця); 2-й Глухівський партизанський загін (командир І. С. Чайка (згодом – І. В. Чубун), комісар І. Д. Клещенко); Шалигінський партизанський загін (командир А. Я. Саганюк, комісар Ф. Д. Матющенко, начальник штабу Ф. С. Фесенко); Шалигінський партизанський загін ім. В. І. Леніна (командир М. І. Ганзін, комісар К. О. Наливайко, начальник штабу С. Г. Максимов); Кролевецький партизанський загін (командир В. М. Кудрявський, комісар І. Г. Токар, начальник штабу П. О. Брайко); Конотопський партизанський загін (командир В. П. Кочемазов, комісар Ф. Є. Канавець, начальник штабу Є. І. Байдін) [38, с. 49-50].

Сформована у перший період діяльності структура Сумського партизанського з'єднання, що ґрунтувалася на територіальному принципі, час від часу реорганізовувалася, однак в загальному вигляді залишалася сталою. Такі зміни організаційного характеру були викликані передусім умовами перебування у ворожому тилу та необхідністю ефективного ведення бойової діяльності. Так, 23 жовтня 1942 р., напередодні виходу в рейд на Правобережну Україну, “для забезпечення маскуванню на марші та під час перебування в районі дії партизанських загонів” з'єднання отримало назву “військова частина № 00105”, а його загонами почали називатись батальйонами, оперативні групи – ротами з порядковим номером групи: Путивльський партизанський загін – 1-й батальйон, Глухівський загін – 2-й батальйон, Шалигінський загін – 3-й батальйон, Кролевецький загін – окрема рота. Заборонялося вживати прізвища особового командного складу, а використовувати лише їх військові звання чи займані посади [42, арк. 298-299]. У травні 1943 р., перед виходом з'єднання у Карпатський рейд, номер військової частини було замінено на 00117, який використовувався до присвоєння № 00120 у лютому 1944 р. [44, арк. 143; 45, арк. 47].

Суттєві кадрові зміни у командному складі Сумського партизанського з'єднання відбулися в результаті Карпатського рейду (12 червня – 1 жовтня 1943 р.). В ході рейду втрати партизанів вбитими і пораненими сягали до 600 чоловік. Передусім, це стосувалося вищого командування з'єднання: в бою біля м. Делятин Івано-Франківської області загинув комісар з'єднання С. В. Руднев; був також тяжко поранений начальник штабу Г. Я. Базима. В результаті цих змін, а також враховуючи бойову обстановку на окупованій території України та подальші плани діяльності, постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 22 лютого 1944 р. Сумське з'єднання партизанських загонів було перейменовано на 1-у Українську партизанську дивізію ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака [39, арк. 33-34]. Цією ж постановою, а також наказом № 505 уже по дивізії від 25 лютого 1944 р., визначалась структура та командний склад цієї бойової одиниці,

зокрема, батальйони реорганізовувалися в полки, роти – в батальйони. Так, 1-й стрілецький батальйон перейменовувався в 1-й полк ім. Героя Радянського Союзу С. В. Руднева (командир Д. І. Бакрадзе, начальник штабу І. І. Бережний); 2-й і 3-й стрілецькі батальйони – відповідно в 2-й полк (командир П. Л. Кульбака, начальник штабу О. П. Ільїн) і 3-й полк (командир П. О. Брайко, начальник штабу С. Ф. Абрамов). Кожен полк у своєму складі мав по два батальйони, які включали в себе три роти, а ті склалися з трьох взводів. При штабі дивізії діяли кавалерійський дивізіон у складі двох ескадронів (командир О. М. Ленкін, начальник штабу С. П. Тутученко); окрема рота пішої розвідки (командир Р. О. Клейн); артилерійська батарея 76 мм гармат (командир Г. Г. Тюпов); мінерна рота (командир С. В. Кальницький), санітарна частина (начальник санслужби Д. Ф. Скрипніченко), господарська частина (старшина штабних підрозділів О. І. Зільберглейт), комендантський взвод (комендант К. О. Дудник). Вищим керівництвом дивізії були: командир – підполковник П. П. Вершигора, начальник штабу – старший лейтенант В. О. Войцехович. З метою конспірації дивізії присвоювався новий номер військової частини – 00120 [38, с. 50; 45, арк. 45зв-47]. Перейшовши на армійський порядок і залишивши посади комісарів лише на середньому рівні – в батальйонах, командування дивізії уже 5 червня вимушене було затвердити в ротях усіх полків посади “заступників помічників рот по політичній частині” [45, арк. 88зв-89]. Найвищу посаду в цій ієрархії – заступник командира дивізії по політичній частині, фактично комісар, посів М. О. Москаленко.

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 18 серпня 1944 р. 1-а Українська партизанська дивізія ім. С. А. Ковпака у повному складі, з усім озброєнням, засобами зв'язку та майном передавалася в розпорядження Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УРСР для ведення боротьби проти військових сил Української повстанської армії [40, арк. 117-119; 45, арк. 125]. 8 листопада 1944 р. дивізію було розформовано і на її базі створено окрему кавалерійську бригаду внутрішніх військ НКВС УРСР. У той же час, слід враховувати, що в період перебування в підпорядкованості НКВС УРСР, дивізія фактично перестала бути партизанським формуванням у класичному розумінні, а бійці, що вступали до неї в цей час, не мали статусу партизанів.

Таким чином, в Сумському партизанському з'єднанні діяла чітко вибудована розгалужена структура із вдало підібраним командним складом, в основному сформована в перший період його діяльності. Впродовж усього часу існування цієї бойової одиниці її структурна організація та командування зазнали певних змін, однак загалом залишалися сталими. Сформувавшись у лютому 1942 р. в об'єднання партизанських загонів Сумської області під командуванням С. А. Ковпака, С. В. Руднева та Г. Я. Базими, ця бойова одиниця в такому організаційному та командному складі проіснувала до серпня 1943 р. й, у зв'язку з загибеллю і пораненням основного складу вищого командування, а також з метою ефективного виконання чергового бойового завдання, у лютому 1944 р. була реорганізована в 1-у Українську партизанську дивізію ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака під командуванням П. П. Вершигори, М. О. Москаленка та В. О. Войцеховича. Основним принципом формування структурних підрозділів з'єднання (загони, оперативні групи, батальйони, полки) був територіальний. Основними чинниками, що впливали на структурні зміни, були зростання особового складу партизанів, активізація бойової й диверсійної діяльності, необхідність виконання бойових завдань, пов'язаних із рейдами по окупованій території України тощо.

Список використаної літератури

1. Базима Г. Я. Слідами великого рейду : спогади партизана / Г. Я. Базима. – Київ : Молодь, 1959. – 367 с. ; Bazyma H. Ya. Slidamy velykoho reidu : spohady partyzana / H. Ya. Bazyma. – Kyiv : Molod, 1959. – 367 s.
2. Бакрадзе Д. И. Карпатский рейд / Д. И. Бакрадзе. – Москва: Издательство ДОСААФ, 1968. – 160 с. ; Bakradze D. I. Karpatskiy reydy / D. I. Bakradze. – Moskva: Izdatelstvo DOSAAF, 1968. – 160 s.
3. Бакрадзе Д. И. Кровью героев : (Записки участника партизанского соединения Ковпака) / Д. И. Бакрадзе. – Тбилиси : Заря Востока, 1961. – 516 с. ; Bakradze D. Y. Kroviu heroiev. (Zapysky uchastnyka partyzanskoho soedyneniya Kovpaka) / D. Y. Bakradze. – Tbylisy: Zaria Vostoka, 1961. – 516 s.
4. Білоус О. П. Діяльність радянських партизанів на території Північно-Східної України в 1941-1943 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Олександр Павлович Білоус; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2014. – 18 с. ; Bilous O. P. Diialnist radianskykh partyzaniv na terytorii Pivnichno-Skhidnoi Ukrainy v 1941 1943 rr. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Oleksandr Pavlovych Bilous; Kyivskiy natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2014. – 18 s.
5. Білоус О. П. Початок бойової діяльності та перші бойові рейди Сумського партизанського з'єднання в 1941-1942 рр. / О. П. Білоус // Гуржіївські історичні читання. - 2013. - Вип. 6. - С. 325-328 ; Bilous O. P. Pochatok boiovoi diialnosti ta pershi boiovi reidy Sumskoho partyzanskoho z'iednannia v 1941 1942 rr. / O. P. Bilous // Hurzhiivski istorychni chytannia. - 2013. - Vyp. 6. - S. 325-328.
6. Брайко П. Е. Внимание, Ковпак! / П. Е. Брайко, О. С. Калиненко. – Москва : Издательство ДОСААФ, 1971. – 351 с. ; Brayko P. Ye. Vnimanie, Kovpak! / P. Ye. Brayko, O. S. Kalinenko. – Moskva : Izdatelstvo DOSAAF, 1971. – 351 s.
7. Вершигора П. П. Карпатский рейд. Из записок / П. П. Вершигора. – Москва : Правда, 1951. – 64 с. ; Vershigora P. P. Karpatskiy reydy. Iz zapisok / P. P. Vershigora. – Moskva : Pravda, 1951. – 64 s.
8. Вершигора П. П. Люди с чистой совестью / П. П. Вершигора. – Киев : Политиздат, 1990. – 699 с. ; Vershigora P. P. Lyudi s chistoy sovestyu / P. P. Vershigora. – Kiev : Politizdat, 1990. – 699 s.
9. Вершигора П. П. Переправа. Невигадані пригоди / П. П. Вершигора. – Київ : Обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 178 с. ; Vershyhora P. P. Pereprava. Nevyhadani pryhody / P. P. Vershyhora. – Kyiv : Oblasne knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo, 1961. – 178 s.
10. Вершигора П. П. Рейд на Сян і Віслу / П. П. Вершигора. – Київ : Дніпро, 1968. – 240 с. ; Vershyhora P. P. Reid na Sian i Vislu / P. P. Vershyhora. – Kyiv : Dnipro, 1968. – 240 s.
11. Вершигора П. П. Партизанские рейды : (Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.) / П. П. Вершигора, В. А. Зеболов. – Кишинев : Штиинца, 1962. – 136 с. ; Vershigora P. P. Partizanskie reydy : (Iz istorii partizanskogo dvizheniya v gody Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuza 1941 1945 gg.) / P. P. Vershigora, V. A. Zebolov. – Kishinev : Shtiintsya, 1962. – 136 s.
12. Від Полісся до Карпат: Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів / упоряд. : А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ: Парламентське видавництво, 2005. – 304 с. ; Vid Polissia do Karpat: Karpatskiy reid Sumskoho partyzanskoho ziednannia pid

komanduvanniam S. A. Kovpaka (cherven – veresen 1943 r.) ochyma uchashnykiv, movoiu dokumentiv / uporiad. : A. V. Kentii, V. S. Lozytskyi. – Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2005. – 304 s.

13. Власенко С. І. Радянський партизанський рух опору в період звільнення території України та країн Центральної і Південно-Східної Європи (1943-1945 рр.) / С. І. Власенко // Архіви України. - 2015. - № 3. - С. 69-79 ; Vlasenko S. I. Radianskyi partyzanskyi rukh oporu v period zvilnennia terytorii Ukrainy ta krain Tsentralnoi i Pivdenno-Skhidnoi Yevropy (1943-1945 rr.) / S. I. Vlasenko // Arkhivny Ukrainy. - 2015. - № 3. - S. 69-79.

14. Власенко С. І. Степовий рейд з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів (за документами ЦДАГО України) / С. І. Власенко // Сумський історико-архівний журнал. - 2014. - № 22. - С. 79-88 ; Vlasenko S. I. Stepovyi reid ziednannia Ukrainykykh kavaleriyskykh partyzanskykh zahoniv (za dokumentamy TsDAHO Ukrainy) / S.I. Vlasenko // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. - 2014. - № 22. - S. 79-88.

15. Войцехович В. О. Партизани ідуть на захід / В. О. Войцехович. – Київ : Політвидав України, 1982. – 256 с. ; Voitsekhovych V. O. Partyzany idut na zakhid / V.O. Voitsekhovych. – Kyiv : Polityvdav Ukrainy, 1982. – 256 s.

16. Войцехович В. О. Сто днів звитяги : Партизанські зшитки : Про героїчний похід у Карпати у 1943 р. партизанського з'єднання Ковпака – Руднева / В. О. Войцехович. – Київ : Радянський письменник, 1970. – 323 с. ; Voitsekhovych V. O. Sto dnyv zvytiaty : Partyzanski zshytky : Pro heroichnyi pokhid u Karpaty u 1943 r. partyzanskooho ziednannia Kovpaka – Rudnieva / V. O. Voitsekhovych. – Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1970. – 323 s.

17. Вронська Т. В. Специфічні форми і методи боротьби радянських партизанів на території окупованої України / Т. В. Вронська // Сторінки воєнної історії України. – 2010. - Вип. 13. - С. 185-201 ; Vronska T. V. Spetsyfichni formy i metody borotby radianskykh partyzanyv na terytorii okupovanoi Ukrainy / T. V. Vronska // Storinky voiennoi istorii Ukrainy. - 2010. - Vyp. 13. - S. 185-201.

18. Дахненко М. В. Життя та діяльність С. А. Ковпака (1887-1967 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Марина Валеріївна Дахненко; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2013. – 192 с. ; Dakhnenko M. V. Zhyttia ta diialnist S. A. Kovpaka (1887 1967 rr.) : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Maryna Valeriivna Dakhnenko; Kyivskyi natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2013. – 192 s.

19. Дученко Ю. М. Розвиток форм і способів антифашистської боротьби на території України в роки Другої світової війни (1941-1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 / Юрій Миколайович Дученко; Національний університет „Львівська політехніка”. – Львів, 2009 – 176 с. ; Duchenko Yu. M. Rozvytok form i sposobiv antyfasystskoi borotby na terytorii Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1941-1945 rr.) : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 20.02.22 / Yurii Mykolaiovych Duchenko; Natsionalnyi universytet „Lvivska politekhnika”. – Lviv, 2009 – 176 s.

20. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимізація, меморіалізація (1941-1953 рр.) / І. А. Капась. – Київ : К.І.С., 2016. – 208 с. ; Karas I. A. Radianskyi rukh Oporu v Ukraini: orhanizatsiia, lehitymizatsiia, memorializatsiia (1941-1953 rr.) / I. A. Karas. – Kyiv : K.I.S., 2016. – 208 s. ;

21. Кентій А. В. Боротьба в тилу нацистських окупантів в Україні: радянські партизани у 1941-1944 рр. / А. В. Кентій, В. С. Лозицький // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. - С. 512-541 ; Kentii A. V. Borotba v tylu natsystskykh okupantiv v Ukraini: radianski partyzany u 1941-

1944 rr. / A. V. Kentii, V. S. Lozytskyi // *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st. Istorychni narysy*. – Kyiv : Naukova dumka, 2011. – Kn. 1. - S. 512-541.

22. Кентій А. В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський рух в тилу вермахту в Україні. 1941-1944 рр. / А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ : Генеза, 2005. – 408 с. ; Kentii A. V. Viina bez poshchady i myloserdia: Partyzanskyi rukh v tylu vermakhtu v Ukraini. 1941-1944 rr. / A. V. Kentii, V. S. Lozytskyi. – Kyiv : Heneza, 2005. – 408 s.

23. Кентій А. Радянські партизани 1941-1944: світло й тіні / А. Кентій, В. Лозицький. – Київ : Н. Брехуненко, 2010. – 80 с. ; Kentii A. Radianski partyzany 1941-1944: svitlo y tini / A. Kentii, V. Lozytskyi. – Kyiv : N. Brekhunenko, 2010. – 80 s.

24. Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. Слободянюк. – Київ : Інститут історії України, 2010. – 97 с. ; Kentii A. V. Radianskyi rukh Oporu na okupovaniі terytorii Ukrainy / A. V. Kentii, V.S. Lozytskyi, M. Slobodianiuk. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 2010. – 97 s.

25. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М. В. Коваль; за заг. ред. В. Смолія. – Київ : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. У 15-ти тт. – Т. 12) ; Koval M. V. Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianiі viinakh (1939-1945 rr.) / M. V. Koval; za zah. red. V. Smoliia. – Kyiv : Alternatyvy, 1999. – 336 s. – (Ukraina kriz viky. U 15-ty tt. – T. 12).

26. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. – Київ : Політвидав України, 1984. – 287 с. ; Kovpak S. A. Vid Putyvliа do Karpat / S. A. Kovpak. – Kyiv : Polityvydav Ukrainy, 1984. – 287 s.

27. Ковпак С. А. Воспоминания, очерки, статьи / С. А. Ковпак; сост.: В. А. Замлинский. – Київ : Политиздат Украины, 1987. – 388 с. ; Kovpak S. A. Vospominaniya, ocherki, stati / S. A. Kovpak; sost.: V. A. Zamlinskiy. – Kiiv : Politizdat Ukrainy, 1987. – 388 s.

28. Ковпак С. А. Из дневника партизанских походов / С. А. Ковпак; лит. запись: В. А. Неверович. – Москва : Издательство ДОСААФ, 1964. – 219 с. ; Kovpak S. A. Iz dnevnika partizanskikh pokhodov / S. A. Kovpak; lit. zapis: V. A. Neverovich. – Moskva : Izdatelstvo DOSAAF, 1964. – 219 s.

29. Ковпак С. А. Партизанскими тропами / С. А. Ковпак; лит. запись : А. С. Палей. – Москва : Знание, 1965. – 62 с. ; Kovpak S. A. Partizanskimi tropami / S. A. Kovpak; lit. zapis : A. S. Paley. – Moskva : Znanie, 1965. – 62 s.

30. Ковпак С. А. Сталинский рейд / С. А. Ковпак; лит. запись: Е. Герасимов. – Москва : Воениздат, 1947. – 76 с. ; Kovpak S. A. Stalinskiy reyid / S. A. Kovpak; lit. zapis: Ye. Gerasimov. – Moskva : Voenizdat, 1947. – 76 s.

31. Лисенко О. Є. Джерелознавчі аспекти дослідження історії партизанського руху в Україні 1941-1944 рр. / О. Є. Лисенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2001. – № 7. – С. 79-93 ; Lysenko O. Ye. Dzhereloznavchchi aspekty doslidzhennia istorii partyzanskooho rukhu v Ukraini 1941-1944 rr. / O. Ye. Lysenko // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. – 2001. – № 7. – S. 79-93.

32. Лозицький В. С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) / В. С. Лозицький // Український історичний журнал. - 2011. - № 6. - С. 152-171 ; Lozytskyi V. S. Do pytannia pro zahalnu chyselnist partyzaniv URSR u roky Velykoi Vitchyznianoі viiny (1941-1945 rr.) / V. S. Lozytskyi // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. - 2011. - № 6. - S. 152-171.

33. Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / колл. сост. : О. В. Бажан, С. И. Власенко, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий (рук.). – Москва : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с. ; Partizanskaya voyna na Ukraine: Dnevniky komandirov partizanskih otryadov i soedineniy. 1941-1944 / koll. sost. : O. V. Bazhan, S. I. Vlasenko, L. V. Legasova, V. S. Lozitskiy (ruk.). – Moskva : ЗАО Izdatelstvo Tsentrpoligraf, 2010. – 670 s.

34. Руднев С. В. Легендарный рейд. (Дневник о Карпатском рейде. Письма) / С. В. Руднев. – Ужгород: Карпаты, 1967. – 200 с. ; Rudnev S. V. Legendarnyy reydy. (Dnevnik o Karpatskom reyde. Pisma) / S. V. Rudnev. – Uzhgorod: Karpaty, 1967. – 200 s.

35. Руднев С. В. Щоденник про Карпатський рейд / С. В. Руднев. – 3-є вид. – Станіслав : Обласне книжково-газетне видавництво, 1960. – 84 с. ; Rudnev S. V. Shchodennyk pro Karpatskyi reid / S. V. Rudnev. – 3-ye vyd. – Stanislav : Oblasne knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo, 1960. – 84 s.

36. Тутученко С. П. Лесные всадники / С. П. Тутученко. – Киев : Политиздат Украины, 1977. – 296 с. ; Tutuchenko S. P. Lesnye vsadniki / S. P. Tutuchenko. – Kiev : Politizdat Ukrainy, 1977. – 296 s.

37. Тутученко С. П. Люди, которых я знал / С. П. Тутученко. – Киев : Политиздат Украины, 1986. – 214 с. ; Tutuchenko S. P. Lyudi, kotorykh ya znal / S. P. Tutuchenko. – Kiev : Politizdat Ukrainy, 1986. – 214 s.

38. Україна партизанська 1941-1945. Партизанські формування та органи керівництва ними : наук.-довід. вид. / авт.-упоряд. : В. С. Лозицький та ін.; редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Київ : Парламентське видавництво, 2001. – 319 с. ; Ukraina partyzanska 1941 1945. Partyzanski formuvannia ta orhany kerivnytstva nymy : nauk.-dovid. vyd. / avt.-uporiad. : V. S. Lozytskyi ta in.; redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in.; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, 2001. – 319 s.

39. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 16, spr. 53, 98 ark. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), f. 1, op. 16, spr. 53, 98 ark.

40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, spr. 54, 146 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 16, spr. 54, 146 ark.

41. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 1, 91 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 1, 91 ark.

42. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 8, 303 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 8, 303 ark.

43. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 11, 196 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 11, 196 ark.

44. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 15, 165 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 15, 165 ark.

45. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 25, 141 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 25, 141 ark.

46. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 191, 66 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 191, 66 ark.

47. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, spr. 219, 211 ark. ; TsDAHO Ukrainy, f. 63, op. 1, spr. 219, 211 ark.

48. Чайковський А. С. Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941-1945 рр. Мовою документів, очима історика) / А. С. Чайковський. – Київ :1994. – 255 с. ; Chaikovskiyi A. S. Nevidoma viina (Partyzanskyi rukh v Ukraini 1941-1945 rr. Movoioi dokumentiv, ochyma istoryka) / A. S. Chaikovskiyi. – Kyiv :1994. – 255 s.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019 р.

O. Verbovyi

**STRUCTURE AND COMMAND STAFF OF SUMY PARTISAN ASSOCIATION
(1941-1944)**

The article is devoted to the process of formation of the Putivl combined partisan detachment (the Sumy Partisan Association, the 1st Ukrainian Partisan Division named after twice Hero of the Soviet Union, S. A. Kovpak), the formation and evolution of its structure. The creation and activity at the initial stage of the Putivl partisan detachments under the command of S. A. Kovpak and S. V. Rudnev, the Glukhiv partisan detachment under the command of P. L. Kulbaki, the Shalygin partisan detachment A. Ya. Saganiuk, Konotop partisan detachment F. E. Canavets, Kharkiv partisan detachment M. Y. Vorontsov and others is analyzed. The process of formation of the Putivl combined partisan detachment under the command of S. A. Kovpak – S. V. Rudnev – G. Ya. Bazimi and the accession of independent partisan detachments to its complement, formation of the structure and command staff of the united detachment and its units was traced. The evolutionary changes in the structure of the partisan association according to the conditions of conducting military operations are analyzed. The changes in staffing of the command personnel of the Sumy partisan association were researched.

The personnel and structural changes connected with the process of association reconfiguration in the 1st Ukrainian Partisan Division named after twice Hero of the Soviet Union S. A. Kovpak under the command of P. P. Vershigora – M. O. Moskalenko - V. O. Voitsekhovich are determined. The influence of staffing of the command staff on the success of the combat activity of the unit is monitored.

Key words: *Ukraine during World War II, partisan resistance movement, Putivl united partisan detachment, Sumy Partisan Association, 1st Ukrainian Partisan Division named after twice Hero of the Soviet Union S. A. Kovpak.*

УДК 930:94(477+438)”19/20»

Ю.О. Конарівська

**ДІЯЛЬНІСТЬ «СОЮЗУ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ» НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНІ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

У статті аналізуються праці істориків ХХ – поч. ХХІ ст., у яких досліджуються форми і напрямки діяльності польського таємного товариства «Союз польського народу» на території Правобережної України, метою якого була підготовка місцевого населення, зокрема, селянства, яке складалося переважно з українців, до повстання за відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 р., що означало і включення до її складу Правобережної України та Галичини.

Зробивши комплексний аналіз можна простежити, які завдання ставила перед собою наука, як змінювалися погляди істориків у різні періоди часу та відповідно до національності і наскільки дане питання є вивченим у польській, російській та українській історіографії.

Ключові слова: «Союз польського народу», польський визвольний рух, Правобережна Україна, історична література ХХ – поч. ХХІ ст.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-37-49

Між Річчю Посполитою та Російською імперією, постійно точилася боротьба за включення українських земель до складу своєї держави. Поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 р.) та включення українських земель до складу Російської імперії призвели до активізації польського національно-визвольного руху. Польські активісти, які проживали на Правобережжі закликали до боротьби і українське населення. Польський визвольний рух на Правобережжі активно підтримувався польською еміграцією. Боротьба між російською владою та польським населенням за українське Правобережжя велася не тільки зброєю, а точилася й інформаційна війна. Це яскраво простежується в історичній літературі, де автори намагалися довести приналежність цих земель до тієї чи іншої країни.

Яскравим прикладом бажання поляків поширити свій вплив на населення Правобережжя є діяльність таємного товариства «Союзу польського народу» (Stowarzyszenie Ludu Polskiego). Це підпільна демократична організація, яка виникла у 1835 р і протягом 1838 – 1842 рр. була розгромлена. Більшість її членів, яких нараховувалося близько 1000, були арештовані. Її діяльність поширювалась, окрім етнічних польських земель і на терени Правобережної України, Галичини. Головними діячами були Шимон Конарський, Северин Гощинський (відомий поет, представник так званої «української школи» в польському романтизмі), Францішек Смолька.

Діяльність «Союзу польського народу» довгий час залишалася невисвітленою як в зарубіжній так і у вітчизняній історіографії. Діяльність організації була спрямована у першу чергу проти російської імперської влади, тому не в інтересах російської історичної науки було показувати масштабність діяльності товариства та політичну боротьбу імперії із польським елементом на теренах Правобережної України. Тоді, як зарубіжні історики не мали доступу до архівних документів, а загальнодоступної інформації про товариство було занадто мало, тому ця проблема тривалий час залишалася поза увагою дослідників. Лише у ХХ столітті історики змогли розпочати наукові дослідження з даної теми.

Дана тема уже потрапляла в поле зору дослідників історіографів. Зокрема, польські, російські та українські автори вивчаючи цю проблему робили її короткий історіографічний огляд.

Певний внесок по аналізу наукової літератури з даної теми зробила М. Хададова у своїх статтях «Діяльність «союзу польського народу» в Правобережній Україні в радянській історіографії 60-х років ХХ ст.» [16] та «Діяльність «Союзу польського народу» на Правобережній Україні в радянській історіографії» [17]. Усе ж проведені історіографічні дослідження з даної теми істориками, слід вважати недостатньо повними та цілісними. Тому аналіз наукової літератури і буде завданням даної публікації.

Грунтовні дослідження про діяльність «Союзу Польського народу» (надалі СПН) почали проводитись лише в середині ХХ ст. В першу чергу дослідження польських

істориків активізувала сота річниця страти Ш. Конарського, палкого патріота Речі Посполитої, котрий виступав прикладом для поляків. По-друге, відкриття архівних документів, дало можливість історикам провести аналіз та відтворити цілісну картину тих подій. Слід зазначити, що дослідження про діяльність даної організації на Правобережній Україні з'явилися ще пізніше.

У 1936 р. на сторінках журналу «Kwartalnik historyczny» була надрукована робота Р. Роздольського «Do historii «Stowarzyszenia Ludu Polskiego» [25]. Вона складається із двох частин. У першій вміщено невідомі листи до Северина Гощинського, у другій зізнання Леслава Лукашевича. Тут опосередковано окреслено діяльність Ш. Конарського як організатора СПН.

Наприкінці 40-х років з'явилась низка монографій польських істориків. В. Лукашевич [22] та Г. Мосьціцький [24] опублікували свої праці, присвячені Ш. Конарському та його конспіративній діяльності. С. Кеневич [19] зупинився на утворенні СПН та діяльності «Головного збору», котрий з 1836 р. через переслідування був змушений переїхати до Львова, та зв'язок його з усіма провінціями. Ці праці дали поштовх та стали основою для подальших досліджень польських та радянських авторів, котрі з відкриттям архівних документів більш деталізували, та змогли окреслити особливості діяльності СПН в кожному регіоні.

Важливий внесок по дослідженню даної проблеми зробив польський історик Б. Лопушанський у монографії «Stowarzyszenie Ludu Polskiego (1835 – 1841)» [21]. Його робота присвячена утворенню, діяльності та викриттю «Союзу...», який розгорнув свою діяльність на території колишньої Речі Посполитої, і ставив собі за мету відродити її в кордонах 1772 р. Зокрема 4 розділ роботи присвячений утворенню та діяльності даного товариства на території Правобережної України та Білорусії, автор його називає «Stowarzyszenie ludu polskiego w zaborze rosyjskim» [21, с. 237].

Із українських земель, він описав діяльність товариства у Волинській, Подільській та Київській землях, останню називає Україною. Автор наголосив на тому, що розвиток союзу на українських землях мав дещо інший характер та відрізнявся від інших регіонів. Території, які увійшли до складу Російської імперії після поділів Польщі, він назвав найскладнішими для розвитку СПН [21, с. 237]. Це пов'язано головним чином із тим, що базою утворення товариства для Ш. Конарського мало слугувати «Товариство Філодемічне», яке ще називали «Віра, Надія, Любов» що діяло на Волині. Воно ще з 1835 року розгорнуло свою активну діяльність. Проте погляди очільника «Товариства Філодемічного» К. Машковського були поміркованими, а радикальні погляди Ш. Конарського не набули широкого розповсюдження, тому що основну роль у створенні союзу на Правобережжі відігравали польські магнати та шляхта, проти обмеження впливу яких виступив Ш. Конарський.

Основним завданням Ш. Конарського автор називає розширення товариства, приєднання до нього уже існуючих товариств, пошук засобів впливу на молодь та залучення до нього як найбільшої кількості різних верств населення. Ш. Конарський основну роль у польському визвольному русі надавав селянству. Автор вказав на провідних учасників, які відіграли основну роль у створенні та поширенні союзу, ксьондзів та молодь. У роботі висвітлені події, що пов'язані із стосунками СПН та студентами Київського університету, діяльність жіночого товариства, під проводом Єви Фелінської. Особливу увагу привертає той факт, який автор бере із щоденника Юстиніана Ручинського, що місцеві патріоти помітили в діях Ш. Конарського необережність та

поспіх через засліплення вдачею, тому постановили аби він покинув край. Особливо на цьому наполягали представники Київщини [21, с. 270 – 271].

Головну ставку Ш. Конарський робив на молодь, тому автор описав діяльність студентів в Києві. На основі спогадів К. Машковського дав характеристику трьох основних регіонів, де СПН розгорнув свою діяльність. Це Волинь (населення підтримувало, але було бідним в матеріальних запасах), Поділля (найбільш різноманітне), Україна (люди пов'язані особистими обов'язками і не розвивали на потрібному рівні конспірацію, це і призвело до конфлікту з Ш. Конарським [21, с. 272]. Автор називає цю думку суб'єктивною. Недолік Ш. Конарського в тому, що він не враховував специфіку краю, орієнтувався не на ті елементи. Він опирався на балагулів, так звану золоту молодь, які захоплювалися справою конспірації, але не готові до будь-якої самовідданості, і вважали це лише пригодою. Як приклад автор наводить те, що головна зрада на Волині і Поділі пішла від А. Шашкевича керівника балагульщини [21, с. 273].

Наступним кроком у вичені цієї проблеми у польській літературі стала робота Є. Сковронка «Od konspiracji do kapitulacji» [27]. У роботі висвітлений матеріал, який охоплює події 30-х – 40-х років XIX ст., а саме події після Листопадового повстання по ті які передували весні народів. При викладі матеріалу про події на Правобережній Україні автор як джерела інформації використовував мемуарну літературу, щоденники Ж. Шчесни та І. Радзейовського, а також працю В. Лопушанського. Матеріал викладений в загальних рисах, автор підкреслив, що для проведення пропагандистської діяльності Ш. Конарський робив ставку на молодь, яка нав'язувала зв'язки з простим населенням під час різних свят, брала участь в забавах, вкладала у вухо нові пісні, в котрих пропагували нові ідеї в доступній мові [27, с. 27-28]. Автор показав наскільки важливим для діяльності СПН та Ш. Конарського було забезпечення пропагандистською літературою, через що останній намагався вирішити питання організації власної друкарні. Такі дії дали можливість владі натрапити на слід Ш. Конарського та арештувати його [27, с. 30]. Це в свою чергу призвело до викриття учасників «Союзу польського народу».

У радянській історіографії дослідження діяльності СПН розпочалося дещо пізніше. З 24 по 27 січня 1961 р. в Москві відбулася перша координаційна нарада з актуальних проблем слов'янознавства, організована інститутом слов'янознавства АН СРСР. Координаційна нарада, на якій було присутні більше 500 чоловік з усього Радянського Союзу, була скликана з метою налагодження контактів між дослідниками та комплексного вивчення проблем історії слов'янства [6, с. 111]. На нараді визначені основні теми, які потребували дослідження. З-поміж них революційний та національно-визвольний рух слов'янських народів та взаємовідносини і різнопланові зв'язки слов'янських народів [6, с. 112, 114].

Після цього дослідники значну увагу приділили польському визвольному русі, зокрема діяльності Ш. Конарського та, очолюваного ним на Правобережній Україні, «Союзу польського народу». Адже дане товариство мало великий вплив серед польського населення на вказаних територіях.

Однією із перших з'явилася робота радянського історика С. Сімонова «Осередок «Союзу польського народу» в Київському університеті» [14]. Автор в загальних рисах окреслив діяльність студентів, що підтримували дух польськості в студентському колі, зокрема розповсюджували нелегальну польську літературу.

Поставлені нарадою завдання намагався виконати А. Смірнов у роботі «Революционные связи народов России и Польши: 30 – 60 годы XIX века» [15]. У цій

праці автор описує діяльність Ш. Конарського, який після Листопадового повстання був змушений виїхати за кордон, де сформувались його погляди на подальший розвиток польського визвольного руху. Автор у дузі радянської історіографії відмітив: «Работы Конарского не оставляют сомнения, что в его лице польский народ выдвинул убежденного сторонника революционного единения народов России и Польши, демократа, атеиста, врага феодального гнета, сторонника обеспечения крестьян землей» [15, с. 89]. Зокрема А. Смірнов зазначив, що Ш. Конарський у своїх національних поглядах припускався помилки, коли відносив білорусів, литовців і українців до різновидів польського народу [16, с. 91]. Також автор наголосив, що проблема полягала і в земельному питанні, адже шляхтичі ніколи не віддадуть своїх земель селянам і не зблизяться з народом [15, с. 97].

Намагаючись показати бажання Ш. Конарського зблизитись із селянством, на нашу думку, автор перебільшив, коли стверджував, що він уникав заупинки у дворянських маєтках, а здебільшого йшов до селян, які його радо приймали та допомагали в подальшому пересуванні [15, с. 98 – 99]. Автор посилається на документ, який безпосередньо не свідчить, що Ш. Конарський ночував у селян, а говорить лише про те, що Ш. Конарський вів бесіди з народом у корчмах [15, с. 380]. Праця А. Смірнова містить значну кількість інформації, щодо організації товариства, про його зв'язки з іншими таємними організаціями, що діяли в Росії, Литві та Білорусії, а також про внутрішню боротьбу між шляхтою та демократами.

В такому ж дузі написана праця А. Бортникова «О связях А. Н. Кузьмина-Караваева с польскими революционными организациями» [3]. Автор у цій статті відмічає: «Основой солидарности русского и польского народов являлось то, что у них был один угнетатель и общий враг – царизм и крепостничество» [3, с. 161]. Дослідник розглядає участь у польських таємних організаціях передових російських офіцерів. Основна увага звернена на підпоручика Новоінгерманландського піхотного полку Кузьміна-Караваєва та його контакти із Ш. Конарським.

Значну роботу по розширенню джерельної бази щодо дослідження студентського руху у м. Києві та участь студентів у польському визвольному русі, провів А. Білан у роботі «Матеріали Київської секретної комісії про таємні товариства (1838 – 1839 рр.) та військово-слідчої комісії при Київському ордонанс-гаузі (1863 – 1865 рр.) як джерело історії революційно-демократичного руху в Київському університеті» [1]. Автор охарактеризував фонди 470 (Матеріали Київської секретної комісії про таємні товариства при Київському військовому, Подільському і Волинському генерал-губернаторі (1838 – 1839 рр.)) та 471 (Матеріали військово-слідчої комісії при Київському ордонанс-гаузі для розгляду справ учасників польського повстання (1863 – 1865 рр.)), що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві [1, с. 112]. У статті коротко розглядається утворення київського студентського осередку за ініціативи активного учасника «Союзу польського народу» П. Боровського [1, с. 113], його склад та покарання, які понесли студенти за участь в акціях [1, с. 114]. Більше уваги автор приділив розгляду свідчень притягнутих до слідства студентів на основі яких можна визначити мету, склад, діяльність учасників та ін. [1, с. 117 – 120].

Над введенням до наукового обігу нових документів з даної проблеми працювала Г. Лебедева. Вона у своїй роботі «Новые материалы о «Содружестве польского народа» и Шимоне Конарском [7], охарактеризувала документи, що зберігались у відділі письмових джерел Державного історичного музею в Москві. Ці документи в основному пов'язані з арештами, які масово розпочалися після затримання Ш. Конарського та наближених до

нього осіб, їх допитами, а також які покарання отримали засудженні особи. Поряд із цим дослідниця проаналізувала листи та записки ув'язнених.

Наприкінці 60-х років дану проблему розпочав досліджувати Г. Марахов. Його дослідження продовжилися і протягом 70-х – поч. 80-х рр. Г. Марахов видрукував ряд досліджень про польський визвольний рух. Зокрема і праці, що стосуються діяльності Союзу польського народу: «Деятельность Содружества польского народана Правобережной Украине в 1835 – 1839 гг. (По материалам Киевского архива)» [8], «Социально-политическая борьба на Украине в 20 – 40-е годы XIX в.» [10], «Киевский университет в революционно-демократическом движении» [9].

У своїх роботах автор, на основі документів Київського архіву, подав інформацію про утворення, за сприяння польської еміграції в Західній Європі, діяльність та викриття, російською владою, таємного товариства СПН під керівництвом Ш. Конарського на території Правобережної України [8, с. 166 – 194; 10, с. 80 – 98]. Автор детально проаналізував діяльність й інших таємних товариств, зокрема «Патріотичного товариства», яке мало девіз «Віра, Надія, Любов» і слугувало підґрунтям для утворення СПН; Жіночого таємного товариства на чолі з Євою Фелінською та осередку «Союзу польського народу» в Київському університеті [9, с. 17 – 23]. Автор детально вивчив програмні документи товариств окреслив їхню спільну діяльність, вказав, що на відміну від Волинської губернії у Подільській та Київській губерніях Ш. Конарський зустрів спротив та незгоду з боку поміщиків. Г. Марахов наголосив, що в статуті товариства не враховувались інтереси українського та білоруського народів. Проте, характерною особливістю організації «СПН» в Київському університеті було те, що в неї вступили й українці [8, с. 187].

Поряд із Г. Мараховим, детальну характеристику діяльності «СПН» на території України зробив у своїх роботах Г. Сергієнко. У 1969 р. була надрукована його стаття «Діяльність «Союзу польського народу» на Україні (1835–1839 рр.)» [12]. Більш широко це питання він розглянув у наступній своїй роботі «Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826–1850» [13, С. 113 – 175].

У роботах значна увага приділена діям польської еміграції після повстання 1830 – 1831 рр., яка розділилася на два табори – аристократичний на чолі з А. Чарторийським і революційно-демократичний під проводом Й. Лелевеля. Великий вплив мав міжнародний революційний рух. Утворення «Молодої Європи» дало поштовх до виникнення «Молодої Польщі», яка мала безпосередній вплив на утворення та діяльність «СПН». «Молода Польща» – таємне товариство, що входило до складу «Молодої Європи» – міжнародної революційно-демократичної організації (1834 – 1836 рр.), метою якої було встановлення республіканського ладу в країнах Європи. Ї очолив італійський революціонер Джузеппе Мадзіні. До складу таємної організації входили ще такі таємні товариства: «Молода Італія», «Молода Німеччина», «Молода Франція», «Молода Іспанія», «Молода Швейцарія» [13, с. 115 – 116].

Оскільки Ш. Конарський був засновником «СПН» на українських землях, Г. Сергієнко подав біографічні дані діяча, проаналізував його статті та прокламацію «Голос вопіючого в пустелі», написану у формі звернення до поляків, назвав його одним з найактивніших учасників «Молодої Польщі» [13, с. 118 – 121]. Його конспіративна діяльність на Правобережній Україні знайшла детальне висвітлення в даній роботі. Крім цього автор, в більшій мірі ніж Г. Марахов, охарактеризував уже існуючі та новоутворені таємні товариства, які увійшли до складу «СПН», їхні програмні документи, які визначають мету завдання та принципи їх діяльності. Це такі як: Товариство з девізом

«Віра, Надія, Любов» (Г. Марахов це товариство називає Патріотичним [8, с. 170]), що діяло на Волині, організація студентів Київського університету, Демократичне товариство в Одесі, Жіноче товариство на чолі з Євою Фелінською.

Аналізуючи статут СПН, автор наголосив, що одним з найголовніших завдань товариства була підготовка збройного повстання, участь у якому обов'язково мали взяти селяни, в тому числі й українські [13, с. 159 – 160]. Однією із найбільш слабких сторін у діяльності Ш. Конарського автор називає те, що визволення селян від кріпацтва він думав провести за бажанням самих поміщиків, проте останні нізащо не хотіли поступатися привілеями [13, с. 161]. З-поміж іншого, автор розглядає і події пов'язані із європейським революційним рухом та місце у ньому «СПН» [13, с. 168].

Значний інтерес становить робота Є. Дорошенка, котрий приділив увагу біографічним даним Ш. Конарського у статті «Польский революционер Шимон Конарский (1808 – 1839 pp.)» [4]. На його думку, у радянській історіографії, на відміну від польської, особа Ш. Конарського є маловідомою порівняно із своєю діяльністю, тому автор поставив за мету через особистість Ш. Конарського популяризувати ідеї боротьби за свободу пригноблених народів [4, с. 61]. Підводячи підсумки, автор зазначив: «Деятельность Конарского и его последователей внесла настроения братства в отношения с другими славянскими народами, способствовала распространению среди них идей равноправия» [4, с. 71].

У 1998 р. з'явилася робота українського історика Л. Іванової «Україна в польському національно-визвольному русі в 30 – 50 роках ХІХ ст.» [5]. Якщо завданням радянських істориків було показати спільну боротьбу слов'янських народів проти російського самодержавства то у роботі Л. Іванової стверджується інше. Вона показала, що український національно-визвольний рух стояв осторонь польського, а в загострених ситуаціях виступав проти нього. Дослідниця стверджувала, що у 30-х роках ХІХ ст. головним завданням в національній програмі всіх таємних польських товариств на Україні стала проблема єдності поляків з українським населенням Правобережної України. За це виступав і Ш. Конарський, який стверджував, що лише за допомогою єдності усіх верств населення можна досягнути відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 р. Проте польська шляхта Правобережної України не розділяла радикальних методів демократичної партії, та відстоювала старі порядки. На думку дослідниці, ці демократичні ідеї могли б втілитися в реальність, проте завадило швидке викриття та знищення таємних організацій [5, с. 8 – 12].

Наукова література ХХІ століття характеризується тим, що основна увага дослідників звернена на репресивну політику російської влади проти польського елемента на Правобережній Україні після викриття СПН.

Так, сучасний фінський історик Й. Ремі, у статті «Імперська освітня політика і польське питання в Київському учбовому окрузі. Суперечка між Сергієм Уваровим та Дмитром Бібіковим наприкінці 1830-х pp.» [11] показав, що реакція російського уряду на діяльність в Київському університеті польської таємної організації члени якої належали до СПН була досить жорсткою. Оскільки відкриваючи університет, російська влада в ньому вбачала інструмент русифікації населення Правобережної України і не виправдавши цих сподівань влада приймає рішення закрити його, до прийняття кроків, які викоринять польський елемент з університету [11, с. 18].

Автор протиставляє політику генерал-губернатора Д. Бібікова (була радикальною, виступав за звільнення всіх вчителів-поляків, та тих котрі навчалися чи викладали в

Кременецькому ліцеї, з заборонаю давати приватні уроки, за ними встановлювався нагляд) та міністра народної освіти С. Уварова (поміркована, вважав причиною політичної активності в університеті зовнішню агітацію, і тому покарані мали бути лише активні учасники) [11, с. 18 – 19]. Проте царю ближчими були погляди Д. Бібікова. У результаті, як зазначає автор, викриття діяльності групи студентів Київського університету, що належали до СПН стало лише приводом до русифікаторської політики краю, проте кожен із чиновників бачив її по своєму [11, с. 20].

Якщо Й. Ремі розглянув репресивні заходи російського уряду в освіті то українська дослідниця Ю. Хитровська звернула увагу на репресії проти духовних осіб. У своїй роботі «Участь католицького духовенства у діяльності польського таємного товариства «Співдружність польського народу» на Правобережній Україні та реакція на неї російського уряду» [18] вона зазначила, що лише ксьондз Яжина зізнався у своїх зв'язках із таємною організацією всі інші заперечували свою причетність, проте до відповідальності були притягнуті всі духовні особи, які викликали найменші підозри та отримали важкі покарання, такі як заслання до Сибіру, конфіскація майна, позбавлення громадських прав та духовного сану і ін.

Поряд із участю у польському національному русі католицьких священників дослідниця підкреслює, що на їх погляди великий вплив мала масонська ідеологія [18].

Французький історик, Д. Бовуа, у своїй роботі ставив за мету показати невідповідність між масштабом патріотичної діяльності поляків на Правобережній Україні та репресивною діяльністю на це зі сторони царської влади [2, с. 506]. За словами автора ідеї Ш. Конарського, щодо утворення незалежності Польщі на основі союзу з селянством не користувалась популярністю. Польська еміграція була далека від реальності і не враховувала етнічну різницю місцевого населення, тому і не знайшла масштабної підтримки. Про розбіжність ідей СПН від ідей селянства та національного питання зазначав і Й. Ремі [11, с. 17]. Д.Бовуа виділив основні заходи російського самодержавства спрямовані на придушення польської думки і польського політичного руху. Це конфіскація майна, заслання, страти, тюремне ув'язнення, ревізії, шпіонаж. На думку автора на території України ці заходи носили цілеспрямований та систематичний характер задля асиміляції польського населення [2, с. 518]. Автор вказав, що російська влада приймала жорсткі заходи, маючи найменші підозри: «без установлення меры вини налагалась секвестры на большую часть именей, принадлежащих подозреваемым лицам, их родственникам и однофамильцам» [2, с. 513]. Проте політика по конфіскації майна не дала бажаних результатів.

«Чиновник по особым поручениям был необходимым звеном «системы Бибикова», которая должна была превратить Украину в молчаливое царство, где каждый должен был стать жалким униженным существом, пытающимся скрыть свою горечь, ненависть и желание мести» [2, с. 517].

Наступним кроком у вивченні даної проблеми стала збірка «Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. Szymon Konarski» [28], яка побачила світ у 2009 р. Вона підготовлена спільними силами Інституту історії ПАН, інституту літературних досліджень ПАН та інституту слов'язознавства РАН. Робота розділена на дві частини. В першій частині поміщені чотири статті польських та російських авторів.

Г. Макарова продовжуючи традицію досліджень істориків ХХІ ст. про заходи російської влади проти учасників СПН у статті «Политические меры российского правительства в отношении семей участников заговора Шимона Конарского (по архивным

матеріалам)» [23] вказала, що Київський військовий генерал-губернатор Д. Бібіков наполягав на виселенні разом із учасниками СПН їх сімей [23, с. 53 – 54], проте Комітет західних губерній, який займався цим питанням, проводив більш демократичну політику. На думку дослідниці, це пов'язано із тим, що жорстка політика російської влади після Листопадового повстання не дала позитивних результатів, тому влада шукала інші методи боротьби з польським визвольним рухом. Як зазначила автор російська влада в першу чергу спрямувала їх на польську молодь, допомагала дітям засуджених поляків у здобутті освіти [23, с. 65]. Проте враховуючи подальші події слід погодитися з автором, що ці заходи були малоефективними.

Є. Семенов розглянув господарську діяльність польських засуджених на Забайкаллі [26]. Дві інші статті розкривають історіографію питання. Е. Кіслак проаналізувала літературні твори, що стосуються даної теми [20], а Я. Тринковський охарактеризував щоденник Юліана Сабінського [29].

Друга частина книги вміщує низку документів, які безпосередньо проливають світло на діяльність та викриття товариства. Серед них: програмні документи, зізнання, протоколи, вироки тощо. [28, с.131 – 581].

Отже, апогеєм дослідження даної теми польськими російськими та українськими дослідниками можна вважати другу половину ХХ ст. цьому сприяло відкриття архівних документів та завдання радянської історіографії. Польські історики розглядали СПН на Правобережжі у контексті загального польського національного руху, тоді як радянські – деталізували діяльність СПН на Правобережній Україні, через те, що мали кращий доступ до архівів. Дослідники ж ХХІ століття звернули увагу на спротив українського населення проти польського визвольного руху, що суперечило як польській так і радянській ідеології ХХ століття, а також показали страх російської влади, яка на будь-які прояви національного руху використовувала найжорсткіші методи придушення.

Таким чином, комплексне монографічне дослідження проблем діяльності «Союзу польського народу» на території України відсутнє. І в українській і в радянській історіографії участь представників українського народу в діяльності цього товариства залишається недостатньо вивченою.

Основою для подальшого вивчення діяльності Союзу польського народу на території України може стати збірка «Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. Szymon Konarski», що вміщує статті та документи, які проливають світло на дану проблему.

Список використаної літератури

1. Білан А. М. Матеріали Київської секретної комісії про таємні товариства (1838–1839 рр.) та воєнно-слідчої комісії при Київському ордонансгаузі (1863–1865 рр.) як джерело історії революційно-демократичного руху в Київському університеті / А. М. Білан // Вісник Київського університету. Серія: Історія. – 1968. – № 10. – С. 112 – 122 ; Bilan A. M. Materialy Kyivskoi sekretnoi komisii pro taiemni tovarystva (1838–1839 rr.) ta voienno-slidchoi komisii pry Kyivskomu ordonanshauzi (1863–1865 rr.) yak dzherelo istorii revoliutsiino-demokratychnoho rukhu v Kyivskomu universyteti / A. M. Bilan // Visnyk Kyivskoho universytetu. Serii: Istorii. – 1968. – № 10. – S. 112 – 122.

2. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляха и народ на Правобережной Украине (1793 – 1914) / Д. Бовуа; авториз. пер. с фр. М. Крисань. – Москва : Новое литературное обозрение, 2011. – 998 с. ; Bovua D. Gordiev uzel Rossiyskoy imperii:

Vlast, shlyakha i narod na Pravoberezhnoy Ukraine (1793 – 1914) / D. Vovua; avtoriz. per. s fr. M. Krisan. – Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 2011. – 998 s.

3. Бортников А. И. О связях А. Н. Кузьмина-Караваева с польскими революционными организациями / А. И. Бортников // Вопросы истории славян. – Воронеж : Издательство воронежского университета, 1966. – Вып. 2. – С. 161 – 173 ; Bortnikov A. I. O svyazyakh A. N. Kuzmina-Karavaeva s polskimi revolyutsionnymi organizatsiyami / A.I. Bortnikov // Voprosy istorii slavyan. – Voronezh : Izdatelstvo voronezhskogo universiteta, 1966. – Вып. 2. – С. 161 – 173.

4. Дорошенко Е. А. Польский революционер Шимон Конарский (1808–1839) / Е.А. Дорошенко // Вестник Московского университета. Сер. 8. История. – 1991. – № 6. – С. 61–71 ; Doroshenko Ye. A. Polskiy revolyutsioner Shimon Konarskiy (1808–1839) / Ye.A. Doroshenko // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 8. Istoriya. – 1991. – № 6. – С. 61–71.

5. Иванова Л. Г. Україна в польському національно-визвольному русі в 30 – 50 роках ХІХ ст. / Л. Г. Иванова. – Київ : Вид. Національного пед. університету ім. М.П. Драгоманова, 1998. – 22 с. ; Ivanova L. H. Ukraina v polskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi v 30 – 50 rokakh ХІХ st. / L. H. Ivanova. – Kyiv : Vyd. Natsionalnoho ped. universytetu im. M. P. Drahomanova, 1998. – 22 s.

6. Кузьмин М. Н. Координационное совещание по актуальным проблемам славяноведения / М. Н. Кузьмин // Вопросы истории. – 1961. – № 6. – С. 111 – 114 ; Kuzmin M. N. Koordinatsionnoe soveshchanie po aktualnym problemam slavyanovedeniya / M. N. Kuzmin // Voprosy istorii. – 1961. – № 6. – С. 111 – 114.

7. Лебедева Г. М. Новые материалы о «Содружестве польского народа» и Шимоне Конарском / Г. М. Лебедева // Из истории общественно-политического движения в России ХІХ века: (Материалы отдела письменных источников Государственного исторического музея) – Москва : Советская Россия, 1967. – С. 5 – 33; Lebedeva G. M. Novye materialy o «Sodruzhestve polskogo naroda» i Shimone Konarskom / G. M. Lebedeva // Iz istorii obshchestvenno-politicheskogo dvizheniya v Rossii ХІХ veka: (Materialy otдела pismennykh istochnikov Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya) – Moskva : Sovetskaya Rossiya, 1967. – С. 5 – 33.

8. Марахов Г. И. Деятельность «Содружества польского народа» на Правобережной Украине в 1835–1839 гг. (по материалам Киевского архива) / Г.И. Марахов // Связи революционеров России и Польши ХІХ – начала ХХ вв. – Москва : Наука, 1968. – С. 166 – 194 ; Marakhov G. I. Deyatel'nost «Sodruzhestva polskogo naroda» na Pravoberezhnoy Ukraine v 1835–1839 gg. (po materialam Kievskogo arkhiva) / G.I. Marakhov // Svyazi revolyutsionerov Rossii i Polshi ХІХ – nachala ХХ vv. – Moskva : Nauka, 1968. – С. 166 – 194 .

9. Марахов Г. И. Киевский университет в революционно-демократическом движении / Г. И. Марахов. – Киев : Вища школа; Изд-во при Киев. ун-те, 1984. – 119 с. ; Marakhov G. I. Kievskiy universitet v revolyutsionno-demokraticheskom dvizhenii / G.I. Marakhov. – Kiev : Vishcha shkola; Izd-vo pri Kiev. un-te, 1984. – 119 s.

10. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20 – 40-е годы ХІХ в. / Г. И. Марахов. – Киев : Вища школа; Изд-во при Киев. ун-те, 1979. – 150 с. ; Marakhov G. I. Sotsialno-politicheskaya borba na Ukraine v 20 – 40-e gody ХІХ v. / G.I. Marakhov. – Kiev : Vishcha shkola; Izd-vo pri Kiev. un-te, 1979. – 150 s.

11. Ремі Й. Імперська освітня політика і польське питання в Київському учбовому окрузі. Суперечка між Сергієм Уваровим та Дмитром Бібіковим наприкінці 1830-х рр.

/ Й. Ремі // Етнічна історія народів Європи. - 2001. - Вип. 8. - С. 17–21 ; Remi Y. Imperska osvitnia polityka i polske pytannia v Kyivskomu uchbovomu okruzi. Superechka mizh Serhiiem Uvarovym ta Dmytrom Bibikovym naprykintsi 1830-kh rr. / Y. Remi // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. - 2001. - Vyp. 8. - S. 17–21.

12. Сергієнко Г. Я. Діяльність «Союзу польського народу» на Україні (1835–1839 pp.) / Г. Я. Сергієнко // Український історичний журнал. - 1969. – № 12. – С. 75 – 84 ; Serhiienko H. Ya. Diialnist «Soiuzu polskoho narodu» na Ukraini (1835–1839 rr.) / H. Ya. Serhiienko // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. - 1969. – № 12. – S. 75 – 84.

13. Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826 – 1850 / Г. Я. Сергієнко. – Київ : Наук. думка, 1971. – 300 с. ; Serhiienko H. Ya. Suspilno-politychnyi rukh na Ukraini pislia povstannia dekabrystiv. 1826 – 1850 / H. Ya. Serhiienko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1971. – 300 s.

14. Сімонов С. С. Осередок «Союзу польського народу» в Київському університеті / С. С. Сімонов // Вісник Київського університету. Серія історії і філософії. - 1961. – № 4, Вип. 1. – С. 89 – 102 ; Simonov S. S. Oseredok «Soiuzu polskoho narodu» v Kyivskomu universyteti / S. S. Simonov // Visnyk Kyivskoho universytetu. Seriiia istorii i filosofii. – 1961. – № 4, Vyp. 1. – S. 89 – 102.

15. Смирнов А. Ф. Революционные связи народов России и Польши: 30–60 годы XIX века / А. Ф. Смирнов. – Москва : Соцэргиз, 1962. – 425 с. ; Smirnov A. F. Revolyutsionnye svyazi narodov Rossii i Polshi: 30–60 gody XIX veka / A. F. Smirnov. – Moskva : Sotsekgiz, 1962. – 425 s.

16. Хададова М. В. Діяльність «Союзу польського народу» в Правобережній Україні в радянській історіографії 60-х років XX ст. / М. В. Хададова // Матеріали III Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції 12-13 листопада 2010 р. – Житомир : Вид. ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 318 – 320 ; Khadadova M. V. Diialnist «Soiuzu polskoho narodu» v Pravoberezhnii Ukraini v radianskii istoriohrafii 60-kh rokiv XX st. / M.V. Khadadava // Materialy III Volynskoi Mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii 12-13 lystopada 2010 r. – Zhytomyr : Vyd. ZhDU im. I.Franka, 2010. – S. 318 – 320.

17. Хададова М. В. Діяльність «Союзу польського народу» на Правобережній Україні в радянській історіографії / М. В. Хададова // Волинські історичні записки : зб. наук. праць. – 2012. – Т. 8. – С. 210 – 215 ; Khadadova M. V. Diialnist «Soiuzu polskoho narodu» na Pravoberezhnii Ukraini v radianskii istoriohrafii / M. V. Khadadava // Volynski istorychni zapysky : zb. nauk. prats. – 2012. – Т. 8. – S. 210 – 215.

18. Хитровська Ю. В. Участь католицького духовенства у діяльності польського таємного товариства «Співдружність польського народу» на Правобережній Україні та реакція на неї російського уряду [Електронний ресурс] / Ю. В. Хитровська // Materialy VI mezinarodni vedecko-prakticka conference «Nastoleni moderni vedy - 2007». - Praha, 2007. – Dil 3. – S. 9-12. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Istoria/21761.doc.htm ; Khytrovska Yu. V. Uchast katolytskoho dukhovenstva u diialnosti polskoho taiemnoho tovarystva «Spivdruzhnist polskoho narodu» na Pravoberezhnii Ukraini ta reaktsiia na nei rosiiskoho uriadu [Elektronnyi resurs] / Yu.V. Khytrovska // Materialy VI mezinarodni vedecko-prakticka conference «Nastoleni moderni vedy - 2007». – Praha, 2007. – Dil 3. – S. 9-12. – Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Istoria/21761.doc.htm

19. Kieniewicz S. Konspiracje Galicyjskie (1831—1845) / S. Kieniewicz. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1950. – 236 s.

20. Kiślak E. Konarszczyzna w literaturze / E. Kiślak // Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. SzymonKonarski / red. M. Micińska. – Warszawa, 2009. – S. 67 – 96.
21. Łopuszański B. Stowarzyszenie Ludu Polskiego (1835 – 1841) / B. Łopuszański. – Kraków, 1975. – 396 s.
22. Łukaszewicz W. Szymon Konarski (1808-1839) / W. Łukaszewicz. – Warszawa Spółdzielnia Wydawnicza «Książka», 1948. – 233 s.
23. Макарова Г. Политические меры российского правительства в отношении семей участников заговора Шимона Конарского (по архивным материалам) / G. Makarowa // Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. SzymonKonarski / red. Magdalena Micińska. – Warszawa, 2009. – S. 51 – 65.
24. Моścickи H. Szymon Konarski / H. Моścickи. – Warszawa : Państwowy Instytut Wudawniczy, 1949. – 97 s.
25. Rozdolski R. Do historii «Stowarzyszenia Ludu Polskiego» / R. Rozdolski // Kwartalnik historyczny. - 1936. - R. 50. – S. 712–726.
26. Siemionow J. Działalność gospodarz polskich przestępców politycznych na Zabajkalu w czterdziestych – pięćdziesiątych latach XIX w. / J. Siemionow // Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. SzymonKonarski / red. M. Micińska. – Warszawa, 2009. – S. 31. – 50.
27. Skowronek J. Od konspiracji do kapitulacji / J. Skowronek. – Warszawa, 1989. – 82 s.
28. Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. SzymonKonarski / red. M. Micińska. – Warszawa, 2009. – 581 s.
29. Trynkowski J. Dziennik mojej niewoli i wygnania i jego autor – Julian Sabiński / J. Trynkowski // Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. Szymon Konarski / red. . Micińska. – Warszawa, 2009. – S. 97 – 129.
- Стаття надійшла до редакції 06.06.2019 р.

Ju. Konarivska

THE ACTIVITY OF THE «UNION OF THE POLISH PEOPLE» IN THE TERRITORY OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE HISTORICAL LITERATURE OF THE MIDDLE OF 20TH - THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.

The works of historians of the 20th - beginning of the 21st century are analyzed in the article. It explores the forms and directions of the activities of the Polish secret society "Union of Polish People" in the territory of Right-Bank Ukraine, whose purpose was to prepare the local population, particularly the peasantry that were mainly Ukrainians, for the rebellion for the reestablishment of the Polish-Lithuanian Commonwealth within the confines of country in 1772 which meant the annexion of Right-Bank Ukraine and Galicia.

Having made a comprehensive analysis we can trace the tasks of science, the views of historians which varied and depended on different periods of time and nationalities of them, and also how well this issue has been studied in Polish, Russian and Ukrainian historiography.

Because of the fact that principally the activity of the Union of Polish People was to undermine the Russian imperial authorities, Russian historians concealed the scale of the Polish liberation movement and did not pay attention to this issue. Russian and Ukrainian historians of the Soviet period made a significant contribution to the study of this topic but because of the Soviet ideology they tried to link the Polish and Ukrainian national movements as a struggle against imperial authority. Pointing to the scale of the Polish liberation movement Polish

historians tried to prove the belonging of Right-Bank Ukraine and Galicia to the Polish-Lithuanian Commonwealth and to justify the attempts of the Polish revolutionary forces to stir up a rebellion on these lands.

At the end of the 20th century - at the beginning of the 21st century the native and foreign historians are trying to assess the activity of the society objectively. However, there is still no comprehensive monographic study of the problem of the activity of the Union of Polish People in the territory of Ukraine. In 2009 Polish and Russian historians published a collection titled "Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gubernii Kijowskiej. Szymon Konarski" which contained the articles and the documents that shed light on this problem. This collection may form the basis for further study of the activity of the Union of Polish People in the territory of Ukraine.

Key words: «Union of the Polish people», Polish liberation movement, Right-Bank Ukraine, historical literature of the 20th – beginning of 21st century.

УДК 930(477) : 929Грушевський

Н. І. Романцова

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

У статті висвітлюються сучасні методологічні аспекти історіографічних досліджень наукової діяльності М. Грушевського. Розглядаються історіографічні оцінки цього питання у працях українських та зарубіжних теоретиків історичного пізнання початку ХХІ ст. За рахунок цього поглиблюється аналіз наукової спадщини видатного вченого. З'ясовано місце сучасної методології в історіографічних дослідженнях наукової діяльності історика.

Ключові слова: сучасні методологічні підходи, історіографічні дослідження, М. Грушевський, постмодернізм, інтелектуальна історія.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-49-56

Історіографічне пізнання наукової діяльності М. Грушевського обумовлює необхідність застосування модерних методологічних підходів. Це надає можливість більш глибокого історіографічного аналізу наукової проблеми, подолання екстенсивного характеру грушевськознавства. Розробка української історіографії наукової діяльності М. Грушевського ґрунтується на сучасній епістемологічній моделі.

Питання застосування сучасних методологічних підходів у дослідженні наукової діяльності М. Грушевського тією чи іншою мірою аналізували провідні українські грушевськознавці: Л. Зашкільняк [5, 6], В. Тельбак [13, 14], О. Ясь [17, 18, 19] та інші. Аналізуючи методологічні аспекти розвитку грушевськознавства, вони наголошували на необхідності застосування сучасних методологічних підходів, розвитку цього українознавчого напрямку в контексті постмодернізму, інтелектуальної історії.

Науковий інтерес при висвітленні означеної теми становлять студії авторитетних українських та зарубіжних історіографів, теоретиків історичного пізнання, дослідників

проблем інтелектуальної історії: В. Андрєєва [1], Ф. Анкерсміта [2], Я. Верменич [4], В. Вжосека [3], Я. Калакури [7], І. Колесник [8], Т. Попової [9], Л. Репіної [10, 11], І. Савельєвої [12], А. Філюшкіна [15], Р. Шарт'є [16]. У працях названих вчених аналізуються теоретичні аспекти постмодерністського підходу в історіографічних студіях, важливість інтелектуальної історії як історіографічної практики при висвітленні питань наукової діяльності М. Грушевського.

М. Грушевський як вчений та сучасники, які давали оцінку його науковій діяльності, заявили про себе в добу модерністської методології в історичних дослідженнях. Михайло Сергійович був новатором в українській історіографії. Дослідження його наукової діяльності вимагає так само нових методологічних підходів. Це обумовлює необхідність застосування сучасних методологічних підходів у рефлексії історіографічного пізнання наукової діяльності видатного вченого.

Провідні сучасні теоретики історичного пізнання наголошують на необхідності оновлення методологічних підходів у історичних студіях. У зв'язку з цим становить інтерес думка авторитетної вченої І. Савельєвої про важливість ревізії методологічних засад історіографії ХХІ ст. [12]. Не можна не погодитися з відомим польським істориком В. Вжосеком, який стверджує, що «історик повинен розуміти ... нові тенденції в галузі методології» [3, с. 168]. Авторитетний фахівець у галузі методології історії Л. Репіна вказує, що «тенденції сучасної історіографії різноманітні та неоднозначні», а це, на її думку, обумовлює інтенсифікацію «порівняльно-історичних досліджень на основі сучасних теоретичних підходів», збільшення багатства «міждисциплінарних зв'язків історичної науки», вплив, який мають на них «революції» в інтелектуальній сфері, в підходах до вивчення минулого і в розумінні предмету та статусу історичної науки». На цій основі здійснюється «концептуалізація історичного знання» [10, с. 11–13].

Непересічна постать М. Грушевського – талановитого вченого, організатора науки, державного діяча, який жив і працював на перетині епох української та світової історії, викликала постійний інтерес з боку історіографів різних епох та методологічних напрямків. Особливо актуальний цей науковий інтерес для нашого часу, коли, за словами Л. Зашкільняка, «українська історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку «власного обличчя» і «вписування в світове історіописання» [6, с. 17].

У наш час грушевськознавчі студії відбуваються в умовах постмодерністського виклику в розвитку української історичної науки. На цьому наголошує Л. Зашкільняк, вказуючи на значення постмодернізму для розвитку сучасної української історіографії, яка все ще значною мірою зорієнтована на модерністську історіософію позитивізму. Рефлексія щодо наукової діяльності М. Грушевського доводить обґрунтованість висновку сучасного львівського теоретика історичної думки про необхідність «звільнитися від метанаративів, котрі диктували наперед визначене бачення минулого з позицій ідеологізованого сьогодення» [5, с. 29].

Нідерландський вчений Ф. Анкерсміт зазначає, що «перший принциповий закон постмодерністської теорії інформації – це закон її зростання. ... Її важливість в дійсності оцінюється інтелектуальною результативністю. Історіописання дає прекрасну ілюстрацію цього» [2, с. 319]. На думку науковця, головна проблема сучасних істориків полягає в тому, яку позицію потрібно зайняти по відношенню до надмірного видання історичної літератури, «яка поширюється подібно раковій пухлині у всіх галузях історичної науки. ... Скарги на втрату прямого зв'язку з минулим позбавляють нас майбутнього». Виходячи з

цього, вчений зробив висновок, що потрібно знайти «новий, інший зв'язок з минулим» [2, с. 317].

І. Колесник, аналізуючи сучасні тенденції розвитку постмодернізму, зазначає, що в сучасних умовах зростання ролі гуманітарних знань відбувається «нова наукова революція» XXI ст., яка сприяє формуванню інноваційного типу мислення [8, с. 37]. На думку вченої, це обумовлює все ширше застосування істориками таких методологічних підходів як нова інтелектуальна історія, соціальноантропологічна історія, соціокультурна історія.

Я. Верменич розвиває думку І. Колесник і наголошує, що «інтелектуальна історія входить нині в систему інших типів сучасної історіографії, таких як соціальна історія, історія повсякденності, нова локальна історія тощо. Характеризуючи інтелектуальну історію як перспективний напрям сучасної української та світової історіографії, Ярослава Володимирівна звернула увагу на те, що вона «досліджує широке коло проблем, пов'язаних з концептуалізацією історичного часу і простору, досліджує всі форми, засоби і інститути інтелектуального спілкування, всі продукти людського інтелекту. За словами вченої, ця історіографічна практика «охоплює історію ідей і ідеологій, філософської, суспільної і політичної думки, природознавства і техніки, соціальних і гуманітарних наук, історію книги і релігії, історію історичної науки, літератури, мистецтва і т.д.» [4, с. 24, 25].

Я. Калакура розглядає класифікацію джерел інтелектуальної історії і в цьому контексті звертає увагу на те, що «складовими інтелектуальної історії виступають джерелознавчі та історіографічні студії, покликані досліджувати весь комплекс відповідних джерел, їх інформаційні ресурси, відслідковувати історію наукової думки, процес нагромадження історичних знань з того чи іншого питання культури, аналізувати творчу лабораторію інтелектуалів, їх біографії, історіософські та світоглядні орієнтири» [7, с. 106–107].

Виходячи зі сказаного, Я. Калакура стверджує, що «сучасна вітчизняна і світова історіографії дедалі більше місця відводять інтелектуальній історії, під якою розуміють той сегмент історичного процесу, що пов'язаний з розумово-творчою діяльністю людей, їх свідомістю, із творчим і приватним життям інтелектуалів, з історією продукування знань та ідей» [7, с. 107].

Інтелектуальна історія відкриває широкі можливості для вивчення великого історіографічного комплексу студій грушевськознавців. Цей методологічний напрямок дозволяє не лише проаналізувати еволюцію історіософських підходів, які застосовували різні вчені тієї чи іншої епохи, але також спрямовує на досягнення мотивації цих досліджень, впливу на їх розвиток суспільних чинників. Сучасні вчені використовують інтелектуальну історію як засіб проникнення у сутність ідейних трансформацій вченого та його дослідників. Суспільні біфуркації, які пережила Україна протягом XX ст., накладали значний відбиток на історичні погляди науковців, що досліджували творчість, організаційну та видавничу діяльність М. Грушевського в дуже відмінних історіографічних умовах за його життя, протягом 1930-х – 80-х років та в пострадянській період.

Ці дослідження історіографів можна розглядати як соціальну історію ідей, які аналізуються на рівні ментальності, коли, за словами В. Андреева, сприйняття ідей відбувається «певним соціальним середовищем ... , яке їх несвідомо і безконтрольно змінює, викривляє та спрощує» [1, с. 17]. Такий підхід розкриває історичні умови ідеологізації постаті М. Грушевського в різні історіографічні періоди.

Сучасні вчені – теоретики історичної науки – відзначають важливість виявлення взаємодії між рухом ідей та тим історичним середовищем, в якому вони поширюються. За словами В. Тельвака, «такий підхід ... орієнтує дослідника на вивчення не лише того, як творчі ідеї М. Грушевського сприймалися в науці його часу, але й, що більш важливо – у масовій свідомості сучасників». Віталій Васильович слушно пропонує звернути увагу на вплив позанаукових чинників та життєвих ситуацій на еволюцію творчих задумів Михайла Сергійовича [13, с. 30]. Цей погляд екстраполюється на весь період розвитку грушевськознавства.

Багатошаровий наратив досліджень наукової діяльності М. Грушевського наповнений його суперечливими оцінками. На необхідність подолання екстенсивного характеру грушевськознавства вказує авторитетний сучасний вчений В. Тельвак, наголошуючи, що це створює проблеми для істориографів, оскільки призводить до некритичного сприйняття постаті вченого який зробив винятковий внесок у справу національно-культурного відродження України [12, с. 8].

Серед таких методологічних концепцій, на думку В. Тельвака, своїми можливостями приваблює теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії. На відміну від традиційної істориографії, цей напрям тяжіє до методологічного плюралізму, міждисциплінарності, орієнтує дослідника передусім на дослідження інтелектуальної діяльності і процесів у сфері гуманітарного, соціального та природничонаукового знання в їх конкретно-історичному соціокультурному контексті [13, с. 29].

Л. Репіна звернула увагу на те, що сучасна інтелектуальна історія має «невід’ємну територію», яку становлять «історія знання, історія науки і так звана дисциплінарна історія». Порівнюючи традиційну історію науки з інтелектуальною історією, вчена зазначає, що «нова істориографія науки розглядає її (та інші області знання) як одну з форм суспільної діяльності та частину культури, яка не може досліджуватися в ізоляції від соціального, політичного та інших аспектів інтелектуальної історії» [11, с. 106].

В той же час Л. Репіна зазначає, що «сьогодні можна говорити про новий, постпостмодерністський стан інтелектуальної історії, яка ні в якому разі не пориваючи з історією ідей, займає набагато ширший дослідницький простір і не є напрямом, що спирається на якусь одну наукову парадигму. В ній превалує прагнення об’єднати зусилля фахівців, чиї професійні інтереси пов’язані з дослідженням всіх видів творчої діяльності людини, включаючи її умови, форми та результати – в довгостроковій історичній перспективі. У сучасній інтелектуальній історії є місце і для тих, хто визначає цим терміном своє проблемне поле, і для “нових інтелектуальних істориків”, котрі позначають ним свій особливий підхід до минулого, найважливішою установкою якого є теза про родову спільність літератури та історії як писання, не дивлячись на жанрові відмінності й особливі правила дискурсу, що визначаються двома різними професіями» [11, с. 95].

Питанням щодо місця інтелектуальної історії в істориографічних дослідженнях значну увагу приділила Т. Попова. Вона зазначила, що «современный этап в развитии этой объемной области исторического знания характеризуется различными версиями (сформулированными ее репрезентантами)» [9, с. 144]. На думку авторки, «наиболее перспективной представляется теоретическая модель Р. Шартье – “новая культурно-интеллектуальная история”, но в определенной модификации: с акцентом на изучение исторических категорий мышления, интеллектуальной деятельности и продуктов человеческого интеллекта, исторического развития интеллектуальной сферы, включая ее художественные, гуманитарно-социальные, натуралистические, философские компоненты

в рамках общекультурной парадигмы. Именно исследование когнитивных и рефлексивных аспектов прошлого человеческого опыта составляет особую миссию интеллектуальной истории в рамках внутривидового разделения труда» [9 с. 145].

Аналізуючи історіографічні аспекти наукової діяльності М. Грушевського на засадах сучасної методології, необхідно мати на увазі думку О. Філюшкіна, який вважає, що з точки зору постмодернізму історик-інтерпретатор, аналізуючи наратив «виступає ніби співавтором тексту, оскільки прочитає його, виходячи з своєї професійної підготовки, світогляду, дослідницьких завдань». Вчений слушно стверджує, що прочитання історика значною мірою не співпадає з тим, що в нього вкладав автор. В принципі немає впевненості в можливості адекватного трактування сучасним істориком тексту, написаного багато століть тому» [15].

Аналізуючи значення інтелектуальної історії як методологічного інструмента в історичних студіях, Р. Шартъє застерігає, що вона «не повинна дозволити ввійти себе в пастку слів, які можуть створити ілюзію, що різні галузі дискурсу чи практики, створені раз і назавжди, що вони відокремлюють об'єкти вивчення, які мають ... різний зміст, ... різні окреслення» [14].

Дослідження сучасних історіографів можна розглядати як соціальну історію ідей, які аналізуються на рівні ментальності, коли, за словами В. Андреева, сприйняття ідей відбувається «певним соціальним середовищем ... , яке їх несвідомо і безконтрольно змінює, викривляє та спрощує» [1, с. 17]. Це допомагає розкривати історичні умови ідеологізації постаті М. Грушевського та його творчості в різні історіографічні періоди.

Оригінальні стильові підходи у методології дослідження в контексті постмодерністської парадигми пропонує О. Ясь. Історіограф стверджує, що «цілісність стилю, зокрема щодо окреслення часової, мистецької чи жанрової належності низки предметів та об'єктів культурного світу, стає визначальною характеристикою його смислу. Важливого значення набуває організуюча функція стилю, котра вимагає розглядати фрагмент мистецького твору чи уривок тексту з перспективи стильової цілісності» [17, с. 11]. Саме з таких позицій автор аналізує серед інших також творчість М. Грушевського. Вчений розглядає «Історію України-Руси» М. Грушевського як один з європейських «національних гранд-наративів» [18, с. 566].

Осмилення стилів мислення відкриває цікавий ракурс рефлексії наукової діяльності М. Грушевського. Для грушевськознавців важливо не лише аналізувати стиль мислення Михайла Сергійовича, але також розглянути стильові підходи вчених-представників різних історіографічних періодів та наукових напрямів. Такий підхід дозволяє історіографу розкрити методологічну орієнтацію праць дослідників наукової діяльності видатного вченого.

Аналіз методологічних засад дослідження питань наукової діяльності М. Грушевського в українській історіографії кінця XIX – початку XXI ст. вказує на необхідність переглянути архаїчні, але досить традиційні для багатьох вчених модерністські методологічні погляди на користь застосування сучасних теоретичних підходів, які орієнтовані на постмодерністське бачення проблеми. Це досить тривалий і складний процес методологічного переосмилення теми.

Грушевськознавство як історіографічний українознавчий проект було започатковане у працях українських діаспорних істориків у другій половині XX ст. у добу постмодернізму, хоча він мало впливав у той час на розвиток цього напрямку. Найбільш активні історіографічні практики вчених-грушевськознавців здобули розвиток наприкінці

XX – на початку XXI ст., коли в умовах кризи постмодернізму, яка має місце в західній історіографії, все більш утверджується постпостмодернізм. У працях сучасних українських методологів історичної науки цей напрям тільки започаткований. Сучасні вітчизняні грушевськознавці у своїх студіях використовують частково ще модерністські або постмодерністські підходи.

Список використаної літератури

1. Андреев В. Интегральный напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія / В. Андреев // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. - С. 17 – 23 ; Andrieiev V. Intehralnyi napriam suchasnoi istoriohrafii: intelektualna istoriia / V. Andrieiev // Eidos. - 2005. - Vyp. 1. - S. 17–23.
2. Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры [Электронный ресурс] / Ф. Анкерсмит // "Электронная библиотека по философии. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000879/st000.shtml> ; Ankersmit F. Istoriya i tropologiya: vzlet i padenie metafory [Elektronnyy resurs] / F. Ankersmit // 'Elektronnaya biblioteka po filosofii. – Rezhim dostupa : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000879/st000.shtml>
3. Вжосек В. Інтерв'ю / В. Вжосек, інт. взяв С. І. Посохов // Харківський історіографічний збірник. - 2013. - Вип. 12. - С. 181-188 ; Vzhosek V. Interviu / V. Vzhosek, int. vziav S. I. Posokhov // Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk. - 2013. - Vyp. 12. - S. 181-188.
4. Верменич Я. Історія ідей та криза історизму / Я. Верменич // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. - С. 24 – 27 ; Vermenych Ya. Istoriia idei ta kryza istoryzmu / Ya. Vermenych // Eidos. - 2005. - Vyp. 1. - S. 24 – 27.
5. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) / Л. Зашкільняк // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. - С. 28 – 35 ; Zashkilniak L. Intelektualna istoriia: sprobа konventsii (deiaki metodolohichni mirkuvannia) / L. Zashkilniak // Eidos. - 2005. - Vyp. 1. - S. 28 – 35.
6. Зашкільняк Л. Про свободу і обмеження в пізнанні минулого: українська історіографія на початку XXI століття / Л. Зашкільняк // Харківський історіографічний збірник. - 2016. - Вип. 15. - С. 14 – 27 ; Zashkilniak L. Pro svobodu i obmezhennia v piznanni mynuloho: ukrainska istoriohrafiiia na pochatku XXI stolittia / L. Zashkilniak // Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk. - 2016. - Vyp. 15. - S. 14 – 27.
7. Калакура Я. Класифікація джерел інтелектуальної історії України / Я. Калакура // Історичний архів. - 2012. - Вип. 8. - С. 106–113 ; Kalakura Ya. Klasyfikatsiia dzherel intelektualnoi istorii Ukrainy / Ya. Kalakura // Istorychnyi arkhiv. - 2012. - Vyp. 8. - S. 106–113.
8. Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції» / І. Колесник // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. – С. 36 – 45 ; Kolesnyk I. Kulturno-intelektualna istoriia yak dzerkalo «novoї naukovoї revoliutsii» / I. Kolesnyk // Eidos. - 2005. - Vyp. 1. – С. 36 – 45.
9. Попова Т. Историография и интеллектуальная история : симбиоз, диалог, оппозиция, ассимиляция...? (поговорим о наболевшем или утоли мои печали) / Т. Попова // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. - С. 138-163 ; Popova T. Istoriografiya i intellektualnaya istoriya : simbioz, dialog, oppozitsiya, assimilyatsiya...? (pogovorim o nabolevshem ili utoli moi pechali) / T. Popova // Eidos. - 2005. - Vip. 1. - S. 138-163.
10. Репина Л. Теоретические новации в современной историографии / Л. Репина // Харківський історіографічний збірник. - 2010. - Вип.10. - С. 10 – 40 ; Repina L.

Teoreticheskie novatsii v sovremennoy istoriografii / L. Repina // Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk. - 2010. - Vyp.10. - S. 10 – 40.

11. Репіна Л. Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи / Л. Репіна // Ейдос. - 2005. - Вип. 1. - С. 89 – 106 ; Riepina L. Intelektualna istoriia sohodni: metody, problemy, perspektivu / L. Riepina // Eidos. - 2005. - Vyp. 1. - S. 89 – 106.

12. Савельева И. Исторические исследования в XXI веке. Теоретический фронтир [Электронный ресурс] / И. Савельев // Гефтер. – Режим доступа : <http://gefter.ru/archive/8482> ; Saveleva I. Istoricheskie issledovaniya v XXI veke. Teoreticheskiy frontir [Elektronnyy resurs] / I. Savelev // Gefter. – Rezhim dostupa : <http://gefter.ru/archive/8482>

13. Тельвак В. В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу / В. В. Тельвак // Краєзнавство. - 2010. - № 3. - С. 28 – 35 ; Telvak V. V. Grushevskoznavstvo: metodologichni problemi postupu / V. V. Telvak // Kraieznavstvo. - 2010. - № 3. - S. 28 – 35.

14. Тельвак В. В. Методологічні проблеми сучасного грушевськознавства / В. В. Тельвак // Південний архів. Сер. : Історичні науки. - 2010. - Вип. 31-32. - С. 8-16 ; Telvak V. V. Metodolohichni problemy suchasnoho hrushevskoznavstva / V. V. Telvak // Pivdennyi arkhiv. Ser. : Istorychni nauky. - 2010. - Vyp. 31-32. - S. 8-16.

15. Филюшкин А. И. «Постмодернистский вызов» и его влияние на современную теорию исторической науки [Электронный ресурс] / А. И. Филюшкин // Топос. Философско-культурологический журнал. - 2000. - № 3. - С. 67-78. – Режим доступа : <http://abuss.narod.ru/Biblio/filjushkin.htm> ; Filyushkin A. I. «Postmodernistskiy vyzov» i ego vliyanie na sovremennuyu teoriyu istoricheskoy nauki [Elektronnyy resurs] / A. I. Filyushkin // Topos. Filososko-kulturologicheskiy zhurnal. - 2000. - № 3. - S. 67-78. – Rezhim dostupa : <http://abuss.narod.ru/Biblio/filjushkin.htm>

16. Шартье Р. Интеллектуальная история и история ментальностей: двойная переоценка? [Электронный ресурс] / Р. Шартье // Новое литературное обозрение. - 2004. - № 2(66). – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/> ; Sharte R. Intellektualnaya istoriya i istoriya mentalnostey: dvoynaya pereotsenka? [Elektronnyy resurs] / R. Sharte // Novoe literaturnoe obozrenie. - 2004. - № 2(66). – Rezhim dostupa : <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/>

17. Ясь О. Историк і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ - 80-ті роки ХХ ст.) : моногр. : у 2-х ч. / О. Ясь; за ред. В.А. Смолія. – Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2014. - Ч. 1. - 587 с. ; Yas O. Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX- 80-ti roky XX st.) : monohr. : u 2-kh ch. / O. Yas; za red. V.A. Smoliia. – Kyiv : NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 2014. - Ch. 1. - 587 s.

18. Ясь О. Монументальний проект великого наративу М. Грушевського у світлі його дослідницьких стратегій / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. - 2012. - Вип. 22. - С. 565-664 ; Yas O. Monumentalniyi proekt velykoho naratyvu M. Hrushevskoho u svitli yoho doslidnytskykh stratehii / O. Yas // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. - 2012. - Vyp. 22. - S. 565-664.

19. Ясь О. В. Українські історики у світлі культурних епох і стилів мислення початку ХІХ – 80-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 / Олексій Васильович Ясь; НАН України. Ін-т історії України. - Київ, 2014. - 40 с. ; Yas O. V. Ukrainski historyky u svitli kulturnykh epokh i styliv myslennia pochatku XIX – 80-kh rokiv XX

st. : avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Oleksii Vasylovych Yas; NAN Ukrainy. In-
t istorii Ukrainy. - Kyiv, 2014. - 40 s.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019 р.

N. Romantsova

**MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO HISTORIOGRAPHICAL
RESEARCHES OF HRUSHEVSKY M. SCIENTIFIC WORK**

The paper proposes modern methodological aspects of historiographical researches of Hrushevsky M. scientific work. Historiographical estimations regarding this issue are studied in Ukraine and abroad by theoretical historians in the beginning of XXI c. Due to it, analysis of scientific heritage of the prominent scientist is deepening. The role of the modern methodology of scientific cognition in historiographical researches of scientific work of the historian is determined.

The aspects of using modern methodological approaches in studying scientific work of Hrushevsky M. at some extent are analyzed by outstanding Ukrainian experts, historians and theoreticians: Zashkilniak L., Kalakura Y., Kolesnyk I., Telvak V., Yas O. and others. Scientific interest of denoted topic is determined by theoretical studies of competent researchers of intellectual history: Andreiev V., Ankersmit F., Wrzosek W., Haidai O., Popova T., Repina L., Savelieva I., Filiushkin A., Chartier R.

Hrushevsky M. as a scientist and contemporaries, who estimated his scientific work asserted themselves at the age of modernist methodology in historical researches. Hrushevsky M. was a pioneer in Ukrainian historiography. Investigation of his scientific work requires new methodological approaches as well. It proves the necessity of using modern methodological approaches towards reflections on historical cognition of Hrushevsky scientific work.

Analysis on methodological considerations of examining Hrushevsky scientific work in Ukrainian historiography in XIX – XXI c. points to the need for reviewing archaic but also traditional for many scholars modernistic approaches, aimed at post modernistic interpreting of the subject. It is an enduring and complicated process of methodological reinterpretation of the issue.

Hrushevsky science (Hrushevskoznavstvo – ukr.) as a historiographical project comes from the papers of Ukrainian diaspora historians in XX c, at the post modernistic age, even though it did not affect much on it. The most effective historiographical practices of Hrushevsky science followers were developed in XX – XXI c. At the time of post modernistic crisis, that happened in western historiography, most modernist was more convincing. In the works of Ukrainian methodologists of historical science this current has just been implemented. Modern Ukrainian Hrushevsky science followers partially use either modernistic or post modernistic approaches.

Key words: *modern methodological approaches, historiographical researches, Hrushevsky M., post modernism, intellectual history.*

УДК 94(477.82)''1914/1918''

Я.П. Цецик

УСКЛАДНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано причини зростання цін на товари першої необхідності у Волинській губернії на початку Першої світової війни. Окрема увага звернута на ситуацію, яка склалася у Західних повітах Волинської губернії на початковому етапі війни. Досліджено заходи органів влади та військового командування спрямовані проти зростання цін та відзначено, що вони не дали бажаного результату. З'ясовано, що на ускладнення економічної ситуації в регіоні значний вплив мало розміщення біженців та примусово вивезених російською владою галичан навесні-влітку 1915 р. Окрему увагу приділено ролі органів місцевого самоврядування у вирішенні кола проблем та регулюванню ними цін на товари першої необхідності та продукти харчування.

Ключові слова: Перша світова війна, Волинь, військове командування, відступ, евакуація.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-57-63

Актуальність статті зумовлена потребою об'єктивного аналізу факторів, які впливали на погіршення рівня життя населення Волинської губернії на початку Першої світової війни та звернути увагу на прорахунки російської влади та військового командування при реалізації внутрішньої політики у регіоні.

Питання пов'язані з веденням військових дій та зростанням цін на товари першої необхідності та продукти харчування на початку Першої світової війни на Волині досліджені недостатньо. Лише окремі питання поставленої проблеми проаналізовано у працях О. Дем'янюка, яким досліджено не лише перебіг ведення військових дій у регіоні, а також звернуто увагу на причини та наслідки евакуації галичан навесні –влітку 1915 р. [1; 5; 10]. Окремі питання діяльності інтендантської служби в Україні висвітлено Б. Ключник [8].

На початку Першої світової війни Волинська губернія стала прифронтовою, а в 1915 р. її Західні повіти були окуповані австро-угорськими та німецькими військами. З початку ведення військових дій у регіоні спостерігалось зростання соціальної напруги, яке було зумовлене не лише воєнним станом, а й ускладненням соціально-економічної ситуації, підвищенням цін на товари першої необхідності та продукти харчування, прорахунками військового командування та органів влади Російської імперії. Останні проводячи недалекоглядну внутрішню політику великою мірою зумовили зростання напруги у суспільстві та подорожчання рівня життя, що негативно позначилося насамперед на незаможних верствах населення.

На початку серпня 1914 р. на території губернії відбулися перші збройні сутички між російськими та австро-угорськими військами. Внаслідок місцевих боїв у прикордонних селах Дубенського, Володимир-Волинського, Ковельського та Старокостянтинівського повітів частково було зруйновано 178 селянських будинків, пошкоджено робочий інвентар та посіви. 3-4 серпня 1914 р. австро-угорські війська піддали артилерійському обстрілу

Володимир-Волинський. У повітовому центрі було зруйновано залізничну станцію, згоріло п'ять житлових будинків та понад десять господарських будівель. Орган міського самоврядування організував часткову евакуацію жителів міста до Ковеля. Серед волостей Володимир-Волинського повіту найбільших руйнувань було завдано Порицькій волості, зокрема, селам Самоволя та Щенютин в яких було спалено 81 садибу а також постраждали посіви. Містечко Порицьк нападники зруйнували й спалили [1, с. 73].

8-9 серпня 1914 р. австрійська артилерія обстріляла м. Радивилів Кременецького повіту та м. Дужкопіль Володимир-Волинського, але місцевому населенню значних збитків завдано не було [1, с. 73].

З початку війни окрім нападів ворожої армії у прифронтових повітах губернії спостерігалися й інші складнощі. Органи влади намагалися врегулювати ситуацію. На початку війни було видано низку циркулярних розпоряджень військової влади. В одному з них заборонялося вивозити з району діючої армії продовольство, фураж дрова й «всього, що було необхідним для армії». Заборонялося також перевезення цих предметів із повіту в повіт «зі спекулятивною метою», крім випадків коли це здійснювалося на вимогу військових або «чинів інтендантства». Також заборонялося підняття цін на всі види продовольства, торгівлю спиртними напоями в «районі дислокації військових частин» [2, арк. 31]. В обов'язковій циркулярній постанові Київського генерал-губернатора Ф. Трепова заборонялося перевозити та доправляти у місця «дислокації діючих армій», а також продаж військовослужбовцям «та окремим військовим частинам» будь-яких «міцних напоїв без спеціального на те дозволу військового начальства» [2, арк. 55]. Також у районі дислокації армій заборонялося транспортування «денатурованого спирту». Винні у порушенні даної обов'язкової постанови підлягали адміністративному покаранню – штрафу у розмірі «до трьох тисяч руб.» або ув'язненню [2, арк. 55].

Таким чином, на початковому етапі війни ситуація у Волинській губернії була напруженою. На початку серпня 1914 р. її Західні повіти були обстріляні австро-угорською армією, а окремі населені пункти були зруйновані. Однак на початковому етапі війни в результаті наступу російських військ Південно-Західного фронту Волинь стала прифронтовою губернією. На початку війни з метою недопущення спекуляції військове командування та органи виконавчої влади видали низку розпоряджень щодо заборони підняття цін на товари першої необхідності та продукти. Окрема увага приділялася недопущенню торгівлі спиртними напоями у місцях дислокації військових частин.

Намагаючись протидіяти прогресуючому дефіциту продуктів харчування і товарів першої необхідності та запобіганню поширенню спекуляції у прифронтових волостях було запроваджено пайки, які видавалися сім'ям мобілізованих на війну [1, с. 73]. У серпні 1914 р. у документі за підписом волинського віце-губернатора інформувалося, що родини «нижніх військових чинів» Волинської губернії призваних з запасу на дійсну військову службу чи в ополчення, а також «затриманих на дійсній службі по мобілізації» чи прийнятих добровольцями, «чи у військову дружину» на основі відповідних розпоряджень та у випадку потреби «їм буде видано від казни» грошову чи продуктову допомогу відповідно до чисельності родини кожного прийнятого на військову службу по мобілізації нижнього чину й по «обстеженню економічного становища й ступеня потреб цієї родини». Цією справою мали займатися піклувальні ради, які створювалися на місцях й не лише у містах, а й у волостях. Саме до них мали звертатися за отриманням допомоги родини військовослужбовців [3, с. 1].

Житомирський міський і повітовий комітет допомоги родинам, мобілізованих опублікував звернення в якому закликали жителів взяти участь у наданні допомоги родинам «нижніх чинів», а саме особистою участю у його роботі, грошовими пожертвами у вигляді членських внесків або одноразового дарунку, пожертвами речей, продовольства чи виділення квартир. З інформацією про діяльність цього комітету жителям повіту можна було ознайомитися у Житомирській повітській Земській управі [4, с. 1].

За даними «Волинських епархіальних відомостей» наприкінці 1914 – на початку 1915 рр. 20 458 сімей призваних на війну отримали матеріальну допомогу [1, с. 73].

Ще одним тягарем, який випав на місцеве населення Волинської губернії стало розташування у містах та селах військових підрозділів армій Південно-Західного фронту, штабів, шпиталів. Так, у м. Дубно дислокувалися: штаб 11-ї кавалерійської дивізії, 1-ша, 2-га і 3-тя батареї 11-ї артилерійської бригади, 18-та і 19-та кінно-артилерійські батареї, 32-й драгунський Чугуївський полк, 41-й піхотний Селенгінський, 4-та Донська козака батарея тощо [5, с. 27].

Місцева влада закликала населення дотримуватися спокою й не піддаватися паніці і запевняла, що вона робить усе можливе для забезпечення нормального життя місцевого населення. На зборах міських голів і старост Волинської губернії, які відбулися 7 вересня 1914 р. у м. Житомир, зазначалося, що в особливо несприятливих умовах знаходилися міста, які перебували в районі діючої армії – Дубно, Ковель, Кременець, Володимир-Волинський. Так, Володимир-Волинський міський голова зауважив, що місто зовсім позбавлене можливості підвозу предметів першої необхідності, внаслідок того, що всі залізничні комунікації міста зайняті виключно підвозним матеріалом для будівництва галицької залізниці [5, с. 27-28].

Отже, як бачимо незважаючи на створення повітових комітетів допомоги, які опікувалися родинами призваних на війну, але не мали достатнього фінансування й тому були змушені звертатися за допомогою до жителів з проханням жертвувати кошти та продовольство, що покращувало економічного становища незаможних верств населення. У найбільшій економічній скруті на початковому етапі війни опинилися Західні повіти, які були прифронтовими. На їх території розміщувалися військові частини, а органи міського самоврядування зустрілися з складнощами при доставці до міст та волостей товарів першої необхідності, що ще більше ускладнювало на соціально-економічну ситуацію у регіоні.

Значну роль в організації та наданні допомоги надавали земства, але в окремих випадках і вони були безсилим у зв'язку з відсутністю у них коштів. Так, у листопаді 1914 р. губернська земська управа повідомила управляючого Волинською губернією, що у її «розпорядженні відсутні фонди» за рахунок яких могла б бути виділена сума для допомоги, створення та утримання «патронату для поранених воїнів», які не потребували лікування у шпиталі. Ними як варіант вирішення питання, пропонувалося взяти кошти, які становили фонд «на допомогу хворим і пораненим воїнам з кредиту, асигнованого губернськими земськими зборами на видачу приватними установами допомоги на організацію допомоги пораненим». Але ці кошти перебували у розпорядженні Волинського губернського комітету Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим воїнам. Тому було запропоновано управляючому губернією спільними зусиллями знайти вихід із ситуації [6, с. 3].

Незважаючи на комплекс проведених заходів ситуація з забезпеченням родин військовослужбовців була складною. У зв'язку з цим Волинська губернська земська управа звернулася з проханням до Житомирського військового начальниками з копіями

відповідних наказів щодо забезпечення «родин нижніх чинів», які були мобілізовані на військову службу й знаходилися у діючій армії [7, с. 3].

Таким чином, на початку Першої світової війни на Волині спостерігалось погіршення рівня життя населення. Організація та надання допомоги родинам військовослужбовців не вирішили усіх завдань. Значну роль відігравали земства, але й вони далеко не завжди мали можливість виконувати прохання органів влади.

Під час Першої світової війни на Волині спостерігалось подорожчання продуктів харчування. Це було зумовлено не лише веденням військових дій у регіоні, а й перебоями з роботою транспорту, що утруднювало доставку товарів першої необхідності у Західні повіти губернії, що негативно позначалося на економічній ситуації. Загалом в імперії тенденції на продовольчому ринку були вкрай небезпечними. На початку 1915 р. виникла загроза зриву закупівлі для армії 100 млн пудів ячменю і вівса, тому уряд почав схилитися до адміністративних заходів у забезпеченні військ продуктами [8, с. 117].

Наприкінці 1914 – 1915 рр. у регіоні почали проглядатися чіткі тенденції до зростання цін на продукти, що було зумовлено підняттям цін на аналогічні товари першої необхідності в інших губерніях. Це стосувалося не лише прифронтових повітів, а й віддалених від театру військових дій. Головним регулятором цін у містах виступали органи міського самоврядування. Так, наприкінці грудня 1915 р. до Житомирської міської управи звернулися торговці м'ясом, з проханням підняти роздрібні ціни [9, арк. 4]. У результаті 27 січня 1915 р. у м. Житомир було встановлено нові ціни на теляче м'ясо, а саме: від 8 до 12 коп. за фунт, залежно від категорії, й погоджено з губернатором. Про що були поінформовані жителі міста та торговці [9, арк. 17]. З 29 січня 1915 р. у м. Житомир було встановлено також нові ціни на хлібобулочні вироби та погоджено їх волинським губернатором [9, арк. 20]. Аналогічні тенденції у досліджуваний період спостерігалися й у інших повітах Волинської губернії, що у комплексі негативно впливало на рівень життя населення, в першу чергу це стосувалося незаможних верств.

Тому по закінченні першого року війни в середовищі пересічних громадян Російської імперії починало зароджуватися невдоволення перебігом бойових дій: війна, яка мала відбуватися поза межами держави династії Романових, прийшла на терени Волинської й Подільської губерній. Місцеве населення поступово втрачало інтерес до війни та виконання військової повинності й військової служби. У регіоні почастишали випадки ухилення від мобілізації. Фіксуючи цей факт, Волинське губернське жандармське управління 15 січня 1915 р. надсило донесення своєму керівництву про те, що місцеві селяни намагалися нелегальним шляхом одержати звільнення від призову або хоча б тимчасову відстрочку [10, с. 41].

На початку літа 1915 р. Волинь поступово почали наповнювати біженці з Галичини, розміщення яких у прифронтовій зоні, безсумнівно стало помилкою російського військового командування. Тому, що з просуванням фронту на схід їх доводилося евакуювати далі. Спочатку галичан розміщували у таборах в районі Луцька, Володимир-Волинського та Дубно, а згодом у таборах під Житомиром, та Рівним. Саме скупчення військових, біженців і примусово вивезених з Галичини різко загострило потребу у товарах першої необхідності та продуктах харчування у західноволинських повітах [10, с. 42-43]. Безпосередньо розміщення значної кількості галичан у регіоні, ще більше загострили соціально-економічну ситуацію. Ще одним фактором, який негативно позначався на аграрному секторі економіки Волині став призи на військову службу

чоловіків, а в деяких волостях станом на 1915 р. він становив понад 50 % дорослого населення.

Окупація австро-угорськими та німецькими військами Західних повітів Волинської губернії поєднана з евакуацією державних установ, навчальних закладів та частини мирного населення великою мірою сприяли зростанню цін на продукти харчування. Відступаючи російські війська отримали наказ знищувати посіви незібраного врожаю, вивозити устаткування підприємств, а яке було неможливо вивезти пошкоджували. Все це ще більше загострило ситуацію. Органи місцевого самоврядування та владні структури імперії вже були не в змозі справитися зі зростанням цін. З цього приводу в одному з номерів газети «Життя Волині» у статті під промовистою назвою «Цукровий та м'ясний голод» опублікованій у формі бесіди з Житомирським міським головою на початку січня 1916 р. констатовалося, що причиною відсутності м'яса на ринках міста стала повна відсутність у «даний час худоби у Волинській губернії», а також він констатував, що у Києві фунт м'яса коштував 20 коп., а в Житомирі відповідно 12 коп. [11, с. 3]. Тому однією з причин його відсутності стало намагання органу міської влади штучно стримати зростання ціни. У зв'язку з цим частина торговців вивозили худобу до Києва де її реалізовували за значно вищою ціною. Щодо наявної худоби в губернії то міський голова скаржився, що її насамперед купували військові для потреб армії, а це створювало певні проблеми з забезпеченням цивільного населення [11, с. 3]. Відносно ціни на цукор, то цукрові заводи вимагали за пуд 6 руб. 10 коп., а в місті існувала такса 5 руб. 10 коп. Дирекція заводів не бажала йти на компроміс й тому впродовж певного часу в місті спостерігалася напруга з вищеназваними продуктами, яку мав вирішити губернатор [11, с. 3].

Отже, у результаті відступу російських військ навесні-влітку 1915 р. у Волинській губернії різко почала погіршуватися соціально-економічна ситуація. Відступаючи армія знищувала посіви, руйнувала підприємства, які не можна було евакуювати, а величезна кількість біженців й не лише з західноволинських повітів, а й Галичини ще більше сприяли зростанню цін на продукти харчування та товари першої необхідності.

Таким чином, на початку Першої світової війни у Волинській губернії, яка з початку війни стала прифронтовою, а з 1915 р. на її території велися військові дії різко погіршувалася економічна ситуація. Серед причин, які вплинули на це було ведення військових дій на території регіону, прорахунки російського військового командування, перебої з перевезеннями вантажів для потреб цивільного населення та ряд інших факторів. Все це у комплексі сприяло зростанню цін на продукти, а відтак погіршенню рівня життя населення й не лише прифронтових повітів, а й віддалених. Тому досить швидко регіон, який був напередодні війни одним із експортерів аграрної продукції опинився у непростій ситуації.

Список використаної літератури

1. Дем'янюк О. Й. Волинська губернія під час Першої світової війни: вивчаючи історію рідного краю / О. Й. Дем'янюк // Педагогічний пошук. - 2016. - № 2. - С. 71–76 ; Demianiuk O. Y. Volynska huberniia pid chas Pershoi svitovoi viiny: vuvchaiuchy istoriiu ridnoho kraiu / O. Y. Demianiuk // Pedagogichnyi poshuk. - 2016. - № 2. - S. 71–76.
2. Державний архів Житомирської області (далі Держархів Житомирської обл.), ф. 70, оп. 2, спр. 69, арк. 31; арк. 55 ; Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl.), f. 70, op. 2, spr. 69, ark. 31; ark. 55.

3. Обеспечение семейств запасных // Наша Волянь. – 1914. – 18 августа (№ 217). – С. 1 ; Obespechenie semeystv zapasnykh // Nasha Volyn. – 1914. – 18 avgusta (№ 217). – S. 1.

4. Житомирский городской и уездный комитет скорой помощи семействам лиц, призванных на войну для защиты родины // Наша Волянь. – 1914. – 25 августа (№ 224). – С. 1 ; Zhitomirskiy gorodskoy i uezdnyy komitet skorooy pomoshchi semeystvam lits, prizvannykh na voynu dlya zashchity rodiny // Nasha Volyn. – 1914. – 25 avgusta (№ 224). – S. 1.

5. Дем'янюк О. Й. Західноволинські повіті на початковому етапі Першої світової війни / О. Й. Дем'янюк // Краєзнавство. - 2018. - № 4. - С. 25-33 ; Demianiuk O. Y. Zakhidnovolynski poviti na pochatkovomu etapi Pershoi svitovoi viiny / O. Y. Demianiuk // Kraieznavstvo. - 2018. - № 4. - S. 25-33.

6. К учреждению патроната // Наша Волянь. – 1914. – 21 ноября (№ 312). – С. 3 ; K uchrezhdeniyu patronata // Nasha Volyn. – 1914. – 21 noyabrya (№ 312). – S. 3.

7. К обеспечению семейств нижних чинов // Наша Волянь. – 1914. – 24 ноября (№ 314). – С. 3 ; K obespecheniyu semeystv nizhnikh chinov // Nasha Volyn. – 1914. – 24 noyabrya (№ 314). – S. 3.

8. Ключник Б. В. Работа интендантской службы в Украине 1914 – 1918 гг. / Б.В. Ключник // Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни) : тези доп. Всеукр. наук. конф. з міжнародною участю, м. Київ– Черкаси, 25–26 вересня 2014 р. – Київ : Інститут історії України, 2014. — С. 117-119 ; Kliuchnyk B. V. Robota intendantskoi sluzhby v Ukraini 1914 – 1918 rr. / B. V. Kliuchnyk // Persha svitova viina y Ukraina (do 100-richchia pochatku Velykoi viiny) : tezy dop. Vseukr. nauk. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Kyiv– Cherkasy, 25–26 veresnia 2014 r. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 2014. — S. 117-119.

9. Держархів Житомирської обл., ф. 62, оп. 1, спр. 1239, арк. 4, 17 ; Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. 62, op. 1, spr. 1239, ark. 4, 17.

10. Дем'янюк О. Й. Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р. / О. Й. Дем'янюк // Військово-науковий вісник. - 2013. - Вип. 20. - С. 40-51 ; Demianiuk O. Y. Rozghortannia boiovykh dii na terytorii Volynskoi hubernii u 1915 r. / O.Y. Demianiuk // Viiskovo-naukovy visnyk. - 2013. - Vyp. 20. - S. 40-51.

11. Сахарный и мясной голод // Жизнь Воляни. – 1916. – 5 января (№ 5). – С. 3 ; Sakharnyy i myasnoy golod // Zhizn Volyni. – 1916. – 5 yanvarya (№ 5). – S. 3.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2019 р.

Ya. Tsetsyk

COMPLICATIONS OF THE ECONOMIC SITUATION IN THE VOLYN GUBERNIA AT THE BEGINNING OF THE FIRST WORLD WAR

The article analyzes the reasons for the growth of prices for essential goods in the Volyn province in the beginning of the First World War. Particular attention is paid to the situation prevailing in the western districts of Volyn province at the beginning of the war. Investigated measures of the authorities against price increases and noted that they did not produce the desired result. On the basis of documents and scientific papers it is proved that at the very beginning of the war, the western districts of the Volyn province were subjected to shelling of hostile artillery. It was clarified that the complication of the socio-economic situation in the region had a significant impact on the placement of refugees and forced capture by the Russian authorities of the Galician in the spring and summer of 1915. At the same time, the authorities

and military command placed refugees not far from the front line as a result of the offensive of the Austro-Hungarian and German troops they had to be evacuated to new camps.

Another factor that negatively affected the socioeconomic situation in the region were the revenues for men's military service, and in some of the volosts of the region they were more than half. During the retreat, the Russian army, following the orders of the commander, destroyed the crops of the unedited harvest, and those enterprises that could not be evacuated were machines that were damaged. Such actions by the authorities and the military further aggravated the economic situation of the province, in which the agrarian sector played such a dominant role. Particular attention is paid to the role of local self-government bodies in solving a range of problems and regulating their prices for essential goods and food products.

Therefore, as of the summer of 1915 in the Volyn province, the socio-economic situation began to deteriorate due to the conduct of hostilities in the province and the occupation of its western counties by hostile forces, as well as the inability of the authorities to take control of the situation. Even more complicated situation in the region of miscalculations of the military command.

Key words: *First World War, Volyn, military command, retreat, evacuation.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 329(477)

О. В. Балашова

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: СТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИННИК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ?

Основним проблемним питанням статті є якість впливу політичних партій на стан національної безпеки держави, зокрема у її політичному контексті. Методом контент-аналізу досліджуються програми політичних партій на присутність чи відсутність в них тенденції щодо стимулювання національної єдності суспільства. Також частково аналізуються сучасні суспільно-політичні розколи в країні, з метою виявлення їх першопричин. Автор робить висновок, що політичні партії не лише не зацікавлені та не сприяють формуванню політичної нації, а й вносять значний дисбаланс у сферу національної безпеки держави загалом, через сприяння штучній регіоналізації електорату і суспільних настроїв в цілому.

Ключові слова: політична партія, національна безпека, національні інтереси, національна єдність.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-64-76

В період становлення сучасних політичних партій, ірландський мислитель Едмунд Берк один з перших звернув увагу на позитивні аспекти їх функціонування. Він наголошував, що партії, інтегруючи людей, дають змогу формулювати спільні погляди та картину майбутнього [35]. А найголовніше, політичну партію Е. Берк розумів як організацію, що на основі взаємних прагнень та узгоджених принципів пропагує національні інтереси [30]. В умовах тривалих трансформації, перманентних автаркічних тенденцій серед еліти та відсутності стійкого базису громадянського суспільства такий підхід до трактування політичних партій виявляється особливо актуальним і в сучасних українських реаліях. Адже національні інтереси – це наріжний камінь національної безпеки держави загалом. І не тільки воєнні дії на території держави змушують вкотре звернути увагу на якість системи забезпечення національної безпеки, але й кожні наступні вибори, як лакмусові папірці, яскраво демонструють слабкі місця у цій системі.

Відповідно до класичних визначень, політичні партії є незамінними інститутами демократії та демократичних суспільств [31]. В ідеалі, політичні партії виступають інструментами демократизації/консолідації через артикуляцію та агрегацію громадської думки та інтересів, заохочення до політичної участі та у сприянні політичної та національної інтеграції. І знову ж таки акцент ставимо на інтеграції нації. Чи знайоме це нашій політиці та політикам? Яку роль у програмних документах основних політичних сил відіграє питання національної безпеки? А основним проблемним питанням нашого дослідження буде спроба з'ясувати – стабілізуючими чи дестабілізуючими елементами забезпечення національної безпеки України є політичні партії.

Дослідження здійснено в рамках неінституційного підходу, адже основними одиницями аналізу є політичні партії, проте з урахуванням біхевіористичних аспектів їх функціонування (активність/неактивність у сфері національної безпеки) а також нормативних – для аналізу законодавчої бази, що регулює питання пов'язані з політичними партіями та сферою національної безпеки.

Метою даного дослідження є аналіз аналізуються сучасних впливів політичних партій України на суспільно-політичну ситуацію в країні та забезпечення національної безпеки. Основними методами у нашій роботі є порівняльний (зіставлення законодавства, програм політичних партій, світового та українського досвіду), контент-аналіз партійних програм та загальнонаукові методи систематизації та узагальнення масиву даних та отриманих результатів, з подальшою екстраполяцією та інтерпретацією конкретних тенденцій.

Щодо попередніх досліджень впливу політичних партій на сектор національної безпеки України, то варто найперше згадати В. Загривенко, який доводить, що парламентські політичні партії реально впливають на забезпечення національної безпеки на всіх стадіях процесу – від вироблення концепцій і стратегій до реалізації та контролю та А. Курас, який стверджує, що в діяльності українських політичних партій помітна низка дестабілізуючих чинників, які суттєво ослаблюють рівень національної безпеки держави. Опосередковано дана тематика зустрічається в дослідженнях О. Зорич, М. Кармазіної, Ю. Шайгородського, Т. Бевз. Комплексне трактування західної точки зору щодо співвідношення досліджуваних концептів міститься у монографії Дж. Зелізера. Враховуючи актуальність численних ризиків національній безпеці та нетривалий досвід функціонування політичних партій, дана проблематика також має місце серед досліджень науковців країн Африки та Азії [1; 7; 8; 9; 27].

Національна безпека та її «невоєнний» вимір

Для початку спробуємо дати визначення такому об'ємному концепту як національна безпека. У нашому дослідженні візьмемо за основу трактування Фонду міжнародної безпеки при ЮНЕСКО, національна безпека визначається як система державних і суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх загроз [11].

Як дуже влучно відзначив А. Волферс у своїй монографії «Національна безпека», сам «символ національної безпеки дуже часто слугує приводом до семантичної плутанини» [36]. Причина в тому, що концепція національної безпеки залишається неоднозначною, еволюціонувавши з більш простих визначень, які підкреслювали свободу від військової загрози та політичного примусу¹ до все більшої кількості невійськових аспектів, де акцент ставиться на національній єдності та громадській вдоволеності станом існуючих порядків.

Національна безпека за умов сьогодення – це стан здатності нації подолати багатомірні загрози явному добробуту свого народу і її виживання як національної держави в будь-який момент часу, за умов збалансованої роботи усіх інструментів державної політики [33, с. 52-54].

¹«Нація в безпеці, коли їй не доводиться жертвувати своїми законними інтересами, щоб уникнути війни» В. Ліппман, або «значення національної безпеки означає свободу від іноземної диктатури», Г. Лассвел, – взято з Romm, Joseph J. (1993). Defining national security: the non-military aspects. Pew Project on America's Task in a Changed World (Pew Project Series). Council on Foreign Relations. p. 122.

Українське ж законодавство трактує національну безпеку переважно лише з точки зору її силових компонентів. У 2003 році було прийнято закон «Про основи національної безпеки України», який пропонував максимально деталізовану дефініцію, розуміючи національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [5]. Проте з набуттям чинності нового закону «Про національну безпеку України» з червня 2018 року, формулювання істотно змінилось. Діючий закон визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [6]. Тобто бачимо, що акцент змістився виключно в контури реальних військово-територіальних викликів. Що стосується політичних партій (в даному випадку лише як складових значно ширшого поняття – громадські об'єднання), то у старому законі вони належали до суб'єктів забезпечення національної безпеки [5], а ось у діючому законодавстві отримали хоч і дуже опосередковані та розмиті, проте амбівалентні повноваження, а саме – у сферах і здійснення, і контролю політики забезпечення національної безпеки України. Законодавець відносить громадські об'єднання, що добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України, до сектору безпеки і оборони (поряд із військовими, правоохоронними, розвідувальними формуваннями, завданням яких є безпосередній захист національних інтересів України) (ст. 1, п. 16; ст. 12, п.1). Водночас громадський контроль є одним із елементів демократичного цивільного контролю, основною функцією якого є зміцнення національної безпеки України (ст. 1, п. 5; ст. 4, п. 1; ст. 10) [6].

Хоча в жодному із згаданих законів не зустрічається конкретний термін – політична партія, проте ми бачимо, який, опосередковано, широкий спектр повноважень вони отримують, за умови присутності бажання залучення до сфери реалізації та контролю політики забезпечення національної безпеки України. Проте справжній парадокс полягає в іншому, політичні партії (як об'єднання громадян, що отримують представницькі мандати у парламенті) прямо чи ні, завжди причетні до процесу вироблення та впровадження політики національної безпеки країни. І рід не лише в потенційних загрозах, які можуть нести політичні партії екстремістської орієнтації. Як наприклад, О. Власюк описуючи ймовірні фактори ризику для територіальної цілісності країни, через зміни конституційного ладу силовими методами виокремлює два основних джерела небезпеки: а) терористичні групи, створені в Україні, у тому числі за сприяння закордоння; б) політичні партії, які незаконно створили такі групи або мають вплив у Збройних Силах України, зокрема, в їх керівництві чи окремих підрозділах [2].

Або ж як у «Воєнній доктрині України» 2015 року [23], де воєнно-політичні відносини трактуються як «сукупність намірів і дій сторін (держав, коаліцій держав, міжнародних корпорацій, політичних партій, суспільних рухів), спрямованих на досягнення власних інтересів із застосуванням воєнних інструментів разом із усіма наявними іншими інструментами у політичній, воєнній, економічній та інших сферах життєдіяльності», тобто вкотре ставиться акцент на значущості політичних партій у державі та її безпеці.

А основний нюанс в тому, що риторика політичних партій, зокрема їх лідерів (особливо враховуючи специфіку українських партій, де фактор лідера є визначальним) має безпосередній вплив на якість забезпечення національної політики. Така роль партій

не є індивідуальним та оригінальним кейсом лише для України. С. Хантінгтон, Дж. Коулмен і К. Росберг, Дж. Лапаломбара і М. Уайнер у своїх дослідженнях політичні партії розглядали як інструмент будівництва держави та нації, як засіб забезпечення політичної стабільності та єдності народу [31].

Політичні партії та національна безпека

Сьогодні популярними є емпіричні дослідження ролі політичних партій у галузі забезпечення національної безпеки. Наприклад, відомий американський аналітичний центр дослідження державної політики «ThirdWay» впродовж останніх років стабільно моніторить рівень громадської довіри до державних установ щодо питань національної безпеки. За шкалою від 1 (немає довіри) до 5 (високий рівень довіри) визначається рівень довіри до основних п'яти інституцій, що відповідальні за забезпечення національної безпеки. На кінець 2018 року середня оцінка для кожної установи була такою: 3,92 до військових формувань, 3,20 до розвідувальних органів, 2,87 до федеральних судів, 2,79 до Президента і 2,54 до Конгресу. У кластері питань довіри до парламенту ключову роль відіграє саме позиція населення щодо політичних партій. Середній показник впевненості респондентів у здатності Республіканської партії захищати національну безпеку США становить 2,81, а для Демократичної партії – 2,61 (див Рис.1). Хоч обидві партії сприймаються більш сприятливо, ніж Конгрес в цілому, який має середній бал 2,54, проте даний результат є недостатньо високим, що говорить не тільки про обмежену спроможність партій в галузі забезпечення національної безпеки, а й про зневіру у класичних політичних партіях загалом, і подібна тенденція носить глобальних характер [29].

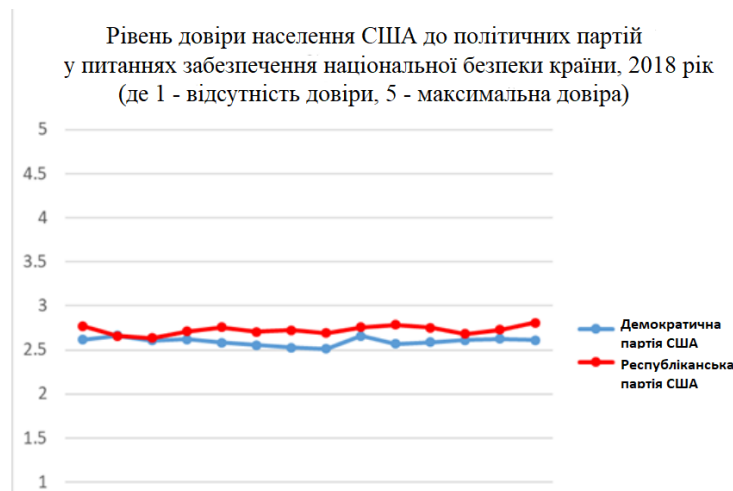

Рис. 1 Здатність політичних партій США гарантувати національну безпеку держави. Результати соціологічного опитування.

Враховуючи стабільно низький рівень довіри українців до політичних партій (5-10%), можна припустити, що у сфері захисту національних інтересів України, показники партій були б ще нижчими [3]. Цікаво простежити, як самі партії розуміють концепт національної безпеки, що ставлять на перше місце говорячи про національну безпеку. Та й чи взагалі питання національної безпеки має вагомий статус для сучасних українських партій?

Для початку, за допомогою елементарного контент-аналізу проаналізуємо програми найпопулярніших політичних партій України (табл.1)

Частота використання термінів, що корелюються із національною безпекою, у текстах партійних програм

Назва політичної партії (к-ть сторінок програми)	Частота використання термінів у текстах партійних програм				
	Національна безпека	Національні інтереси	Загрози/ виклики	Стабільність / розвиток	Нація (та близькі за значенням поняття)
«Батьківщина» (16 ст.) [14]	0	0	2/0	1	1 (припинення політики роз'єднання країни та забезпечення єдності миру, злагоди і спокою)
«Громадянська позиція» (8 ст.) [17]	1	3	5/2	1/5	2 (здоров'я нації, політична нація)
«За життя» (3 ст.) [18]	0	0	0/0	0/4	1 (національна ідентичність)
«Народний фронт» (12 ст.) [19]	1 (10 разів – безпека)	1	0/0	0/18	1 (національна ідентичність)
«Об'єднання «Самопоміч» (5 ст.) [20]	0	0	0/0	0/3	3 (двічі нація, національне тіло)
«Опозиційний блок» (2 ст.) [21]	0	0	0/0	1/1	0
Блок Петра Порошенка «Солідарність» (32 ст.) [15]	10	1	6/11	1/17	3 (національна ідентичність та двічі національна самобутність)
ВО «Свобода» (44 ст.) [16]	0 (10 разів – безпека)	1	2/0	0/19	11 (9 разів – нація та національна історія, національна ідея)

Радикальна партія Олега Ляшка (4 ст.) [22]	0	0	0	0/1	0
--	---	---	---	-----	---

Також чи звертають партії увагу на актуальні виклики і загрози нашій державі та чи значущими є питання її розвитку та стабільності? У нашій роботі беремо до уваги програми таких партій: «Батьківщина», «Громадянська позиція», Блок Петра Порошенка «Солідарність», «Опозиційний блок», «За життя», Радикальна партія Олега Ляшка, «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода» та «Народний фронт».

В загальному, аналізуючи програмні документи політичних партій на предмет актуальності для них питань національної безпеки, варто виділити такі особливості:

1. Сам термін національна безпека (та національні інтереси) практично не зустрічається в текстах програм, за винятком БПП «Солідарність» та партії «Громадянська позиція».

2. У програмах партій ВО «Свобода» та «Народний фронт» питання безпеки розглядаються, проте не в національному контексті.

3. У програмах партій присутній опис складових національної безпеки, проте переважно лише у вузькому «воєнному» її розумінні².

4. Корупція визнається стратегічно важливою проблемою, проте діапазон трактування явища та шляхів боротьби теж строкатий – від «боротьби з корупцією, що становить загрозу національній безпеці України і її майбутньому» («Громадянська Позиція») до «корупції – на вила» (РП Олега Ляшка).

5. Мінімальна увага приділяється раціональним пропозиціям розв'язання актуальних проблем, часто з апелюванням до психологічних компонентів³ чи навіть до «влади зв'язків»⁴ [10].

6. Спільною характеристикою для усіх програм є присутність емоційно забарвлених популістичних гасел⁵.

Отож бачимо, що в нормативному аспекті відсутня чіткість розуміння проблем та актуальності питань національної безпеки у політиці політичних партій. Практичний же аспект відзначається не лише поверхневим трактуванням вагомості національної безпеки, а й реальними дестабілізуючими факторами, що проявляються у партійній діяльності. В науковій літературі відзначаються, що ефективність механізму забезпечення національної безпеки багато в чому визначається тим, наскільки він здатний сприяти:

- збереженню єдності та інтегрованості нації;
- стабільності та прогнозованості суспільних відносин;
- інституалізації політичних інститутів;
- виробленні та підтримці національно-культурних цінностей;

²«Забезпечити територіальну цілісність країни і запобігти сепаратизму» (Опозиційний Блок), «відновлення територіальної цілісності України, звільнення її від терористів, іноземних військ та найманців» (Народний Фронт).

³«Почне працювати суспільний антикорупційний корпус, до складу якого увійдуть безкомпромісні ветерани воєнних дій на Сході» – РП Олега Ляшка.

⁴«Маючи міцні зв'язки з керівниками провідних країн світу, «Батьківщина» та її лідер Ю.Тимошенко доб'ється запровадження максимально жорстоких санкції проти Росії» – ПП «Батьківщина».

⁵«Мир будь – якою ціною», «терміново закупити вискоєфективну зброю і техніку», «П'ята колона Кремля буде виявлена і ліквідована», «300 спартанців, а не запроданців у парламенті» – ПП «Батьківщина».

- подоланню політичних, військових, економічних, соціальних криз;
- забезпеченню передумов стабільного розвитку [4].

Вважаємо, що саме національна єдність українського народу є основним гарантом та атрибутом забезпечення національної безпеки держави загалом. Тільки через усвідомлення цілісності, особливості своєї нації, приналежності до неї та готовності відстоювати спільні та погоджені цінності, з'являється високий потенціал до якісного державотворення, інституалізації та стабільного розвитку.

Національна єдність vs регіоналізація

Наукові напрацювання пропонують конкретну, та на нашу думку, першочергову та єдино ефективну модель реформ для розвитку. Як дуже влучно зазначає Ю. Шайгородський що політична наука не тільки покликана прогнозувати ймовірні соціальні та політичні процеси, окреслюючи тенденції розвитку, визначаючи пріоритети та конкретизуючи небезпеки, науковці також мали б корегувати вектори суспільно розвитку, оскільки саме ці вектори формують ціннісні настановлення і конкретизують уявлення про майбутнє [27]. В ідеалі, ось таке наукове корегування можливе лише за умови звернення до пропозиції науковців конкретних учасників політичного процесу. Як відзначає О. Зорич ідентифікаційні суперечності української нації значною мірою зумовлені специфікою політичної ситуації в Україні, де громадські організації та політичні партії здобули статус важливих агентів впливу на суспільно-політичне життя, формування ціннісних орієнтирів та стратегій розвитку суспільства [7].

Національна єдність – це не лише необхідна передумова для демократизації [24], але і надійний базис для активного громадянського суспільства та злагодженої системи національної безпеки. А коли в суспільстві наявний очевидний чи латентний розкол, то національна єдність знаходиться під загрозою (зародження взагалі чи подальшого існування).

Соціальні розколи, які за теорією С. Ліпсета та С. Роккана, лягли в основу створення перших політичних партій, все частіше стають інструментами їх маніпулювання в українських реаліях. Сьогодні в науковому лексиконі вітчизняної політичної науки з'являються терміни «регіональні партії» чи «регіональні режими» [25, 28], хоча і не існує жодного юридичного підґрунтя для таких інститутів. Тобто замість інтеграції нації спостерігаються зворотно направлені процеси, які слугують меркантильним електоральним цілям політичних партій. Як дуже влучно зазначила дослідниця О. Зорич, однією із провідних технологій підсилення ідентифікаційних суперечностей української нації було насадження та відтворення наперед визначених ідентитетів, що ділили населення на «своїх» та «чужих» [7; 8]. В основному оперуючи фактором мови та історично-культурних цінностей політики начепили своєрідні ярлики на населення різних регіонів, тим самим на психологічному, а уже потім і соціально-політичному рівнях, продиференціювали населення. Замість використання практики ефективною та дієвою, наприклад американської, політики «єдності в різноманітті», українське суспільство за посередництвом окремих громадських організацій та політичних партій набуло статусу роздвоєного, штучно створеного, що поставало перед вибором між альтернативами: «Європа або Росія», «демократія або авторитаризм», «реформи або стабільність» тощо [7;8].

Така цілеспрямована політика партій має конкретну електоральну мету – голоси тієї чи іншої частини населення, апеляція до їх цінностей та преференцій (які попередньо «сформовані» тими ж політичними силами) дозволяє продемонструвати ідеологічну

близькість між партіями та конкретними регіонами. Як наслідок, партії в країні пропагують та стимулюють не єдині національні цінності та ідеї, а формують «ринок ідентичностей» [7; 8], нівелюючи основне правило економіки «попит породжує пропозицію», адже спочатку самі агрегують цей «попит», у вигляді конкретних релігійних, економічних, етнічних, лінгвістичних розбіжностей, що ідентифікуються з конкретною часткою електорату, а потім у вигляді «пропозиції» подають популістичні, емоційно забарвлені гасла політичних сил. PR- технології, закони маркетингу та маніпуляції на рівні психологічних установок виступають основними інструментами досягнення мети. Кінцевою ж самоціллю є доступ до владних ресурсів – окремого регіону чи країни в цілому. Населення країни сприймається лише як ресурс для забезпечення власного майнового та владного статусу [27]. Аналіз програмних документів політичних партій ще раз підтверджує дану гіпотезу, адже чіткої тенденції до національної єдності не простежуються у жодній з них.

Політична нація – основа національної безпеки держави.

Перефразовуючи тезу Х. Арентд, особлива «банальність зла» політиків тут полягає в тому, що науковці у своїх численних напрацюваннях пропонують конкретні схеми популяризації та імплементації національної ідеї на українському підґрунті. Наприклад особливої уваги заслуговує такий варіант:

– національна ідея – національна стратегія (стратегема) – національна єдність політична нація.

Національна ідея у ньому трактувалася б як «суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід’ємною частиною якого є певне уявлення про об’єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також загальнонаціональні цілі та шляхи їх досягнення» [11, с. 633].

Інструментом реалізації має стати національна стратегема – «певна ідея, абстракція стратегії поведінки, що має привести до успіху, акумулює основні цілі розвитку спільноти задля втілення досягнень сучасної цивілізації та забезпечення заможного й щасливого життя громадян держави» [13, 26]. За умов існування консенсусу серед політичних сил щодо основних політичних цінностей та сценарію подальшого національного розвитку виникають передумови для національної єдності суспільства. Кінцевою метою такої політичної інженерії має стати українська політична нація, яка цінує свою єдність та не бажає її втратити. Основним каменем спотикання запропонованої моделі є відсутність політичної волі еліт йти цим шляхом, особливо на фоні відсутності конкретних, дієвих та сталих запитів громадянського суспільства на системні зміни.

Підсумовуючи та визначаючи перспективи подальших наукових досліджень, повернемося до основного проблемного питання. Отож, як показує наше дослідження, політичні партії в Україні, швидше за все, виступають дестабілізуючим фактором для забезпечення національної безпеки держави. Національна ідея та національні інтереси не є прерогативою їх функціонування. Політичні партії, що давно перетворились на виборчі проекти, єдиною метою яких є здобуття та утримання влади, а аж ніяк не представлення та лобювання інтересів населення з метою пошуку суспільного консенсусу, що помітно знижує рівень національної безпеки держави. Влучно зазначив А. Курас, як влада, так і опозиція неспроможні ефективно протидіяти цим тенденціям, а іноді банально зацікавлені у їх збереженні, використовуючи це як додатковий аргумент у боротьбі з політичними опонентами [12]. Орієнтація на національні інтереси та єдність може змінити не лише

русло розвитку партійної системи України, а й взагалі дати поштовх новому рівню «усвідомленої» власної державності.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. особливості участі політичних партій в АР Крим у електоральних процесах першого десятиліття XXI ст. / Т. Бевз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – Вип. 2. – С. 230-264 ; Bevz T. osoblyvosti uchasti politychnykh partii v AR Krym u elektoralnykh protsesakh pershoho desiatylittia XXI st. / T. Bevz // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2017. – Vyp. 2. – S. 230-264.

2. Власюк О. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці / О. Власюк. – Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2016. – 528 с. ; Vlasiuk O. Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky : vybr. nauk. pratsi / O. Vlasiuk. – Kyiv : Nats. in-t stratehichnykh doslidzhen, 2016. – 528 s.

3. Довіра громадян України до суспільних інститутів [Електронний ресурс] : результати соціологічного дослідження // Центр Разумкова. - 2018. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf ; Dovira hromadian Ukrainy do suspilnykh instytutiv [Elektronnyi resurs] : rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia // Tsentr Razumkova. - 2018. – Rezhym dostupu : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf

4. Загривенко В. Б. Роль парламентських політичних партій у формуванні політики національної безпеки України : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Володимир Борисович Загривенко; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ, 2011. - 190 с. ; Zahryvenko V. B. Rol parlamentskykh politychnykh partii u formuvanni polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy : dys. ... kand. polit. nauk : 21.01.01 / Volodymyr Borysovych Zahryvenko; Nats. in-t strateh. doslidzh. – Kyiv, 2011. - 190 s.

5. Зорич О. Громадські організації та політичні партії як генератори провідних ідентифікаційних суперечностей української нації / О. Зорич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 5-6. – С. 325-339. ; Zorych O. Hromadski orhanizatsii ta politychni partii yak heneratory providnykh identyfikatsiinykh superechnosteï ukrainiskoi natsii / O. Zorych // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2015. – Vyp. 5-6. – S. 325-339.

6. Зорич О. Громадські організації в Україні як суб'єкти формування громадянської ідентичності: криза чи відродження? / О. Зорич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 6. – С. 44-56 ; Zorych O. Hromadski orhanizatsii v Ukraini yak subiekty formuvannia hromadianskoi identychnosti: kryza chy vidrodzhennia? / O. Zorych // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2014. – Vyp. 6. – S. 44-56.

7. Кармазіна М. Підгрунття формування регіональних політичних режимів в Україні / М. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – Вип. 2. – С. 4-43 ; Karmazina M. Pidgruntia formuvannia rehionalnykh politychnykh rezhymiv v Ukraini / M. Karmazina // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2017. – Vyp. 2. – S. 4-43.

8. Конфисахор А. Психология власти / А. Конфисахор. – 2-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 235 с. ; Konfisakhor A. Psikhologiya vlasti / A. Konfisakhor. – 2-e izd., pererab. i dop. – Sankt-Peterburg : Piter, 2004. – 235 s.

9. Концептуальні засади визначення національної ідеї: доповідна записка ІПіЕНД НАН України, підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України, 2004 р. // Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – Київ : Генеза, 2004. – С. 633 – 647 ; Kontseptualni zasady vyznachennia natsionalnoi idei : dopovidna zapyska ІPіEND NAN Ukrainy, pidhotovlena za doruchenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2004 r. // Kuras I. F. Etnopolitolohiia. Pershi kroky stanovlennia / I. F. Kuras. – Kyiv : Heneza, 2004. – S. 633 – 647.

10. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми / А.І. Курас // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 2. – С. 230-240 ; Kuras A. I. Natsionalna bezpeka Ukrainy: viiskovo-politychni paradyhmy / A. I. Kuras // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2014. – Vyp. 2. – S. 230-240.

11. Маніфест [Електронний ресурс] // Об'єднання «Самопоміч». – Режим доступу : <https://samopomich.ua/ideology/> ; Manifest [Elektronnyi resurs] // Obiednannia «Samopomich». – Rezhym dostupu : <https://samopomich.ua/ideology/>

12. Перегуда Є. Взаємодія політичних сил як фактор формування національних політичних стратегій / Є. Перегуда // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 3. – С. 162-171 ; Pehuda Ye. Vzaiemodiia politychnykh syl yak faktor formuvannia natsionalnykh politychnykh stratehii / Ye. Pehuda // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2014. – Vyp. 3. – S. 162-171.

13. Передвиборча програма політичної партії «Опозиційний блок» [Електронний ресурс] // Опозиційний блок. – Режим доступу : <http://opposition.org.ua/uk/platform.html> ; Peredvyborcha prohrama politychnoi partii «Opozytsiinyi blok» [Elektronnyi resurs] // Opozytsiinyi blok. – Rezhym dostupu : <http://opposition.org.ua/uk/platform.html>

14. Програма політичної партії «Батьківщина» [Електронний ресурс] // Батьківщина. – Режим доступу : <https://ba.org.ua/programm/> ; Prohrama politychnoi partii «Batkivshchyna» [Elektronnyi resurs] // Batkivshchyna. – Rezhym dostupu : <https://ba.org.ua/programm/>

15. Програма політичної партії Блок Петра Порошенка «Солідарність» [Електронний ресурс] // Солідарність : Блок Петра Порошенка. – Режим доступу : http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf ; Prohrama politychnoi partii Blok Petra Poroshenka «Solidarnist» [Elektronnyi resurs] // Solidarnist : Blok Petra Poroshenka. – Rezhym dostupu : http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf /

16. Програма політичної партії ВО «Свобода» [Електронний ресурс] // Всеукраїнське об'єднання «Свобода». – Режим доступу : <https://svoboda.org.ua/party/program/> ; Prohrama politychnoi partii VO «Svoboda» [Elektronnyi resurs] // Vseukrainske obiednannia «Svoboda». – Rezhym dostupu : <https://svoboda.org.ua/party/program/>

17. Програма політичної партії «Громадянська позиція» [Електронний ресурс] // Громадянська позиція. – Режим доступу : <https://gp.org.ua/pro-partiyu/programa-partii> ; Prohrama politychnoi partii «Hromadianska pozytsiia» [Elektronnyi resurs] // Hromadianska pozytsiia. – Rezhym dostupu : <https://gp.org.ua/pro-partiyu/programa-partii>

18. Програма політичної партії «За життя» (в новій редакції) [Електронний ресурс] // Опозиційна платформа – за життя. – Режим доступу :

<http://zagittya.com.ua/party/programma.html> ; Prohrama politychnoi partii «Za zhyttia» (v novii redaktsii) [Elektronnyi resurs] // Opozytsiina platforma – za zhyttia. – Rezhym dostupu : <http://zagittya.com.ua/party/programma.html>

19. Програма «Народного фронту» - «Відновлення України» [Електронний ресурс] // Народний фронт. – Режим доступу : <http://nfront.org.ua/program> ; Prohrama politychnoi partii «Za zhyttia» (v novii redaktsii) [Elektronnyi resurs] // Opozytsiina platforma – za zhyttia. – Rezhym dostupu : <http://zagittya.com.ua/party/programma.html>

20. План Ляшка [Електронний ресурс] // Радикальна партія Олега Ляшка. – Режим доступу: <http://liashko.ua/program> ; Plan Liashka [Elektronnyi resurs] // Radykalna partiia Oleha Liashka. – Rezhym dostupu: <http://liashko.ua/program>

21. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – №31. – С. 241 ; Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2018. – №31. – S. 241.

22. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – С. 351 ; Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 964-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – №39. – S. 351.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 24.09.2015 №555/2015. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> ; Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.09.2015 №555/2015. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

24. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–15 ; Rastou D. Perekhody k demokratii: popytka dinamicheskoy modeli / D. Rastou // Polis. Politicheskie issledovaniya. – 1996. – № 5. – S. 5–15.

25. Ротар Н. Вибори як механізм формування та динаміки регіонального політичного режиму у Чернівецькій області / Н. Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – Вип. 1. – С. 205-227 ; Rotar N. Vybyry yak mekhanizm formuvannia ta dynamiky rehionalnoho politychnoho rezhymu u Chernivetskii oblasti / N. Rotar // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2018. – Vyp. 1. – S. 205-227.

26. Рудакевич О. Українська національна стратегема початку ХХІ століття / О. Рудакевич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – Вип. 2. – С. 143-159 ; Rudakevych O. Ukrainaska natsionalna stratehema pochatku KhKhI stolittia / O. Rudakevych // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2018. – Vyp. 2. – S. 143-159.

27. Шайгородський Ю. Роль громадянського суспільства у становленні нової політичної реальності / Ю. Шайгородський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 3. – С. 136–152 ; Shaihorodskiy Yu. Rol hromadianskoho suspilstva u stanovlenni novoi politychnoi

realnosti / Yu. Shaihorodskiy // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2014. – Vyp. 3. – S. 136–152.

28. Ясінська А. Підстави формування регіональних політичних режимів у Харківській області (1991-2017 рр.) / А. Ясінська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – Вип. 1. – С. 176–204 ; Yasinska A. Pidstavu formuvannia rehionalnykh politychnykh rezhymiv u Kharkivskii oblasti (1991-2017 rr.) / A. Yasinska // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2018. – Vyp. 1. – S. 176–204.

29. Broder S. The Party's over: the Failure of Politics in America / S. Broder. – New York : Harper & Row, 1972. – 280 p.

30. Lapalombara J. Political Parties / J. Lapalombara, J. Anderson // Encyclopaedia of Government and Politics / ed. by M. Hawkesworth, M. Kogan. – London : Routledge, 2001. - Vol. 1. – P. 393-412.

31. Sanjeev Kumar H. M. Domestic Politics of National Security: Challenges and Compulsions under a Multi Party Coalition Government / H. M. Sanjeev Kumar // The Indian Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 67, № 2. – P. 221-232.

32. Omotola J. S. Political Parties and the Quest for Political Stability in Nigeria / J.S. Omotola // Taiwan Journal of Democracy. – 2019. – Vol. 6, № 2. – P. 125-145.

33. Paleri P. National Security: Imperatives and Challenges / P. Paleri. – New Delhi : Tata Mcgraw-Hill Pub. Co., 2008. – 521 p.

34. Rokkan S. Citizens, Elections and Parties: Approaches to the Comparative Study of the processes of development / S. Rokkan. – Colchester : ECPR Press, 2009. – 488 p.

35. Rowaan R. Dutch Political Party Origins. Tracing Back the Isomorphic Roots of the Earliest Party Organizations in the Netherlands [Electronic resource] / R. Rowaan. – Mode of access : <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/35047/Rowaan%2C%20Rembrandt-s0700223-ReMa%20Thesis-2015.pdf?sequence=1>

36. Wolfers A. «National Security» as an Ambiguous Symbol / A. Wolfers // Political Science Quarterly. – 1952. – Vol. 67, № 4. – P. 481-502.

37. Zeeuw J. de. Political Party Development in Post-War Societies: The Institutionalization of Parties and Party Systems in El Salvador and Cambodia [Electronic resource] / J. de. Zeeuw; University of Warwick. – Mode of access : http://wrap.warwick.ac.uk/2133/1/WRAP_THESIS_Zeeuw_2009.pdf

38. Zelizer J. Arsenal of Democracy: The Politics of National Security from World War II to the War on Terrorism / J. Zelizer. – New York: Basic Books, 2010. – 583 p.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2019 р.

O. Balashova

POLITICAL PARTIES OF UKRAINE: STABILIZING OR DESTABILIZING FACTOR IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE?

The main problematic issue of the article is analysis of the impact of political parties on the state of the national security of the country, and particularly in its political contest. The main methods used in the work are comparative (comparisons of legislation, programs of political parties, world and national political experience); content analysis of party programs; and general scientific methods of systematization and generalization of data and received results with the following extrapolation and interpretation of the specific tendencies.

Empirical researching of the role of political parties in ensuring the national security has become popular nowadays. The use of content analysis has allowed researching of the programs of political parties and presence/absence of the tendencies to stimulation of society the national unity in them. In addition, socio-political divisions in the country have been partly analyzed for identifying the root causes.

The author has concluded that the political parties are not only not interested in formation of the political nation and do not contribute to it, but they also bring significant imbalance to the sphere of the national security in general through promotion of the artificial regionalization of the electorate and public attitude in general. It has been determined that the national unity of the Ukrainian nation is the main guarantor and attribute of ensuring the state national security as a whole. Only through awareness of the integrity of the own nation, belonging to it and readiness to protect its common agreed values, there arise a high potential for the quality state building, institutionalization and stable development.

Political parties have turned into political projects, the sole purpose of which is only acquisition and retaining of power, thus, not representation and lobbying of the interests of the population for the sake of public consensus. Focusing on the national interests and unity can change not only the direction of party the system of Ukraine, but generally give a boost to the new level of the new “conscious” statehood.

Key words: *political party, national security, national interests, national unity.*

УДК 323(477):321.7

В.А. Гапоненко

ЧИ ЗАВЕРШИЛАСЬ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ?

У статті розглядаються основні особливості функціонування демократичних політичних інститутів в Україні в контексті їхньої здатності забезпечувати основні принципи демократії та відповідним чином регламентувати поведінку громадян. З'ясовано, що реалізації принципу поділу влади перешкоджає дуалізм виконавчих повноважень, що є наслідком несистемних правок до Конституції України, зумовлених революційними подіями та тиском громадськості; принципу народовладдя – популізм, нестабільність виборчого законодавства, абсентеїзм або несвідомий вибір частини виборців; плюралізму – слабкість партійної системи та інститутів громадянського суспільства, поза ідеологічний характер діяльності та взаємодії партій між собою в форматі передвиборчих та парламентських коаліцій; свободи слова – заангажованістю ЗМІ.

Доведено, що попри формальну наявність всіх демократичних інститутів, інституціоналізація демократії в Україні як процес формування здатності політичних інститутів створювати певні норми і правила політичної діяльності, не завершилась, оскільки на поведінку та цінності політичної еліти та громадян впливають неформальні авторитарні практики.

Це вказує на пріоритетні завдання державної політики у цій галузі. Серед них: завершення конституційної реформи у питанні розподілу владних повноважень виконавчої гілки влади та, вноормування діяльності політичних партій, опозиції, лобістських

організацій, процедури виборів, створення, функціонування коаліцій та фракційної дисципліни, розвиток інституту громадянства, децентралізації владних повноважень, розвиток незалежних ЗМІ та альтернативних джерел інформації, зокрема використання електронних і мережових засобів комунікації, відмова від популістських програм соціального розвитку, формування демократичної політичної культури.

Сформульовано висновки, згідно з якими передумовами завершення інституціоналізації має бути вдосконалення взаємодії та розмежування повноважень вищих органів державної влади, посилення інститутів громадянського суспільства, надання статусу офіційних інститутів опозиції, лобістським групам, удосконалення інституту територіальних громад, громадянства, забезпечення ціннісних передумов функціонування вже наявних інститутів.

Ключові слова: демократія, політичні інститути, інституціоналізація, демократизація політичної системи.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-76-84

Протягом тривалого часу в Україні відбуваються процеси демократизації політичної системи. Формально для цього давно створені всі інституційні передумови: нормативно затверджені принципи поділу влади, виборності органів влади, плюралізму, народного суверенітету тощо. Це вплинуло на зростання громадської активності, зміни в структурі політичної свідомості, що засвідчують акції громадянської непокори у 2004 та 2013-2014 роках. Однак, сучасні події засвідчують, що демократія в Україні не набула незворотного характеру.

Так, актуальною проблемою залишається негативний вплив неформальних авторитарних норм політичної поведінки та відносин на ефективність демократичних політичних інститутів. Як наслідок, в Україні відбуваються гострі суспільно-політичні конфлікти, продовжують відбуватись інституційні зміни, що перешкоджає стабільному функціонуванню політичної системи.

Особливостям, механізмам, передумовам інституціоналізації демократії присвячена низка наукових праць як зарубіжних [1-3], так і вітчизняних політологів зокрема М. Кармазіної [4], К. Лавренової [5], М. Розумного [6].

Проте, окреслені вище суперечності вказують на потребу переосмислення процесу інституціоналізації демократії в Україні в світлі сучасних подій, а також в контексті з'ясування пріоритетних напрямів підвищення ефективності демократичних інститутів.

Отже, мета статті полягає у спробі проаналізувати основні демократичні інститути з огляду на те, чи набули вони інституціоналізованого характеру.

Насамперед, зауважимо, що термін «інституціоналізація» у статті розуміється у широкому значенні: як комплексний процес утворення своєрідного набору соціально-політичних норм і правил. Фіналом процесу інституціоналізації можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої статусно-рольової структури [5, с. 20]. Тобто, інституціоналізація демократії передбачає не лише встановлення певних інститутів, але й їхню здатність внормувати поведінку основних суб'єктів політичного життя.

Таке визначення дає підстави погоджуватись з твердженням тих дослідників, що стверджують: «в Україні впровадження демократичних інститутів відбулася, а інституціоналізація демократії – ні, оскільки остання передбачає «впровадження демократичних принципів і цінностей, які б забезпечували адекватне сприйняття

суспільних проблем, мотивацію державного апарату й еліти до їх подолання і, власне, ефективне функціонування інститутів представництва та відповідальності» [6, с. 81].

З метою довести дане твердження проаналізуємо ефективність функціонування основних класичних політичних інститутів демократії на сучасному етапі.

По-перше, принцип поділу влади не може бути у повній мірі реалізований через дуалізм виконавчої влади, схильності інституту Президента перебільшувати свої конституційні повноваження. Тривалі зміни структури влади на конституційному рівні не дають результатів, оскільки зміни до Конституції України стають результатом революційних подій і, після встановлення ситуативної рівноваги про завершення конституційної реформи забувають до чергових виборів. Остання спроба інституціоналізації принципу поділу влади відбулась у 2014 році за процедурою, яка нормативно не була прописана та не мала прецедентів в історії України. Це дає підстави сумніватися у легітимності Конституції, і в майбутньому створює загрозу для подальших суперечок навколо її чинності [7].

По-друге, встановлені політичні інститути прямої демократії (вибори, референдуми) незадовільно забезпечують принцип народовладдя внаслідок нестабільності виборчого законодавства, популізму та методу маніпулювання громадською думкою. Радянська практика використовувати ЗМІ для державної пропаганди трансформувалось у популістські методи легітимації або досягнення влади, ведення передвиборчої агітації. Як констатує М. Розумний: «Наслідком таких підходів є поява нових політичних проєктів, заснованих на мережевій, «вірусній» та інших мобілізаційних технологіях, що фінансуються з альтернативних, в т.ч. зовнішніх джерел. Реклама партійних брендів стає дедалі агресивнішою, фігури партійних лідерів дедалі ефектнішими, а середовище «партійних активістів» із часом професіоналізується і набуває ознак корпоративної закритості» [6, с. 87].

Наприклад, згідно коаліційної угоди від 21 листопада 2014 року мав відбутись перехід на суто пропорційну систему з відкритими списками [8]. Це пояснюється широкою підтримкою цієї системи громадськістю (у 2017 році 34,5% опитаних) [9]. Однак, станом на 16 травня 2019 року дата голосування за Виборчий кодекс у другому читанні так і не було призначено. Актуалізуються дискусії щодо необхідності виборчої реформи лише на період передвиборчих перегонів.

По-третє, інститут парламентаризму не здатний ефективно забезпечити принцип представництва у зв'язку з деструктивним характером партійних взаємозв'язків, ситуативним характером парламентської більшості, *кризою партійної ідентифікації*.

У відповідь на запит суспільства на нові політичні сили представники політичної еліти змінюють назви політичних організацій, демонструють наміри реформувати політичну систему у політичній риториці. Проте, на практиці зміни відбуваються лише формально.

Так, на виборах до парламенту у 2014 році із шести парламентських партій, які подолали прохідний бар'єр на виборах 2014 р., лише одна – «Батьківщина» – була представлена в попередньому парламенті. Однак, персональний склад Верховної Ради оновився на лише 56%. Усі інші парламентські фракції стали новими проєктами представників старої політичної еліти держави [7].

Як свідчать результати декількох виборчих процесів останніх років, Ідеологічний програмний тип партій поступово втрачає свій вплив, поступаючись іміджем та декларативним. Передвиборчі гасла кандидатів стають дедалі узагальненішими та

розмитішими. Парламентські коаліції в Україні також створюються на позаідеологічних засадах. Близькі за ідейним спрямуванням партії замість спроб шукати порозуміння між собою, вдаються до конфронтації з метою «перехопити» електорат і витіснити конкурентів зі сцени міжпартійного змагання.

По-четверте, неефективним варто вважати інститут політичної участі, оскільки її кількісні показники досить низькі. Так, у 2018 році лише 7% опитаних були залучені до активної громадської діяльності і тільки 37% готові брати участь в управлінні своїм селом, селищем чи містом [10]. Водночас, вибори Президента України 2019 року продемонстрували достатньо високу явку 62,88% (перший тур), 61,42% (другий тур). При цьому достатньо активно була молодь [11].

Можна стверджувати, що переростання у 2013 році акцій громадянської непокори у насильницькі, військові події також є свідченням незавершеності процесу інституціоналізації демократії, неефективності політичної участі, що має або формальний або не конвенційний характер. Адже, за наявності дієвих правових механізмів захисту своїх прав, громадяни здатні вирішувати всі суспільні суперечності у раціональному руслі та з повагою ставитись до політичної системи загалом.

По-п'яте, специфічний прояв в Україні має принцип плюралізму. Свобода слова була сприйнята як нічим необмежена. Інформаційні повідомлення спрямовувались не на формування загальнодержавної ідеології, а на політичну риторіку, що створило підґрунтя для ряду суспільних міфів та суперечностей (про відмінності Сходу і Заходу, про статус російської мови тощо), а в подальшому сприяло загостренню соціального конфлікту. Водночас, військові події демонструють, що багато нав'язаних українському суспільству проблем є надуманими. Зокрема, лєвова частка добровольців учасників АТО це вихідці західних регіонів України. Ті ж таки західні області приймають найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб, надають їм тимчасове місце проживання, забезпечують робочими місцями тощо. Як свідчать соціологічні дані, провідними цінностями для всього українського суспільства, незалежно від регіону є мир та безпека [12]. Тобто, попри нав'язуваний роками міф про дихотомію Заходу і Сходу України, представники цих регіонів на практиці проявили високий рівень солідарності та толерантності один до одного.

Названі особливості вказують на пріоритетні завдання державного будівництва у напрямі інституціоналізації демократії в Україні. Насамперед, зміни до законодавства не повинні здійснюватись під тиском революційної доцільності та з метою загравання з масами. Необхідно здійснювати комплекс реформ у різних сферах суспільного життя, узгоджених між собою. Лише в цьому випадку політична модернізація буде ефективною. Інакше суспільство виявляється неготовим до демократії. Як наслідок, громадяни, що очікували від демократичного методу управління не лише рівності можливостей та прав, а й поліпшення соціально-економічного становища, досягнення політичної стабільності, розчаровуються у цінності демократії. Знижується рівень легітимності демократичних політичних інститутів. У такий спосіб політична система потрапляє у «пастку гібридності» [13], виникає загроза деінституціоналізації демократії.

Поетапна демократизація суспільства, за якої встановленню демократичних інститутів має передувати всебічна лібералізація, означає, що демократію не можна запровадити шляхом проголошення певних принципів чи постанов. Це лише формальний бік інституціоналізації, що є її необхідним але не єдиним елементом. Справжня демократія має бути встановлена шляхом поступових змін у всіх сферах суспільного життя. Також це

виключає радикалізм і зовнішній тиск у впровадженні демократії. В ідеалі, варто прагнути будувати суспільні відносини, щоб учасники соціальної практики самостійно знаходили шляхи її демократизації.

У процесі реформування політичної системи варто чітко дотримуватись встановлених процедур, що запобігатиме в майбутньому суперечкам щодо легітимності інституційних змін. Варто запобігати докорінним змінам до законодавства напередодні чергових виборів до органів влади. Особливо це стосується змін до порядку та процедури проведення виборів.

Важливо здійснювати заходи щодо підвищення легітимності політичних партій в цілому, забезпечення реального плюралізму та відповідальності за державну політику. Зокрема, доцільно сприяти стабілізації партійної системи, зменшення кількості суб'єктів виборчого процесу, формуванню декількох ідейно протилежних блоків, проводити широко роз'яснювальну та агітаційну роботу серед населення щодо ролі партії як демократичного інституту, особливостей їхньої діяльності та специфіки ідейних засад конкретних політичних сил в Україні.

Також на законодавчому рівні варто передбачити всі деталі процесу формування парламентських коаліцій, зобов'язавши учасників дотримання ряду правил, зокрема, пошуку основними політичними блоками природних союзників з близькими ідейними засадами для спільної діяльності у складі парламентської більшості, порозуміння стосовно основних напрямів та цілей, програми майбутньої політики, розподіл посад в коаліційному уряді, фракційної дисципліни тощо.

Перспективним напрямком оптимізації функціонування інститутів громадянського суспільства та активізації соціального капіталу має стати стимулювання альтернативних видів групової ідентифікації, зокрема неформальних об'єднань громадян, самоврядних територіальних громад, а також запропоновані Р.Патнамом національні екологічні організації, некомерційні агентства обслуговування, групи підтримки [14]. Доцільно надати офіційного статусу функціонуванню парламентської опозиції та нормативного оформлення практиці лобювання в Україні.

Чільне місце у процесі вдосконалення інституту політичної участі є децентралізація владних повноважень та забезпечення самоврядування регіонів з метою гармонізація компетенції та відповідальності держави та місцевого самоврядування, підвищення якості публічних послуг. Залучення громадян до політичної участі має сприяти формуванню інституту громадянства. Його особливостями є високий рівень громадянської культури, толерантності членів суспільства один до одного, здатністю проявляти організованість, ініціативу та згуртованість у вирішенні локальних проблем, застосування елементів електронної демократії, формуванням відповідального типу політичного лідерства, здатність політичних еліт до компромісу, відкритістю та незаангажованістю політичної інформації, мобілізація мас на конструктивні політичні дії. Тобто, інститут громадянства є необхідною передумовою інституціоналізації демократії.

Актуальним завданням інституціоналізації демократії в Україні є вирішення гострих суспільних суперечностей та припинення військових дій шляхом забезпечення умов для мирного протесту та конвенційних форм політичної участі, соціального захисту населення, у тому числі внутрішньо переміщених осіб. При цьому слід відмовитись від популістських програм соціального захисту, передачі повноважень щодо соціального забезпечення місцевим виборним органам, незалежних недержавних благодійних фондів соціальних виплат.

Важливим завданням державної політики щодо завершення інституціоналізації демократії є формування у членів суспільства високого рівня демократичної політичної культури, демократичних політичних цінностей: активної громадянської позиції, знання своїх прав та обов'язків, взаєморозуміння й взаємоповаги між представниками всіх етнічних співтовариств, регіонів, виховання поліетнічного державного патріотизму, що буде основою безконфліктності та стабільності політичного життя. Складовими демократичної політичної культури є повага до рішень, досягнутих конституційним шляхом, толерантність, здатність до компромісу.

Важливим завданням для формування перелічених особливостей політичної культури є розробка та впровадження інтегруючої ідеології, певного набору цінностей українського суспільства на зразок «американської мрії», що стала б альтернативою, водночас, і радянській заідеологізованості, і пострадянському ідеологічному вакууму, створила б основу для консолідації всіх регіонів та соціальних груп.

Для забезпечення ціннісних передумов демократизації українського суспільства необхідно прагнути до визначення національної специфіки цього процесу, відмовитись від універсалістських моделей демократії. Встановлення демократії не повинно ототожнюватись з утвердженням західної моделі організації життя. Навпаки, це має бути процес діалогу культур та збереження унікальності кожної.

На практиці реалізація окреслених завдань щодо формування ціннісних передумов демократизації передбачає зосередження уваги на інформаційно-діджитальній складовій державної політики, що передбачає низку кроків із використання потенціалу електронних систем комунікації між представниками влади та суспільства [15]. Зокрема, вона розширює можливості для функціонування незаангажованих ЗМІ, участі в публічних обговореннях, дискусіях з поточних політичних питань.

Актуальним завданням формування демократичного типу політичної культури громадян є забезпечення багатоманітності форм власності ЗМІ, використання потенціалу електронних і мережевих засобів комунікації, що сприятиме різноманітності, конкуренції джерел інформації.

Таким чином, політичні інститути демократії в Україні нормативно затверджені, однак функціонують неефективно. Це вказує на необхідність розробки шляхів завершення інституціоналізації, усунення неформальних авторитарних практик політичної діяльності та набуття політичними інститутами здатності формувати відповідний тип поведінки індивідів.

Проаналізовані показники незавершеності інституціоналізації вказують на необхідність формування таких передумов демократизації політичної системи України як збалансованість гілок влади, узгодженість повноважень органів виконавчої влади, відповідальність політичних партій, фракційна дисципліна, ідеологічна основа формування коаліцій, взаємодія держави і громадянського суспільства, надання офіційного статусу опозиції та лобіюванню, громадська ініціатива, незалежні ЗМК, високий рівень політичної культури.

Отже, пріоритетним напрямком наукових дослідження проблематики завершення демократизації політичних інститутів в Україні є пошук конкретних шляхів та засобів щодо формування названих передумов.

Список використаної літератури

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. -

Москва : ФЭК "Начала", 1997. - 180 с. ; Nort D. Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki / D. Nort; per. s angl. A. N. Nesterenko; predisl. i nauch. red. V. Z. Milnera. - Moskva : FEK "Nachala", 1997. - 180 s.

2. Патнам Р. Творення демократії: Традиції громад.активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – Київ : Основи, 2001. – 302 с. ; Patnam R. Tvorennya demokratii: Tradytsii hromad.akyvnosti v suchasniit Italii / R. D. Patnam, R. Leonardi, R. I. Nanetti ; per. z anhl. V. Yushchenko. – Kyiv : Osnovy, 2001. – 302 s.

3. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе / А. Пшеворский; пер с англ. под ред. В. А. Бажанова. – Москва : РОССПЭН, 1999. – 320 с. ; Pshevorskiy A. Demokratiya i rynok. Politicheskie i ekonomicheskie reformy v Vostochnoy Yevrope / A. Pshevorskiy; per s angl. pod red. V.A. Bazhanova. – Moskva : ROSSPEN, 1999. – 320 s.

4. Кармазіна М. Президентство: український варіант / М. Кармазіна. – Київ : Бланк-Прес, 2007. – 365 с. ; Karmazina M. Prezydentstvo: ukrainskyi variant / M. Karmazina. – Kyiv : Blank-Pres, 2007. – 365 s.

5. Лавренова К. О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації : дис канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Катерина Олександрівна Лавренова; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2017. – 279 с. ; Lavrenova K. O. Osoblyvosti rozvytku hibrydnoho politychnoho rezhymu v umovakh demokratyzatsii : dys kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Kateryna Oleksandrivna Lavrenova; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – Kyiv, 2017. – 279 s.

6. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : моногр. / М. М. Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с. ; Rozumnyi M. M. Vykyky natsionalnoho samovyznachennia : monohr. / M. M. Rozumnyi. – Kyiv : NISD, 2016. – 196 s.

7. Україна після Євромайдану: досягнення та виклики / ред. М. Яковлев, О. Гарань. – Київ : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2015. – 132 с. ; Ukraina pislia Yevromaidanu: dosiahnennia ta vykyky / red. M. Yakovliev, O. Haran. – Kyiv : Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva, 2015. – 132 s.

8. Коаліційна угода : проект [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2014. - Режим доступу : http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf ; Koalitsiina uhoda : proekt [Elektronnyi resurs] // Verkhovna Rada Ukrainy. – 2014. - Rezhyim dostupu : http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf

9. Українці підтримують виборчу реформу – дані Центру Розумкова [Електронний ресурс] // Вибори. Вибори. - 2017. - 19 грудня. - Режим доступу : <https://vybory.pravda.com.ua/news/2017/12/19/7149544/> ; Ukraintsi pidtrymuit vyborchu reformu – dani Tsentru Rozumkova [Elektronnyi resurs] // Vybory. Vybrory. - 2017. – 19 hrudnia. - Rezhyim dostupu : <https://vybory.pravda.com.ua/news/2017/12/19/7149544/>

10. Публічна дискусія “Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання” (до 25-річчя Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва) 6 березня 2018 року [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи». - Режим доступу : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf> ; Publichna dyskusiiia “Hromadianske suspilstvo v 2018-mu: novi vykyky, novi zavdannia” (do 25-richchia Fondu «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva) 6 bereznia 2018 roku [Elektronnyi resurs]

// Fond «Demokratychni initsiatyvy». - Rezhym dostupu :
<https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>

11. Підсумковий звіт за результатами громадського контролю під час виборів Президента України [Електронний ресурс] // Опора. – 2014. – 14 липня. – Режим доступу : <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-prezydenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok> ; Pidsumkovyi zvit za rezultatamy hromadskoho kontroliu pid chas vyboriv Prezydenta Ukrainy [Elektronnyi resurs] // Opora. – 2014. – 14 lypnia. – Rezhym dostupu : <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-prezydenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>

12. Цінності українців pro et contra реформ в Україні [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html ; Tsinnosti ukrainsiv pro et contra reform v Ukraini [Elektronnyi resurs] // Ukrinform. – Rezhym dostupu : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html

13. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital / R. Putnam // Journal of Democracy. - 1995. – Vol. 6, № 1. - P. 65-78.

14. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) / Ю. Мацієвський. – Чернівці : Книги – XXI, 2016. – 552 с. ; Matsiievskiy Yu. U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014) / Yu. Matsiievskiy. – Chernivtsi : Knyhy – XXI, 2016. - 552 s.

15. Бульбенюк С. С. Євроінтеграційна політика України: інформаційно-діджитальна складова / С. С. Бульбенюк // Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 березня 2019 р. – Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2019. – С. 26-29 ; Bulbeniuk S. S. Evrointehratsiina polityka Ukrainy: informatsiino-didzhytalna skladova / S.S. Bulbeniuk // Aktualni teoretychni ta praktychni problemy nablyzhenia zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu : zb. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 15 bereznia 2019 r. – Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Kafedra», 2019. – S. 26-29.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019 р.

V. Haponenko

HAS INSTITUTIONALIZATION OF DEMOCRACY IN UKRAINE ALREADY BEEN COMPLETED?

The article deals with the main peculiarities of functioning of democratic political institutions in Ukraine in the context of their ability to provide basic principles of democracy and appropriately regulate the citizens' behavior. It has been found out that implementation of the principle of separation of powers is restrained by dualism of executive powers as a result of unsystematic amendments to the Constitution of Ukraine, conditioned by revolutionary events and public pressure. The principle of democracy is restrained by populism, instability of electoral legislation, absenteeism or unconscious choice of voters; pluralism – by weakness of the party system and civil society institutions, beyond the ideological nature of activities and interaction of parties in the format of pre-election and parliamentary coalitions; freedom of speech is impeded by media engagement.

It has been proven that despite formal availability of all democratic institutions, the institutionalization of democracy in Ukraine, as a process of forming capacity of political institutions to create certain norms and rules of political activity, has not been completed, since the behavior and values of the political elite and citizens are influenced by the informal authoritarian practices.

It determines the following priorities of the state policy in this field: completing the constitutional reform in the part of distribution of powers in the executive branch, regulating activities of political parties, opposition, lobby organizations and election procedures, forming coalitions and insuring discipline in party factions, developing the institution of citizenship, decentralization of authority, promoting independent media and alternative sources of information, in particular the use of electronic and network communication means, rejecting populist social development programs, establishing democratic political culture.

The conclusions have been drawn that the preconditions necessary to complete institutionalization include the following: improving cooperation and separation of powers among the supreme bodies of state authority, strengthening civil society institutions, providing the status of official institutions for opposition and lobby groups, improving the institute of territorial communities and citizenship, providing value basis for activities of already existing institutions.

Key words: *democracy, political institutes, institutionalization, democratization of the political system.*

УДК 321.022:343.9:343

Т.С. Гжибовська

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проведено дефінітивний аналіз понять «антикорупційна політика» та «система боротьби з корупцією». Досліджено досвід країн Східної Європи які можуть бути модельними для України з точки зору впровадження превентивних антикорупційних заходів, зокрема Румунії та Болгарії. Розглянуто особливості сучасного східноєвропейського антикорупційного законодавства, визначено взаємозв'язок із рейтингом рівня корупції Transparency International. Виділено основні проблеми для впровадження нововведень до антикорупційної політики України. Виявлено основні засоби та заходи попередження та боротьби з корупцією в Румунії та Болгарії, які було б доцільно запровадити в Україні, а також розроблені відповідні напрями розвитку антикорупційної політики в сучасних умовах.

Ключові слова: *корупція, антикорупційна політика, система боротьби з корупцією, світовий рівень корупції, індекс корупції, індекс сприйняття корупції, антикорупційні заходи, напрями антикорупційної політики.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-84-94

Постановка проблеми. Однією з найголовніших проблем сучасного світу є корупція, яка давно стала транснаціональною проблемою, подолати яку досі не змогла жодна країна в світі. Як зазначає О. Капинус, щорічні збитки світової економіки від неї складають в середньому 120 млрд євро [9]. Інтеграційні процеси, економічна глобалізація, технічний розвиток лише ускладнюють ситуацію. На думку О. Андрійка, удосконалення корупційних систем виводить корупцію на вищий рівень організації та пристосування до зовнішніх факторів, що ускладнює протидію їй [2, с. 3-8].

Водночас, Т. Абдулнабі Тулі пише про те, що корупції властива системність, обумовлена неефективністю державного управління, специфікою політичної культури та відсутністю політичної волі, що поєднується із особливостями менталітету та слабкорозвиненими інститутами громадянського суспільства [1].

Зауважимо, що за певних обставин, корупція може виступати суттєвим фактором тиску на усі сфери життя країни (економіка, політика, освіта, медицина тощо). Як зазначає Л. Білінська, це можливо тоді, коли серед широких верств населення переважає низький рівень політичної та правової свідомості і представники влади починають цим користуватись [5].

Для корупції характерним є наявність політичного та економічного аспектів. Від політичної корупції в першу чергу страждають демократичні інститути країни та порушується робота основних гілок влади. Економічній корупції властиве зниження ефективності ринкових інститутів та регулювальної діяльності держави. Зауважимо, що країни Східної Європи, формуючи заходи щодо подолання корупції, інституалізують їх та створюють систему боротьби з корупцією [4]. Формування антикорупційної політики без застосування принципу системності, врахування необхідності змін та оновлення, не призведе до якісних результатів. Слід підкреслити, що позитивним результатом боротьби з корупцією передусє усвідомлення урядами цих країн корупції як серйозної проблеми, що загрожує суспільству в цілому.

Актуальність теми статті зумовлена першочерговістю завдання подолання корупції в Україні, на що неодноразово звертали увагу представники європейських інституцій та провідних країн-партнерів України.

У цьому контексті, особливий науковий інтерес представляє досвід країн Східної Європи, зокрема тих з них, які потрапили до останньої хвилі розширення ЄС у 2006 році, та поряд з цим також перебували під суттєвою критикою з боку європейських інституцій щодо надвисокого рівня корупції. Ці країни, а саме Румунія та Болгарія, спромоглися продемонструвати значний прогрес у подоланні корупції протягом останнього десятиліття.

Враховуючи євроінтеграційний курс нашої країни, необхідно дослідити яким чином з проблемою корупції проводять боротьбу вищезазначені країни Східної Європи для застосування їх позитивного досвіду в Україні [8].

Мета та завдання. Метою даної статті є дослідження та аналіз основних засобів боротьби з корупцією в Румунії та Болгарії для розробки відповідних напрямів розвитку антикорупційної політики в сучасних умовах для подальшого запровадження в Україні. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- проаналізувати поняття «антикорупційна політика» та «система боротьби з корупцією»;
- дослідити досвід Румунії та Болгарії щодо впровадження антикорупційних заходів;
- виокремити проблеми, що впливають на впровадження нововведень до антикорупційної політики України;

- виявити основні засоби та заходи боротьби з корупцією в Румунії та Болгарії;
- внести пропозиції щодо розвитку антикорупційної політики в сучасних умовах для України.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань дослідження було використано комплекс взаємодоповнюваних методів. Методи аналізу і синтезу розкривають особливості визначення понять «антикорупційна політика» та «система боротьби з корупцією». Метод компаративного аналізу дав змогу порівняти Болгарію, Румунію та Україну у сфері боротьби з корупцією за такими параметрами: індекс сприйняття корупції, система антикорупційних органів, рівень суспільної свідомості громадян, кількість засуджених корупціонерів, розмір повернутих коштів державі в результаті боротьби з корупцією, вплив ЄС на провадження антикорупційної політики в країні. Застосування методів класифікації та систематизації дозволило виокремити ряд рекомендацій щодо розвитку антикорупційної політики в Україні із застосуванням досвіду Румунії та Болгарії.

Виклад основного матеріалу. За даними Transparency International, у 2018 році не виявлено жодної країни, в якій не було б корупції. Це свідчить про те, що корупція як явище є невід'ємною складовою існування сучасного суспільства. Однак, в країнах із достатнім рівнем життя суспільства, проблема корупції не виступає першочерговою і такі країни займають високі позиції в рейтингах Transparency International. За індексом сприйняття корупції в світі Румунія посідає 61 місце, Болгарія – 75, Україна – 120 [8]. Під час формування антикорупційної політики та впровадження досвіду зарубіжних країн, необхідно враховувати особливості соціально-економічних умов життя населення. Ідея вичленовування окремих заходів із діючих антикорупційних програм, що довели на практиці свою ефективність, дає величезні перспективи для запозичення закордонного досвіду, однак для цього необхідно враховувати особливості соціально-економічного та політичного життя країни.

В Болгарії протягом останніх років активно проходить процес інституалізації боротьби з корупцією. Реформи направлені на формування ефективної системи боротьби з корупцією та створення відповідної системи органів, є підтримка зі сторони парламенту та органів виконавчої влади. Національна рада з антикорупційної політики створена при Раді Міністрів і виступає головним органом по боротьбі з корупцією, що координує діяльність підзвітних їй органів, визначає напрями антикорупційної політики, а також заходи щодо її попередження та подолання. Для протидії і боротьби з корупцією в кожній із галузей влади діє окремий антикорупційний орган: Національна антикорупційна комісія Болгарії – попередження та боротьба з корупцією в законодавчих органах влади; Антикорупційний комітет судової системи; Комітет із попередження і протидії корупції при Раді Міністрів. Для координації дій та узгодженості заходів антикорупційної політики вищезазначених органів, у складі Національної ради створено Раду з координації антикорупційної діяльності, до складу якої входить по одному представнику від Національної антикорупційної комісії, Антикорупційного комітету судової системи, Комітету із попередження і протидії корупції. Також під час реформування системи органів було враховано зростаючу роль громадянського суспільства та створено Громадянську раду Національної ради із антикорупційної політики [12]. В січні 2018 року вступив в дію Закон Республіки Болгарія «Про протидію корупції та конфіскації незаконно придбаного майна», відповідно до якого було створено Комісію з протидії корупції та конфіскації незаконно придбаного майна. Законом визначено, що це незалежний спеціалізований постійно

діючий державний орган, що здійснює політику з протидії корупції та вилученню незаконно придбаного майна [10].

В червні 2018 року Transparency International проводило опитування стосовно пріоритетів формування антикорупційної політики. Дані опитування були оприлюднені на загальнонаціональному круглому столі в Софії (Болгарія), в якому взяли участь депутати, юристи та представники Агентства по боротьбі з корупцією. 71,2 % респондентів проведеного дослідження висловлюють позицію, що вивчення корупції на найвищому політичному рівні має бути головним пріоритетом Комісії по боротьбі з корупцією і вилученню незаконно придбаного майна. Наступним пріоритетом у реформуванні політики боротьби з корупцією в Болгарії, на думку респондентів, має стати розслідування корупції в органах місцевого самоврядування і серед співробітників центральної адміністрації. Громадяни також заявляють, що слід проводити публічні кампанії щодо посилення нетерпимості до корупції і що суспільство має бути поінформовано про результати зусиль установ по боротьбі з корупцією. 53% респондентів задоволені змінами, що відбуваються в країні, однак в той же час повідомляють про тиск з боку ЄС [20].

Варто також відзначити наявний рівень суспільної свідомості серед громадян Болгарії. Дані опитування показали, що 24,5% респондентів для повідомлення про випадки корупції звертаються до засобів масової інформації, поліція займає друге місце – 20%, за нею йде Комісія по боротьбі з корупцією і вилученню незаконно придбаного майна – 13,5%, а до органів судового слідства звертаються 10,1% громадян.

Протягом 2016-2018 років за даними Комісії було отримано понад 700 сигналів від громадян про випадки корупції, за якими були проведені відповідні заходи. Серед високопосадовців було пред'явлено звинувачення 2 бургомістрам, 10 високопосадовцям виконавчої влади, 1 віце-прем'єру уряду, 2 мерам та їх помічникам, а також 8 державних службовців були звинувачені в здійсненні корупційних дій [17].

Зауважимо, що протягом останніх трьох років, Комісією по боротьбі з корупцією і вилученню незаконно придбаного майна було проведено 2200 перевірок незаконно придбаного майна та подано 180 позовів. В результаті цього до казни надійшли кошти на суму понад 158,5 млн. євро [17].

У січні 2018 року в Європарламенті було проголошено звіт про стан корупції в Болгарії. Наступного дня головним лозунгом в усіх ЗМІ Болгарії було: «Болгарія повідомляє про прогрес в боротьбі з корупцією, але зусилля повинні бути спрямовані на запобігання». Документ, проголошений в Європарламенті, мав назву «Боротьба з корупцією - від обіцянок до дій в запутаній боротьбі з корупцією в Болгарії». У звіті йдеться про те, що країни Східної Європи знаходяться не на таких вже й високих позиціях в рейтингу сприйняття корупції Transparency International. Хоча боротьба з цим явищем є одним з провідних завдань кількох болгарських урядів поспіль, в тексті йдеться про те, що все необхідне на законодавчому рівні було прийнято, основна проблема - відсутність узгодженості між розгалуженою системою антикорупційних органів. Це уповільнює роботу відповідних структур та погіршує якість і результативність виконуваної роботи [20].

Аналізуючи впроваджені заходи щодо боротьби з корупцією в Болгарії, варто відзначити, що надто розгалуженою є оновлена система антикорупційних органів. Більшість громадян віддає перевагу повідомляти про скоєне корупційне діяння до ЗМІ. Можливо, це пояснюється якраз тим, що людина не знає до якого конкретного органу треба звернутись і обирає більш легкий шлях. Також складною є ситуація у Болгарії із ЄС.

Євроспільнота тисне на уряд Болгарії, вимагаючи рішучих дій із відчутними результатами. Варто відзначити, що країна не стоїть на одному місці і відчуваються поступові зміни, а спроби покращити антикорупційну політику в більшості випадків також вдалі.

Порівняно з Болгарією, міжнародна спільнота схвально ставиться до антикорупційної політики Румунії та в дослідженні Міжнародного валютного фонду «Корупція та економічне зростання» (2017 р.) наведено приклад Румунії, як країни, в якій відбувається успішна боротьба з корупцією та провадяться вдалі превентивні заходи щодо її запобігання.

Для провадження вдалої антикорупційної політики важливим напрямом роботи є формування антикорупційних інституцій. Якщо узагальнити існуючі румунські органи державної влади у сфері боротьби з корупцією за їх напрямками роботи, то виокремлюють органи, що відповідають за попередження корупції та органи, відповідальні за боротьбу з корупцією за допомогою правоохоронних органів. В результаті реформ, з 2002 року в країні розпочав роботу Національний антикорупційний директорат (DNA) – аналогом якого є українське НАБУ. В Румунії Директорат виступає єдиним спеціалізованим органом по боротьбі з корупцією, створений при прокуратурі та Вищому касаційному суді, що функціонує як автономна організація [19]. Доцільно наголосити на тому, що такий поділ обумовлений повноваженнями відповідних структур і основною місією, яку на них покладає держава. Існування лише одного органу із спеціальним статусом у сфері боротьби з корупцією дозволяє уникати проблем із розподілом повноважень.

Варто відзначити, що відсоток популярності у діяльності антикорупційних органів Румунії досить низький, адже за підрахунками кількості справ, які дійшли до судового розгляду, частка підтвердження обвинувачень Національного антикорупційного директорату в судах сягає 90%. Згідно із проведеного у лютому 2017 року опитування INSCOP, довіра громадян Румунії до Національного антикорупційного директорату дуже висока - 59,8%. В той же час рівень довіри до парламенту - 12,6%, до уряду - 22,6% [15].

Результатом вдалої реформи виступає така кількість притягнутих до відповідальності високопосадовців станом на 2013 рік: 18 міністрів, 5 генералів, 25 народних депутатів. Згідно зі звітом Європейського Союзу, антикорупційне відомство Румунії входить в п'ятірку кращих антимонопольних установ в ЄС [19]. За період 2016-2018 рр. антикорупційна політика просувалася набагато активніше: було пред'явлено звинувачення 1250 державним службовцям (включаючи прем'єр-міністра, 5 міністрів, 16 депутатів, 97 мерів та їхніх заступників) [3]. Узагальнюючи роботу антикорупційних органів протягом останніх 10 років, варто відзначити прогрес у роботі. Тому що кожен із органів працює в межах власних повноважень і в той же час у чіткій взаємодії з іншими.

За даними, представленими Н. Ахтирською, з кожним роком збільшується сума коштів, повернутих до бюджету Румунії. В 2010 році Національний антикорупційний директорат повернув до бюджету країни півтора млн євро, у 2012 – 7,8 млн євро, у 2014 – 26 млн євро [3]. О. Булат зазначає, що за 2017 рік до бюджету Румунії надійшло більше мільярда євро в результаті роботи антикорупційних органів. Логічно, що рівень довіри населення до антикорупційного управління виріс на стільки, що, як зазначають автори, обігнав навіть церкву [16].

Важливу роль для формування антикорупційної політики в Румунії відіграє також участь громадськості. В Румунії діє відповідний перелік механізмів участі громадськості у діяльності щодо попередження та боротьби з корупцією. З цього випливає формування заходів щодо реалізації політики боротьби з корупцією та обов'язкова підтримка з боку

держави. Підтримка таких дій державою забезпечує прихильність населення до уряду, а також налагоджується діалог «населення-уряд», сторони якого взаємозацікавлені.

Для Румунії зі сторони ЄС було створено всі умови для ефективної боротьби з корупцією, зокрема, не було тиску під час реформування системи антикорупційних органів, прийняття нових законодавчих актів та європейська спільнота у позитивному світлі інформувала про події в країні. Однак, у ЄС досі несхвально ставляться до існуючої на високому рівні «дрібної» корупції в Румунії та до зловживання повноваженнями під час боротьби з корупцією [17].

В Україні процес боротьби з корупцією шляхом створення відповідних органів державної влади зі спеціальним статусом та оновлення законодавства відповідно до норм ЄС розпочався після 2010 року. З того моменту створено такі спеціалізовані антикорупційні органи – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Вищий антикорупційний суд, Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) [11]. Однак, лише наявність такої кількості спеціалізованих органів не підвищує рівень боротьби з корупцією. З нашої точки зору, ефективність протидії корупції залежить від створення єдиної і комплексної системи уповноважених органів, якої досі немає в Україні. Це лише ускладнює та уповільнює процес боротьби з корупцією. Тому що існує дублювання повноважень, неточність визначення компетенції у нормативно-правових актах, а також тиск зі сторони громадян, який посилюється низьким рівнем довіри серед населення.

Звідси й випливає, що рівень довіри серед населення дуже низький. Станом на 1 червня 2018 року, респонденти соціологічного дослідження «Довіра громадян України до суспільних інститутів», довіряють НАБУ на 17,1%, не довіряють – 63,1%; НАЗК довіряють 12,5% опитаних, не довіряють – 63,2%; САП довіряють 13,5% опитаних, не довіряють – 64,3% [7].

В той же час, в Україні достатньо низький рівень включеності громадян у процес боротьби з корупцією. Як зазначає С. Щербань, під час проведення дослідження в 10 регіонах країни у відповідних 10 фокус-групах, зафіксовано високий рівень байдужості населення до цієї теми. В кожному регіоні відомі лідери боротьби з корупцією, однак послідовників у них небагато [6].

Кожен із антикорупційних органів веде власну статистику та звітує за різними показниками, що лише ускладнює можливість побачити узагальнену ситуацію щодо стану корупції в Україні. На офіційному сайті Верховного суду України останні статистичні дані представлені за 2017 рік. Згідно з цими даними, протягом 2017 року розглянуто було 2063 справи щодо корупції. До кримінальної відповідальності було притягнуто 469 осіб, з яких засудили до позбавлення волі – 121 особу, виправдали – 77 осіб, провадження закрили стосовно 110 осіб. До решти осіб було застосовано громадські роботи, арешт, штрафи, конфіскація майна тощо. Важливо звернути увагу не лише на кількість винесених вироків, а й на суб'єктів, яких було притягнуто до відповідальності. Згідно із отриманими статистичними даними, серед засуджених найбільше співробітників поліції й Міністерства внутрішніх справ – 58 осіб, військовослужбовців – 44 особи. Найменше притягнуто до відповідальності працівників апарату судів – 1 особа, а суддів та високопосадовців – жодного.

Відповідно до даних, представлених у щорічних звітах НАБУ про стан протидії корупції, прослідковується зростання сум відшкодованих збитків державі, що повертаються до бюджету в результаті провадження антикорупційної політики. У 2016

році відшкодовано збитків у розмірі 5 млн євро, у 2017 – 10,5 млн євро, у 2018 – 20 млн євро [13].

З метою забезпечення участі громадськості та впливу на формування антикорупційної політики, НАЗК у 2018 році затвердило Комунікаційну стратегію на 2018-2020 рр., для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю НАБУ указом Президента України у 2015 році було створено Раду громадського контролю. Останнім часом починає потроху зростати роль громадянського суспільства у сфері боротьби з корупцією [14]. Відповідні організації мають налагоджувати тісні інформаційні зв'язки з громадянами задля популяризації своєї діяльності.

Обраний Україною курс на євроінтеграцію потребує відповідності держави вимогам ЄС, зокрема у формуванні антикорупційної політики. Основні вимоги євроспільноти у сфері боротьби з корупцією такі: подолання корупції шляхом вдосконалення законодавства, створення Антикорупційного суду та системи моніторингу боротьби з корупцією. Представники ЄС відзначили, що відповідні реформи мають відбуватись без зволікання.

На даний момент основними проблемами у боротьбі з корупцією в Україні є створення надто розгалуженої системи антикорупційних органів у якій немає єдності, досі не відбуває покарання за корупційні дії жоден високопосадовець, індиферентне ставлення громадян до включеності у боротьбу з корупцією, тиск зі сторони ЄС стосовно пришвидшення впровадження їхніх вимог.

Таким чином, порівнявши антикорупційну політику Болгарії, Румунії та України за обраними нами параметрами, можна запропонувати певні узагальнення, важливі з точки зору вироблення національної антикорупційної політики.

Проведені за останні роки дослідження в Болгарії вказують на те, що країна досягла значних успіхів у боротьбі з корупцією. Нинішні тенденції вказують на необхідність роботи держави в трьох напрямках: по-перше, впровадження загального механізму моніторингу корупції та подання щорічного звіту про стан корупції; по-друге, удосконалення системи органів щодо протидії та боротьби з корупцією; по-третє, збереження балансу між боротьбою з корупцією і захистом цивільних прав. Спираючись на результати соціальних досліджень та опитувань, варто не забувати, що під час осучаснення антикорупційної стратегії країни увага має бути зорієнтована на вирішення таких соціальних проблем корупції як зловживання державними коштами та корупція в судовій системі, формування системи превентивних заходів серед населення. Це позитивно вплине на підвищення рівня правової, політичної та соціальної свідомості як окремого громадянина, так і усього суспільства.

На відміну від Болгарії, для Румунії характерними є трохи інші недоліки. Для вдалої боротьби з корупцією необхідно щоб відповідні методи боротьби були невід'ємною частиною реформ системи державного управління; забезпечення незалежності судової системи та спеціалізованих структур; створення сучасної законодавчої бази. Це створюватиме стабільні законодавчі та інституційні рамки.

Отже, проведений аналіз дозволяє нам запропонувати певні пропозиції, які доцільно було б врахувати у вітчизняній антикорупційній політиці та системі боротьби з корупцією. Головними ознаками формування антикорупційної політики мають бути комплексність реформування та ретельне опрацювання умов їх впровадження. Заходи боротьби з корупцією мають бути зорієнтовані на різні форми її прояву, а заходи із попередження – на забезпечення гідного рівня життя, стимулювання доброчесної поведінки, підвищення рівня

знань та самосвідомості громадян. Особливу увагу слід приділити розробці ефективного комплексу заходів для програм, пов'язаних із підвищенням рівня правової свідомості, залучення населення до участі у громадських організаціях, створення атмосфери нетерпимості до корупційних дій серед громадян. В даній ситуації було б доцільно запровадити механізми боротьби з корупцією, що застосовуються в Болгарії та Румунії, на постійній основі.

По-перше, створення тимчасових або постійних організаційних форм, у яких буде організовано постійний діалог між урядом та громадськістю не лише для проведення прес-конференцій, публічних консультацій, надання відповідей на запити та скарги, а й для створення робочих груп / рад / комісій за участю представників органів державної влади та місцевого самоврядування, ЗМІ та громадськості. По-друге, залучення громадян до процесу розробки антикорупційної політики та нормативно-правових актів у якості неупереджених експертів. По-третє, просвітницька робота у сфері протидії та боротьби з корупцією. На широкий загал варто повідомляти щодо збитків звичайних громадян від корупції; щодо практичних методів вирішення таких проблем та позитивних прикладах подолання корупції. Головною метою таких заходів є зміна ставлення громадськості до корупції, а також вироблення стійких позицій громадян. По-четверте, важливим аспектом боротьби з корупцією має стати незалежність судової системи та створення стабільних законодавчих та інституційних рамок, що забезпечить створення прозорої та ефективної антикорупційної стратегії. Обов'язковою умовою є не формальне ставлення до таких процедур, а розробка відповідних заходів боротьби з корупцією.

Насамкінець, варто відзначити, що для досягнення успіху у сфері боротьби з корупцією необхідна, в першу чергу, політична воля та вибір вірного політичного курсу у поєднанні із провадженням антикорупційної політики, заходів із попередження корупції та кримінальної юстиції.

Список використаної літератури

1. Абдулнаби Тули Т. Х. Административно-правовые средства борьбы с коррупцией в государственных органах: на примере Украины и Ирака (сравнительно-правовое исследование) : дис. канд. юр. наук : спец. 12.00.07 / Тули Хайдер Абдулнаби Тули; НАПрН Украины. – Киев, 2015. – 227 с. ; Abdulnabi Tuli T. Kh. Administrativno-pravovye sredstva borby s korruptsiei v gosudarstvennykh organakh: na primere Ukrainy i Iraka (sravnitelno-pravovoe issledovanie) : dis. kand. yur. nauk : spets. 12.00.07 / Tuli Khayder Abdulnabi Tuli; NAPrN Ukrainy. – Kiev, 2015. – 227 s.

2. Андрійко О. Ф. Правові засоби протидії корупції / О. Ф. Андрійко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4. – С. 3–8 ; Andriiko O. F. Pravovi zasoby protydii koruptsii / O. F. Andriiko // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2007. – № 4. – S. 3–8.

3. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії / Н. Ахтирська // Віче. – 2015. – № 18. – С. 2–5 ; Akhtyrskaya N. Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiieiu yak vektor formuvannia natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky: ohliad zakonodavstva Rumunii / N. Akhtyrskaya // Viche. – 2015. – № 18. – S. 2–5.

4. Басанцов І. В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії : моногр. / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. – Суми : СумДУ, 2016. - 113 с. ; Basantsov I. V. Koruptsiia v Ukraini: suchasni realii ta efektyvni zasoby protydii : monohr. / I. V. Basantsov, O.O. Zubareva. – Sumy : SumDU, 2016. - 113 s.

5. Білінська Л. В. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище / Л. В. Білінська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. - 2013. - Вип. 6-1(1). - С. 138-141 ; Bilinska L. V. Koruptsiia yak sotsialne, psykhologichne i moralne yavyshche / L. V. Bilinska // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia. - 2013. - Vyp. 6-1(1). - S. 138-141.

6. Високий рівень недовіри до ефективності антикорупційної реформи – результати дослідження [Електронний ресурс] // Ukraine crisis media center. – 2018. – 20 травня. - Режим доступу : <http://ucmc.org.ua/uk/naselennya-maye-visokij-riven-nedoviri> ; Vysoky riven nedoviry do efektyvnosti antykoruptsiinoi reformy – rezultaty doslidzhennia [Elektronnyi resurs] // Ukraine crisis media center. – 2018. – 20 travnia. - Rezhym dostupu : <http://ucmc.org.ua/uk/naselennya-maye-visokij-riven-nedoviri>.

7. Довіра громадян України до суспільних інститутів [Електронний ресурс] : Результати соціологічного дослідження // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf ; Dovira hromadian Ukrainy do suspilnykh instytutiv [Elektronnyi resurs] : Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia // Tsentr Razumkova. – 2018. – Rezhym dostupu : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf.

8. Індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] // Transparency International. – Режим доступу : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/> ; Indeks spryiniattia koruptsii [Elektronnyi resurs] // Transparency International. – Rezhym dostupu : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/>

9. Капинус О. С. Современные проблемы противодействия коррупции / О. С. Капинус // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2015. – № 2(51). – С. 203–206 ; Kapinus O. S. Sovremennye problemy protivodeystviya korruptsii / O. S. Kapinus // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya. – 2015. – № 2(51). – С. 203–206.

10. Комисия за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ciaf.government.bg/> ; Komisiya za protivodeystvie na koruptsiyata i za otnemane na nezakonno pridobitoto imushchestvo [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ciaf.government.bg/>

11. Кухарук А. Система антикорупційних органів. Корупційні правопорушення [Електронний ресурс] : [Презентація] / А. Кухарук. – Режим доступу : https://edx.prometheus.org.ua/assets/courseware/v1/ac9e63884c7624061409b9b8985ff7bf/c4x/NAUKMA/ANTICOR101/asset/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8_-_D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf ; Kukharuk A. Systema antykoruptsiinykh orhaniv. Koruptsiinii pravoporushennia [Elektronnyi resurs] : [Prezentatsiia] / A. Kukharuk. – Rezhym dostupu : https://edx.prometheus.org.ua/assets/courseware/v1/ac9e63884c7624061409b9b8985ff7bf/c4x/NAUKMA/ANTICOR101/asset/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8_-_

[_D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf](#)

12. Национален съвет по антикорупционни политики към министерския съвет [Electronic resource]. – Mode of access : <http://anticorruption.government.bg/content> ; Natsionalen svet po antikoruptionsionni politiki km ministerskiya svet [Electronic resource]. – Mode of access : <http://anticorruption.government.bg/content>

13. Національне антикорупційне бюро України: звіти про роботу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nabu.gov.ua/reports> ; Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: zvity pro robotu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://nabu.gov.ua/reports>

14. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 272/2015. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/2015> ; Pytannia Rady hromadskoho kontroliu pry Natsionalnomu antykoruptsiinomu biuro Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 272/2015. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/2015>.

15. Barometrul INSCOP – ”ADEVĂRUL despre România” [Electronic resource] // INSCOP Research. — 2017 – 15 feb. - Mode of access : <https://www.inscop.ro/aprilie-2016-increderea-in-institutii/>.

16. Corruption in Romania [Electronic Resource] // Nasul.tv – 2013. – 20 iunie. - Access mode : <https://www.nasul.tv/coruptia-la-romani/>

17. European Semester – Thematic Information Document Combating Corruption [Electronic Resource]. – 2018. – Access mode: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_fight-against-corruption_bg.pdf

18. Horațiu P. Corupția globală vs corupția românească [Electronic Resource] / P. Horațiu // Deutsche Welle – 2015. – March 5. - Access mode : <https://www.dw.com/ro/corup%C5%A3ia-global%C4%83-vs-corup%C5%A3ia-rom%C3%A2neasc%C4%83/a-18294950>

19. Romania Anti Corruption Institutional Framework [Electronic Resource]. – 2017. – Access mode: <http://www.rai-see.org/romania-anti-corruption-institutional-framework/>.

20. World Corruption Report [Electronic Resource] // Transparency International Bulgaria. – Mode of access : https://transparency.bg/en/transp_indexes/indexes/global-corruption-report/
Стаття надійшла до редакції 05.06.2019 р.

T. Hzybovska

ANTI-CORRUPTION POLICY IN EASTERN EUROPE: KNOWLEDGE FOR UKRAINE

The article provides a definitive analysis of the concepts of «anti-corruption policy» and «anti-corruption system». The knowledge of Eastern European countries that may be model for Ukraine in terms of introducing preventive anti-corruption measures, in particular, Romania and Bulgaria, is explored.

The urgency of this study is determined by the priority of the task of overcoming corruption in Ukraine. Representatives of European institutions and leading partner countries of Ukraine have repeatedly drawn attention to this. During the research, the features of contemporary East European anticorruption legislation were considered, and the relationship with the Transparency International corruption rating was determined.

The main problems for introducing innovations to the anticorruption policy of Ukraine are highlighted. It is investigated that the presence of political and economic aspects is characteristic of corruption.

To realize the research purpose, a complex of complementary methods were used. The main of which was the method of comparative analysis. This method has made it possible to compare Bulgaria, Romania and Ukraine in the area of combating corruption on the following parameters. Were used that methods: the corruption perception index, the system of anti-corruption bodies, the level of public consciousness of citizens, the number of convicted corruptors, the amount of money returned to the state as a result of the fight against corruption, the EU's influence on proceedings anti-corruption policy in the country.

As a result of the analysis of anti-corruption tools in Bulgaria and Romania, recommendations were made for the development of anticorruption policy in Ukraine, using the knowledge of the respective countries.

Key words: *corruption, anti-corruption policy, anti-corruption system, world level corruption, corruption index, index of corruption perception, anti-corruption measures, anti-corruption policy directions.*

УДК 351.88:352/354

О. П. Кваша

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ЇЇ АДАПТАЦІЇ У РАМКАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються можливі шляхи запозичення досвіду розробки та проведення регіональної політики розвинених країн Європейського Союзу у рамках встановленого курсу до європейської інтеграції України. За допомогою аналізу соціально-економічних, політичних та географічних особливостей країн ЄС та проектування їх до реалій України та її регіонів виявлено основні напрямки розвитку регіональної політики України. З'ясовано, що при формуванні регіональної політики необхідно враховувати: потреби населення та співпрацю з представниками бізнесу; специфіку регіонів та їх рівень розвитку; існуючі та можливі шляхи співпраці з ЄС, які б не завдавали шкоди економіці України, її ідентичності та розвитку.

Ключові слова: *регіональна політика, просторові диспропорції, Європейський Союз, депресивні регіони, децентралізація.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-94-101

Соціально-економічний розвиток і життєвий рівень населення України мають сильний дисбаланс та розшарування між регіонами країни. Істотно збільшилися відмінності центральних регіонів від периферії. Економічна криза, революція та війна посприяли соціально-економічній роздробленості поглибивши диспропорцію регіонів. Проте, внаслідок здійснених реформ та визначеному зовнішньополітичному вектору спрямованому на євроінтеграцію Україна стала більш підготовленою для визначення та впровадження регіональної політики як методу управління соціально-економічними

процесами. Вибір правильної регіональної політики можливий лише з урахуванням досвіду інших країн та запозиченні його з пристосуванням до умов України в цілому та кожного регіону окремо. Регіональна політика є запорукою єдності та соціально-економічного розвитку кожного регіону та держави в цілому. На сьогодні питання регіональної політики стає предметом наукової зацікавленості вітчизняних та зарубіжних дослідників. Сутність та особливості регіональної політики України у своїх працях розглядають такі українські дослідники: Я. Олійник, Е. Лібанова, А. Павлюк, С. Романюк, Я. Жаліл, Б. Кваснюк, Б. Данилишин, М. Долішній, Д. Стеченко, М. Чумаченко. Аналізу регіональної політики присвятили свої роботи такі російські вчені, як: Н. Ларіна, О. Вітковський, О. Кузнецова, Ю. Гладкий, М. Павлова, А. Чистобаєв та інші. Проте, невизначеними залишаються питання формування регіональної політики України на новому етапі європейської інтеграції.

Метою статті є визначення особливостей реалізації регіональної політики України в умовах євроінтеграції; запозичення позитивного досвіду регіональної політики країн ЄС з урахуванням особливостей регіонів, політичного устрою та соціально-економічної ситуації України.

Україна є країною Центрально-Східної Європи, тому об'єктивним є процес зростання тенденції інтегрування у європейське економічне середовище серед українського суспільства. Найбільш актуальними вони стали в умовах сучасної політичної ситуації країни та важким становищем національної економіки. Значним кроком у відносинах між Україною та ЄС стало підписання 17.05.2017 р. у Європарламенті законодавчого акту щодо введення безвізового режиму для громадян України та 11.07.2017 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка повноцінно набула чинності 01.09.2017 р.

Цілями асоціації між Україною та ЄС є:

а) сприяння поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах;

б) забезпечення необхідних границь для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;

в) сприяння, збереження й зміцнення миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року;

г) запровадження умови для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримання зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до acquis ЄС;

д) посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод;

е) запровадження умов для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес [9].

Досвід європейських країн можна використовувати у багатьох сферах політики України, у тому числі для створення програмної бази регіональної політики. Активізація

інтеррегіональної співпраці надасть можливість використовувати її як інструмент наближення регіонів України до структурних фондів ЄС. Спільно зі зміцненням законодавчої бази влади заслуговують на увагу заходи організаційно-економічного характеру, зокрема:

- розвиток інформаційної та консалтингової інфраструктури міжрегіонального співробітництва;
- розвиток інноваційно-інвестиційних транскордонних кластерів; розробка стратегічної програми розвитку системи логістики України, створення транскордонних логістичних кластерів;
- розробка і реалізація транскордонних енергоефективних проєктів;
- створення мережі центрів з обміну досвідом;

В даний час на перший план виходить стратегія регіонального розвитку, яка повинна стати запорукою розвитку національної економіки України та інтеграції країни в європейський простір [5, с. 3-4].

Також, у регіональній політиці чітко простежується зв'язок між регіоналізацією і процесом управління. Регіоналізм тісно взаємопов'язаний з децентралізацією, яка передбачає певну передачу управління від урядів або центральних органів влади до регіональних органів влади. Країни Європейського Союзу повністю переходять на створення в регіонах дієвих економічних стимулів для розвитку місцевої економічної ініціативи і забезпечення саморозвитку регіонів.

Важливим аспектом розвитку державної регіональної політики України є прийняття 01.04.2014 р Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки, у якій урядом вказано напрямок на децентралізацію влади.

Основними завданнями, які обумовлюються цим документом є:

1. Формування нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів.
2. Передача (децентралізація) повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування за принципом субсидіарності.
3. Створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень органів місцевого самоврядування.
4. Формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування.
5. Упорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування.

У тексті концепції наголошується, що, незважаючи на конституційні основи місцевого самоврядування, ратифіковану Європейську хартію й існування нормативно-правових актів щодо місцевого самоврядування, насправді, управління на місцях немає. Присутні лише невеликі територіальні громади, які не мали достатньої організації та матеріально-фінансової бази для ефективного виконання повноважень місцевого самоврядування та ефективного вирішення проблем і задоволення потреб українського суспільства. Тому система місцевого самоврядування потребує удосконалення для ефективного управління і забезпечення регіонального розвитку [7].

Регіональна політика більшості країн ЄС поєднує в собі економічні, адміністративні, законодавчо-нормативні заходи, з метою розвитку регіонів за рахунок координації зусиль на регіональному та місцевому рівнях, при партнерстві з представниками бізнесу. Загальнодержавною метою є покращення економічного розвитку, збільшення попиту,

розширення ринків збуту, зменшення макроекономічних коливань [8, с. 39]. Основними методами сучасної регіональної політики можна вважати:

1. Планування і координацію регіонального розвитку
2. Програму інвестицій
3. Загальнонаціональні програми підтримки конкретних регіонів

Інструменти регіонального розвитку можуть застосовуватися різними способами. У зв'язку з цим відкривається цілий ряд можливостей та шляхів для визначення вектору регіональної політики України [8, с. 6].

Основним фактором успішного розвитку регіону на сьогодні виступає взаємодія між громадянами і державними інститутами. Європейська практика підтверджує, що найбільшого успіху досягають ті регіони, зусилля яких спрямовані на поліпшення внутрішньої ситуації, що сприяє залученню інвестицій. До внутрішніх умов можна віднести всі напрямки діяльності регіональних або місцевих сторін. Така взаємодія пов'язана зі здатністю управління регіону діагностувати і вирішувати внутрішні проблеми, із використанням доступних можливостей. Першим кроком до розвитку може стати співпраця влади і бізнесу, інформування та консультування територіальної громади заради перспективного майбутнього. Якщо розглядати сучасну модель інтегрованого регіонального розвитку Європейського Союзу, то вона ґрунтується на трьох основних напрямках:

1. Сприяння економічному зближенню, в рамках якого надається допомога менш розвиненим регіонам, за рахунок чого вдається зменшити відставання від більш розвинених регіонів.
2. Підвищення регіональної конкурентоспроможності і зайнятості.
3. Сприяння співпраці між регіонами і країнами з метою зменшення значення національних кордонів.

Для реалізації політики регіонального розвитку Європейського Союзу були створені три основні джерела фінансування. Фонд європейського регіонального розвитку, Фонд зближення та Європейський соціальний фонд. Дані структурні фонди діють у окремих специфічних галузях та лише доповнюють національні і місцеві джерела фінансування [1, с. 5].

На момент початку світової фінансової кризи (2008-2009 рр.) Європейська комісія направила кошти в проблемні регіони для недопущення падіння рівня виробництва. Розподіл коштів даних фондів безпосередньо залежав від внутрішніх пріоритетів: регіонального розвитку, розвитку транспортної інфраструктури, захисту зовнішнього середовища та інших. Головним результатом роботи фондів є зростання ВВП і рівня зайнятості в регіонах [3; с. 10].

Проте, у розвинених країнах ЄС цілеспрямоване втручання держави в процеси регіонального розвитку починається при надмірних просторових соціально-економічних диспропорціях. У свою чергу єдиного параметру оцінки диспропорцій не існує. Кожна держава самостійно визначає таку межу виходячи з історичних, економічних, ідеологічних та соціальних факторів.

Україна не може цілком запозичити європейський досвід, але спираючись на методологію країн ЄС здатна провести ранжування регіонів за ступенем кризових ситуацій з метою запобігти протиставленню одного регіону іншим. Щодо стану України, на сьогодні просторові диспропорції надмірні та вимагають втручання держави та державного фінансування. Наявність таких диспропорцій вимагає негайних та рішучих дій

з боку влади, адже відкладання політики «вирівнювання» може призвести до незворотних наслідків та до більших «вливань» ресурсів у майбутньому. У першу чергу Україна має зосередитися на допомозі депресивним регіонам. Запозичивши вдалий досвід регіонального розвитку країн ЄС та враховуючи специфіку кожного регіону, такі заходи дозволять Україні стабілізувати існуючі просторові соціально-економічні диспропорції між регіонами. В Україні на даний момент створено немало інструментів підтримки інноваційної діяльності і об'єктів інноваційної інфраструктури. Проте, вони працюють недостатньо ефективно, зважаючи на нескоординованість між собою, низький рівень кооперації, горизонтальної і вертикальної взаємодії.

Більша частина території Європи є урбанізованою, тому ЄС вважає головним чинником економічного зростання урбаністичні агломерації. До переліку таких факторів включають також і поліцентричний розвиток. За подібних умов, середні міста контролюють баланс чисельності сільського та міського населення, виступають у якості стримуючого фактору для стрімких процесів урбанізації, стають сполучним елементом між великими та малими містами. Місцевий розвиток стає основою стимулювання економічного розвитку регіону, підвищується роль зайнятості населення у процесах його збагачення та подолання бідності. Регіональний розвиток Європейського Союзу викликав необхідність створення інститутів різного рівня. В системі вертикального управління європейський, національні та місцеві уряди стимулюються за допомогою розробки планів і програм, шляхом обміну інформацією для руху в обраному напрямку і забезпечення користі на місцях. При горизонтальному управлінні компанії, громадські організації та соціальні групи беруть участь в процесі управління, впливаючи на вибір або формування стратегії розвитку власних секторів і сфер [1, с. 11].

Україна також є країною з високим рівнем урбанізації. За час її існування як незалежної держави була сформована система управління розвитком регіонів, яка не вирішувала ряду таких запитань як: нерівномірна економічна активність регіонів, зосередження соціально-економічної активності у великих містах та збільшення їх населення, зменшення економічного потенціалу малих міст, поляризація сільського населення. Інтеграція України до ЄС стримується відсутністю якісного та професійного інституційного забезпечення на державному та регіональному рівнях, відсутністю продуктивної співпраці між державними та регіональними відомствами.

Закон України «Про засади державної регіональної політики», визначає державну регіональну політику як систему цілей, заходів, засобів і узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної та культурної самобутності [2].

Тому, основним пріоритетом регіональної політики України виступає вдосконалення методів міжмуніципальної взаємодії та співпраці для розширення зони їх впливу. Для досягнення цієї мети необхідно розробити та реалізувати такі інструменти регіональної політики, які були б спрямовані на: реалізація унікальних можливостей міських агломерацій та регіонів, виходячи з їх специфіки; визначення та використання оптимальних інструментів розвитку різних типів міст та регіонів з урахуванням динаміки, умов і факторів їх розвитку; визначення та вирішення проблем окремих міст; розробка і впровадження методів управління, які забезпечать позитивний зовнішній вплив регіональних метрополій на прилеглі території; ефективно впровадження механізмів

взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, недержавних інститутів і бізнесу з урахуванням потреб кожної зі сторін за рахунок розробки та практичного застосування програм, стратегій і проектів з територіального розвитку з урахуванням соціальних потреб населення; активізація стимулювання окремих типів територій (агломерацій, великих міст, територій пріоритетного розвитку тощо.) з використанням фінансових, економічних та соціальних інструментів, завдяки впровадженню системи європейських, державних і місцевих грантів, розробці вдосконаленого нормативно-правового забезпечення функціонування регіонів, агломерацій та міст.

Завдяки співробітництву України з Європою та США ми маємо можливість отримати фінансову підтримку за грантами та програмами підтримки від фондів ЄС та США. Однією з таких програм є «Горизонт 2020» («Horizon 2020») – грантова програма Європейського Союзу метою якої є фінансування інноваційних досліджень та розробок для забезпечення конкурентоспроможності Європи у світі. З липня 2015 року Україна є асоційованим членом програми, а відтак, може користуватися усіма можливостями цієї програми. Програма сконцентрована на досягненні трьох головних завдань:

- зробити Європу привабливим місцем для першокласних науковців;
- сприяти розвитку інноваційності та конкурентоспроможності європейської промисловості й бізнесу;
- за допомогою науки вирішувати найбільш гострі питання сучасного європейського суспільства [4].

Також Україні надає підтримку United States Agency for International Development (USAID) – незалежне агентство федерального уряду США, яке відповідає за невійськову допомогу США іншим країнам. USAID працює з лідерами по всій Україні, щоб побудувати стабільне демократичне майбутнє. Програми USAID в основному спрямовані на державне управління, економічне зростання, зміцнення служб охорони здоров'я та гуманітарної допомоги. З 1992 року USAID вніс близько 1,9 мільярда доларів в економічний і соціальний розвиток України. Сьогодні USAID сприяє пом'якшенню наслідків конфлікту на сході України та надає підтримку найбільш вразливим групам населення, які відчули на собі його вплив, допомагаючи їм пристосуватися до життя у мирному середовищі та облаштувати свій побут у нових громадах [6].

Сучасна державна стратегія регіонального розвитку України потребує суттєвих змін та доповнень. Регіональна політика має враховувати особливості кожного окремого регіону, його стан та перспективи його розвитку. Необхідне створення спеціалізованого виконавчого органу влади, метою якого стане формування та втілення регіональної політики, збір та аналіз статистичних даних, спостереження за розвитком та допомога депресивним регіонам. Посилення співробітництва між регіональними, державними інституціями та представниками бізнесу, створення фондів фінансової та економічної допомоги. Використання вже існуючих програм співробітництва з міжнародними організаціями з метою розвитку регіонів, розробки та втілення інноваційних програм, заохочення населення до вирішення існуючих проблем. Необхідне створення системи моніторингу та оцінки впливу регіональної політики на розвиток національної економіки та адаптації її до норм Європейського Союзу. У подальшому, корисним буде розглядати об'єктом регіональної політики менші за площею території (наприклад міста, частини міст) для вирішення більш вузьких проблем та надання адресної допомоги. Проте, при співпраці з країнами ЄС та високих темпах євроінтеграції необхідно зберегти національну

ідентичність, враховувати власні економічні інтереси, зосередитися на розвитку вигідних галузей українського виробництва.

Список використаної літератури:

1. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом / Office of the official publications of the European Union. - Luxembourg, 2009. - 16 с. ; Yevropeiska rehionalna polityka: natkhnennia dlia krain, shcho ne vkhodiat do YeS? Zastosuvannya prynstypiv ta obmin dosvidom / Office of the official publications of the European Union. - Luxembourg, 2009. - 16 s.

2. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. - Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/156-19> ; Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 156-VIII. - Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

3. Мрінська О. Регіональна політика ЄС: посткризові реалії [Електронний ресурс] / О. Мрінська // Регіональні акценти. – 2012. – 20 лютого. – Режим доступу : http://regionalnyaktsenty.blogspot.com/2012/02/blog-post_20.html ; Mrinska O. Rehionalna polityka YeS: postkryzovi realii [Elektronnyi resurs] / O. Mrinska // Rehionalni aktsenty. – 2012. – 20 liutoho. – Rezhym dostupu : http://regionalnyaktsenty.blogspot.com/2012/02/blog-post_20.html

4. Рамкова програма «Горизонт 2020» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020> ; Ramkova prohrama «Horyzont 2020» [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020>

5. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич; за заг. ред. Р. Ткачука. – Київ : Леста, 2010. - 224 с. ; Rehionalna polityka: pravove rehuliuvannia. Svitovyi ta ukrainskyi dosvid / V. Kuibida, A. Tkachuk, T. Zabukovets-Kovachych; za zah. red. R. Tkachuka. – Kyiv : Lesta, 2010. - 224 s.

6. Робота програми підтримки «USAID» в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.usaid.gov/ukraine?fbclid=IwAR1hSOoO6pU-8BdGxCO-dzOwEip87br2FgqMWKW6axxe1IFf8d5Ef_LC3aE ; Robota prohramy pidtrymky «USAID» v Ukraini [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : https://www.usaid.gov/ukraine?fbclid=IwAR1hSOoO6pU-8BdGxCO-dzOwEip87br2FgqMWKW6axxe1IFf8d5Ef_LC3aE

7. Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки [Електронний ресурс] : розпорядження кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 77-р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80> ; Pro zatverzhennia planu zakhodiv z realizatsii novoho etapu reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini na 2019-2021 roky [Elektronnyi resurs] : rozporiadzhennia kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 sichnia 2019 r. № 77-r. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80>

8. Савчук І. Г. Поліцентричний розвиток як складова сучасної регіональної політики / І. Г. Савчук // Український географічний журнал – 2013. - 1. - С. 39-45 ; Savchuk I. H. Politsentrychnyi rozvytok yak skladova suchasnoi rehionalnoi polityky / I. H. Savchuk // Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal – 2013. - 1. - S. 39-45.

9. Угода про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 ; Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019 р.

O. Kvasha

REGIONAL POLICY OF UKRAINE ON THE WAY OF ITS ADAPTATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EUROINTEGRATION VECTOR OF UKRAINE

The article examines possible ways of borrowing experience in developing and implementing regional policy of developed countries of the European Union in the framework of the established course towards European integration of Ukraine. By analyzing the socio-economic, political and geographic features of the EU countries and designing them to the realities of Ukraine and its regions, the main directions of development of the regional policy of Ukraine have been identified. It is revealed that in the formation of regional policy it is necessary to consider: needs of the population and cooperation with business representatives; the specifics of the regions and their level of development; existing and possible ways of cooperation with the EU that would not harm the Ukrainian economy, its identity and development.

Now Ukraine is in a difficult socio-economic situation, the proper development of regional policy will help stabilize the overall economic situation, unite the entire territory of the country into a powerful complex with well-functioning interaction at all levels, attract part of the population to the development of its own city, region, country. The main task of the development of regional policy of Ukraine is not only to create a strong legislative framework, but also to carry out measures of organizational and economic character for the development of the industries of production of individual regions and the state as a whole, stimulating the development and introduction of innovative technologies, seeking ways of convergence, interaction and cooperation with the leading countries. The European Union. All possible ways of borrowing experience are considered taking into account existing normative acts regarding foreign policy, regional policy, existing achievements in Ukrainian-European relations, socio-economic interests of Ukrainian citizens, national security, identity and integrity of Ukraine.

Key words: regional policy, spatial disproportions, European Union, depressive regions, decentralization, development tools.

УДК 321.022

М.М. Костельнюк

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО АДАПТАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

У статті розглядається зарубіжний досвід трансформації політичних систем та можливість його адаптації до українських реалій. Встановлено, що національні політичні системи європейських країн характеризуються значною різноманітністю, обумовленою відмінностями у формах правління, територіального устрою, історичних особливостях

еволюції та значним рівнем самобутності, що зумовлюється актуальними та попередньо існуючими властивостями політичних інститутів, станом політичних відносин між основними акторами, діючими правовими нормами та традиціями.

Ключові слова: *система, політична система, трансформація політичної системи, державотворення, влада.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-101-110

Початок ХХІ століття ознаменувався цілою низкою якісних змін у політичному житті багатьох зарубіжних країн. Головними чинниками таких структурних змін були: крах Радянського Союзу та соціалістичної моделі суспільного розвитку, яка істотно впливала на суспільно-політичні процеси; якісні зміни в суспільно-економічній конструкції зарубіжних країн - перехід до постматеріального суспільства, в результаті якого відбулися суттєві зміни у соціально-політичній сфері; помітне пришвидшення інтеграційних процесів на європейському континенті, коли Європейський Союз як самостійний інститут невпинно розширював і поглиблював рівень власної компетенції та самодостатності. Нові реалії зумовили потребу у дослідженні основних тенденцій розвитку політичних систем зарубіжних країн, котрі забезпечили оптимальні умови для розвитку власних громадян та їх порівняльному аналізу.

Сучасна політична наука, накопичивши серйозний масив досліджень у галузі теорії політичної трансформації і модернізації та досягши певних успіхів в осмисленні окремих прикладних проблем політики, у розробленні фундаментальних і актуальних моментів політичної модернізації формулює низку невирішених принципових питань, виникнення яких є закономірним етапом розвитку практично будь-якої країни, що розвивається в напрямку демократичних цивілізаційних перетворень.

Більше ніж півтора десятиліття розбудови незалежних держав пострадянського простору в головному довели незворотність історичного вибору народів щодо їх політичного самовизначення. Проте, чи існують об'єктивні підстави назвати минулі роки формування нової держави Україна «десятиліттям втрачених можливостей», як зазначають деякі фахівці, адже, безперечно, центральне місце у процесах державотворення посідало вдосконалення політичної системи суспільства, яке після базової соціально-економічної трансформації прагнуло модернізувати власні політичні структури, особливо систему функціонування державної влади. Україні ж дійсно випало замало часу для розв'язання принципових завдань, оприлюднених політичним керівництвом під час проголошення незалежності країни, зокрема для створення національно довершеного громадянського суспільства європейського зразка й ефективно працюючого, дієвого та не суперечливого механізму політичного управління державою.

Безперечно, трансформація політичної сфери є однією зі складових процесу формування демократичної, правової, соціальної держави, зміцнення її позицій як активного і впливового суб'єкта міжнародної політики, повноправного члена світових та європейських структур. Політичні процеси випереджають політичне реформування, то відтискуючи, то підштовхуючи його. Уявлення про трансформацію як керований, відносно плавний і безболісний перехід до демократичної, правової держави потребують певних корективів. Однак у цьому плані простежується тісний взаємозв'язок соціокультурних феноменів, оскільки, надавши імпульс розвиткові політичних процесів, трансформування стало лише однією з тенденцій політичних змін.

У визначенні дефініції «політична система» деякі вчені розрізняють соціологічну і правову концепцію. У відповідності до соціологічної концепції політична система виступає динамічним механізмом, що перетворює імпульси від оточення і від самих політичних структур на політичне рішення, які формують політичну поведінку та громадянську позицію індивіда. На думку прихильників соціологічної концепції політична система є дуже подібна до біологічної системи, і вона має, відповідно, своє середовище в якому й функціонує [5]. Середовище, яке впливає на політичну систему вони поділяють на внутрішньо-суспільні системи (економічна, культурна, соціальна, психологічна) та поза суспільні, тобто ті, які перебувають поза межами даного суспільства (міжнародна торгова система, міжнародні організації тощо). Навколишнє середовище для політичної системи складають суспільні системи – економічна, соціальна, духовно-ідеологічна тощо.

Відповідно до правової концепції політична система – це сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому. Єдналим базовим компонентом політичної системи виступає політична влада, котра зосереджується як в державних установах чи політичних партіях, так і в громадських організаціях [6]. При цьому, головним функціональним призначенням політичної влади є побудова внутрішніх та зовнішніх зв'язків політичної системи, врегулювання політичних конфліктів за допомогою політичних засобів, а також вплив на політичну поведінку людини за допомогою набору відповідних засобів, наприклад, сили, права, авторитету тощо. Відтак, політична влада виступає головним елементом та джерелом державного управління, будучи при цьому основою функціонування та розвитку політичної системи держави. Важливим елементом політичної системи є політичні відносини. Вони формуються в суспільстві для завоювання та здійснення політичної влади. Це – міжкласові, внутрікласові, міжнаціональні та міждержавні відносини; вертикальні відносини у процесі здійснення влади між політичними організаціями (державою, партіями, трудовими колективами); відносини між політичними організаціями та установами (адміністрацією, інститутами). З політичних відносин виростає політична організація суспільства, охоплюючи його стабільні політичні організації та установи, які здійснюють політичну владу. Їх поділяють на три види: власне політичні організації (держава, політичні партії, політичні рухи); політизовані організації (народні рухи, профспілки); неполітичні організації (об'єднання за інтересами) [1].

У політичній системі суспільства зазвичай розрізняють чотири основних групи елементів: політичні інститути; політичні відносини; політичні норми; політичну свідомість і політичну культуру. Відповідно до цих елементів виокремлюються інституціональна (або організаційно-інституціональна) інформаційно-комунікативна й нормативно-регулятивна [2]. Такі важливі інститути, як держава, політичні партії, групи інтересів і входять до інституціональної підсистеми. Максимальна політична влада зосереджена у такому провідному інституті, як держава.

Важливими елементами політичної системи є політична культура та політична свідомість. Вони формуються під впливом соціальної та політичної практики. Політична свідомість постає як сукупність політичних ідей, уявлень, традицій, відображених у політичних документах, правових нормах, як частина суспільної свідомості, а політична культура як сукупність уявлень про різні аспекти політичного життя.

У межах розгляду даного питання, політичну систему будемо розуміти як стійку та впорядковану сукупність норм, цінностей і інститутів, які взаємодіють між собою та організують функціонування й використання політичної влади [4]. Інституційно-організаційна структура політичної системи поєднує певні цілі, суб'єкти, відносини, функції, механізми політичної властивості, які забезпечують цінність політичного життя, єдність дій людей у політиці. Формування нової політичної системи відбувається поступово, з розвитком і закріпленням різноманітних базових характеристик.

Існує декілька класифікації політичної системи. Найвиразнішою з усіх існуючих класифікацій є класифікація політичних систем Г. Алмонда, в основі якої покладено критерії політичної культури і рольової структури (характеру взаємодії різних політичних інститутів). За цими критеріями політичні системи поділяються на такі основні групи: англо-американська (характеризується однорідною світською політичною культурою і високоспеціалізованою рольовою структурою. В ній наявні автономні політичні партії, групи інтересів і засоби масової комунікації. Така політична система панує у таких високо розвинених державах, як Великобританія, Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія. У цих країнах на перший план виходить: свобода людини, її добробут, соціальна безпека, економічний лібералізм, світоглядний індивідуалізм, але при цьому вимагається повна законопослушність громадянина. Характерними рисами цього типу є чіткий розподіл влади, наявність механізму стримувань і противаг, висока ступінь організованості, стабільності, структурована багатопартійність); європейська континентальна (асоціюється з так званими багатоскладними суспільствами, яким притаманна гетерогенна (подрібнена) політична культура, обумовлена існуванням автономних конфліктних політичних субкультур. Ця модель притаманна високорозвиненим країнам таким як Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Швейцарія. Континентально-європейський тип відрізняється фрагментарністю політичної культури, співіснуванням традиційних і нових культур, тобто поєднання консерватизму та новаторства. Для цього типу є характерна прихильність до ліберально - демократичних традицій. Така політична система виділяється великою різноманітністю політичних партій. У таких політичних системах партії відіграють досить велику роль); доіндустріальна або частково індустріальна (характерна для країн, що розвиваються. Вона відзначається недемократичністю, нестабільністю, наявністю безлічі етнічних, расових, мовних, релігійних тощо розколів, що породжують гострі соціальні конфлікти); тоталітарна (характеризується однорідною політичною культурою та високим рівнем суспільної інтеграції, що досягається насильством і придушенням опозиції); авторитарна політична система (до неї в основному належать менш розвинені країни, або як їх називають країни «третього світу», тобто більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки. Така політична система характеризується відсутністю повної свободи людини, високим потенціалом насильства, невиразним розподілом влади, тобто одна гілка влади перетягує на себе функції іншої, наприклад виконавча гілка влади здійснює законотворчу функцію або ж втручається у судові справи тощо. У такій політичній системі політична участь громадян у державних справах обмежується місцевим рівнем) [3].

За критерієм – ступінь структурної диференціації і культурної секуляризації, всі політичні системи можна поділити на такі класи. По-перше, варто виділити примітивні політичні системи, котрі не мають достатньо стабільної політичної структури, відтак їх характеризує не достатня структурна диференціація.

По-друге, виділяють традиційні політичні системи, котрі характеризуються диференційованими політичними та управлінськими структурними компонентами. Вищезазначені компоненти мають в переважній більшості підданську політичну культуру.

По-третє, варто виділити модерні політичні системи з політичною партисипаторною культурою та диференційованою інфраструктурою.

В контексті цього, необхідно зауважити, що типології політичних систем сучасності враховують як характер держави, так й певний засіб відтворення в цілому сфери політики. Такі політичні системи в наш час не враховують конституційні формальні характеристики тієї чи іншої держави, як, наприклад, тоталітаризм чи демократія в країні, парламентське чи президентське управління. Безперечно, увагу в основному варто приділити структурі й особливостям політичного процесу. При цьому, усі типології є умовними. В дійсності не існує «чистого» типу політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є результатом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і в певному місці. До того ж політична система суспільства – своєрідне утворення, особливості якого визначаються історичними, економічними, культурними та іншими умовами.

Важливо підкреслити, що всі типології політичних систем відзначають істотне значення відповідності або адекватності характеристик систем політичним, економічним і соціокультурним факторам. Наявність відповідності забезпечує стабільність системи, відсутність такої відповідності веде систему до кризи й занепаду. Це положення тим більше стосується систем, що перебувають у процесі трансформації.

Розглядаючи проблеми трансформації політичних систем відповідно до процесів, що відбуваються в сучасних країнах, можна констатувати таке. Існує кілька наукових концепцій, що трактують трансформаційний процес загалом або його окремих складових. Так, наприклад, концепція політичної модернізації Д. Растоу виділяє три основні цілі: національна єдність, стабільна влада й рівність. Він виділяє кілька етапів або фаз політичної модернізації: підготовчу фазу, у якій реалізується розширення демократичних свобод, фазу прийняття рішень, що визначає курс на демократичні перетворення, і фазу звикання, у якій закріплюються цінності демократії, політичні інститути й процедури.

Більше розроблену з технологічного погляду концепцію політичної модернізації представив С. Хантінгтон. Він розглядає її як процес, що включає в себе три базові цілі або лінії політичного розвитку: раціоналізація влади; диференціація соціальних, державних і громадських структур; підвищення рівня політичної участі.

Розглядаючи характер трансформації політичних систем зарубіжних країн варто зауважити, що процес їх формування не завершився, він продовжується і сьогодні. Це пов'язано насамперед з тим, що хоча європейські політичні системи є переважно стабільними й ефективними, уряди країн постійно докладають зусиль з метою їхнього вдосконалення. Причому останніми десятиліттями особливо напружено відбувається пристосування політичних структур європейських країн, їхньої економіки та правових інститутів до швидкозмінних умов сучасного світу. Слід зазначити, що кожна європейська країна разом із загальними закономірностями розвитку має власний шлях. Тому аналіз еволюції політичних систем провідних європейських країн, що створили високоефективну економіку, розвинену правову систему і громадянське суспільство, є нагальною необхідністю.

Для нашого дослідження найбільшу актуальність має вивчення досвіду формування і вдосконалення політичних систем провідних європейських країн, які за певними параметрами (територія, населення, релігія, культура та інші цивілізаційні характеристики)

схожі з Україною. На нашу думку, до таких країн належать передусім Франція та Німеччина.

Виходячи із зазначеного, важливе теоретико-пізнавальне, а також певне практичне значення для сучасних перехідних держав має аналіз досвіду вдосконалення політичної системи Франції. Не викликає сумнівів, що однією з причин нинішніх соціально-економічних і політичних досягнень цієї країни була поступова і послідовна демократизація її політичної системи, а також формування громадянського суспільства.

Відомо, що французьке політичне життя завжди відрізнялося високою інтенсивністю і напруженням пристрастей, які й визначали динаміку політичних змін в країні (навіть сьогодні страйки, демонстрації, народні протести та скандали є істотним тлом французького політичного життя). У зв'язку з цим політична система Франції постійно відчувала виклик з боку найрізноманітніших сил і за час свого існування зазнала різноманітних змін та модифікацій.

Різноманітність французьких політичних режимів і відповідних конституційних змін дозволяє виділити наступні фази розвитку політичного циклу в житті країни: конституційну монархію; «радикальну» республіку; «консервативну» республіку; домінування виконавчої влади. Сутність циклічних змін в політичному житті Франції полягає у спробі розв'язати центральну проблему - розмежування виконавчої і законодавчої гілок влади. Саме конфлікт між цими двома гілками багато в чому пояснює причини політико-системних змін у цій країні.

Законодавча влада за конституцією Франції належить двопалатному парламенту – Національним зборам і Сенату. Національні збори, що обираються на п'ять років загальним голосуванням, ухвалюють закони, які визначають здійснення громадянських прав, судовий устрій, податкову систему, порядок виборів, статус державних службовців і націоналізацію. У таких найважливіших галузях, як оборона, організація і доходи органів місцевого самоврядування, освіта, трудове право, статус профспілок, Національним зборам слід визначати лише «загальні принципи». Решта питань вирішується урядом і адміністрацією у порядку здійснення розпорядчої влади.

Таким чином, докорінна реформа політичної системи Франції призвела на практиці до кардинальних змін у функціонуванні всього державно-адміністративного апарату країни. Особливо гостро ці зміни торкнулися розподілу повноважень і сфер впливу між президентом і прем'єр-міністром.

Отже, важливою особливістю політичної системи Франції є те, що реалізація президентських повноважень залежить від наявності або відсутності ефективної парламентської більшості. Відтак, особливість Франції полягає у тому, що інституційна практика залежить не тільки від партійної системи, а іноді й від співвідношення політичних сил, що беруть участь у парламентських виборах.

Останніми роками у Франції поступово розхитувалася колишня централізована система ухвалення рішень і зміцнення «багатополюсної системи ухвалення рішень» – на європейському, національному, регіональному і міському рівнях, причому кожен рівень має значною мірою автономну політичну систему, в якій політичні забарвлення більшості й опозиції необов'язково збігають. Нині зростають контрольні функції парламенту. Готуються реформи з метою забезпечення контролю парламенту над сферами, на які він раніше не поширювався.

Дедалі більше практикується проведення до початку виборів попереднього голосування серед членів партії з метою висування найпопулярніших кандидатів.

Що стосується Німеччини, то в ній складна і специфічна система взаємостосунків різних органів влади і управління на федеральному і земельному рівнях є чіткою конструкцією, яка дозволяє ухвалювати політичні рішення, що враховують як федеральні, так і місцеві інтереси.

Сьогодні державний устрій Німеччини базується на такому основоположному принципі - Німеччина є демократичною, правовою, соціальною, федеральною, а також екологічною державою. Демократична організація орієнтується насамперед на свободу індивіда та вже потім на однакові свободи для всіх. Демократія також виявляється і реалізується в законодавчій, виконавчій і судовій гілках влади.

Відомо, що федеральний державний устрій має забезпечувати формування та єдність Федерації як загальної єдиної держави (політична, економічна і військова інтеграція), а також водночас зберігати федеральні землі в усьому їхньому розмаїтті та соціокультурній самобутності (етнічна, мовна і культурна інтеграція). Разом з класичним поділом гілок державної влади в централізованій державі на виконавчу, законодавчу і судову (горизонтальний поділ влади), у федеральній державі відбувається також вертикальний поділ влади, тобто поділ державної влади на владу центру і владу суб'єктів федерації.

В контексті розгляду даної проблематики, зауважимо, що закладені на початку 1990-х років нормативно-правові підвалини щодо політичної системи України не враховували наявних соціально-культурних і геополітичних умов. Тогочасну стратегію розвитку політичної системи характеризувало еkleктичне поєднання радянських адміністративних підходів та некритично копійованих зразків західної демократії часів розвитку індустріального суспільства. Закономірним результатом цього стало формування неефективної політичної системи, яка не відповідає ані сутнісним ознакам республіканської форми правління, ані визнаним у світі критеріям демократичного врядування.

Відтак, ми переконані в тому, що задля реалізації ціннісних орієнтирів національних трансформаційних процесів потрібна модернізація політичної системи України у межах « нової республіканської парадигми ». Передусім йдеться про «перезаснування» ціннісних підвалин Основного Закону. Оскільки в Конституції України найвищою цінністю проголошується не свобода людини, а власне людина, ідея свободи особи повинна стати базовою. Це визначає пріоритетом модернізації політичної системи України гарантії прав людини та основоположних свобод, що реалізуються шляхом забезпечення належної правової процедури та доступу до справедливого правосуддя.

Республіканське розуміння свободи є основою формування республіканського типу соціальної солідарності, здатної подолати партійний партикуляризм, та патріотизму - передусім як поваги до власної держави та усвідомлення публічного інтересу як складової індивідуальної системи цінностей. Це визначає наступним пріоритетом модернізації політичної системи розвиток місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства шляхом децентралізації влади та зростання ролі місцевих громад.

Свобода як цінність конституційного рівня в її республіканському тлумаченні передбачає передусім свободу від індивідуальної залежності. Це зумовлює вибір наступного орієнтиру модернізації політичної системи країни – формування рамок урядування та політичних практик, які звужують можливості зловживання демократією та запобігають загрозам переходу до безправ'я.

При цьому, постає необхідність запровадження принципу функціонального поділу влади і забезпечення її взаємодії, а також дієвого механізму притягнення до політичної

відповідальності владних інститутів та їх зміни у випадку бездіяльності чи неспроможності діяти. До того ж, йдеться про запобігання одній з небезпек демократії – «диктатурі більшості». В той же час існує небезпека використання правових процедур задля захисту інтересів популістських чи маргінальних сил, посилюючись на принцип політичного та ідеологічного плюралізму. Такий стан речей може призвести до занепаду інститутів демократії, яка не буде здатною захищатися. Світова конституційна теорія і практика виробили положення, що забезпечують легітимацію діяльності суб'єктів формування органів публічної влади, передусім політичних партій. Це потребує формалізації застережень щодо цілей і методів діяльності політичних партій і робить необхідним конституційне визначення основних положень щодо регулювання діяльності політичних партій: забезпечення колегіальності вищих партійних органів; недопущення функціонування організаційних структур авторитарного і тоталітарного типу; наявність внутрішньопартійного арбітражу; запровадження прозорих механізмів публічного звітування про джерела і напрями фінансування.

Таким чином, дефініція «політична система» відноситься до всього суспільства, при цьому поєднує як державні так і не державні структурні компоненти. Це поняття найбільш всеохоплююче характеризує політичне життя в країні при усіх його проявах у рамках конкретної держави. Здебільшого, категорія політична система охоплює достатньо великий перелік складових, серед котрих головна роль відводиться політичним інститутам, нормам, цінностям, а також поведінковій складовій, котра характеризує як певні дії державних інститутів у відповідності до формальних та неформальних норм, так і усі взаємовідносини, котрі є між членами відповідної політичної системи, між політичною системою й оточенням.

Таким чином, можна стверджувати, що політичну систему суспільства складають інститути та групи. При цьому, певна політична система в країні буде мати певні визначені інститути із певною системою взаємозв'язків між ними. Водночас стає очевидним, що різні політичні системи будуть мати інституційні відмінності та особливості взаємозв'язків.

Національні політичні системи європейських країн характеризуються: значною різноманітністю, яка зумовлена відмінностями у формах правління, територіального устрою, історичних особливостях еволюції тощо; значним рівнем самобутності, що зумовлюється актуальними та попередньо існуючими властивостями політичних інститутів, станом політичних відносин між основними акторами, діючими правовими нормами та традиціями. Відповідно, процес розвитку суспільства іманентно передбачає кількісні та якісні зміни в системі політичних інститутів які на певному етапі здатні призводити до якісних змін в національній політичній системі. Попри належність країн до окремих/близьких груп на підставі подібності форм правління, форм територіального устрою, моделей виборчих систем, кожна політична система є оригінальним утворенням, яке потребує комплексного підходу, внаслідок складної мережі подібностей і відмінностей між країнами, які виявляються одночасно з широкого кола питань.

Список використаної літератури

1. Даудерштадт М. Драматичний перехід. Соціал-демократія у Східній та Центральній Європі : Як соціал-демократи після краху комунізму зустрічають завдання побудови капіталізму / М. Даудерштадт. – Київ : Основні цінності, 2000. – 345 с. ; Daudershtadt M. Dramatychnyi perekhid. Sotsial-demokratiia u Shkhidnii ta Tsentralnii Yevropi : Yak sotsial-demokraty pislia krakhu komunizmu zustrichaiut zavdannia pobudovy kapitalizmu / M. Daudershtadt. – Kyiv : Osnovni tsinnosti, 2000. – 345 s.

2. Журавський В. З історичного досвіду формування парламентаризму в Європі та Північній Америці / В. Журавський // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2000. - № 12(1). - С. 159-166 ; Zhuravskiy V. Z istorychnoho dosvidu formuvannia parlamentaryzmu v Yevropi ta Pivnichnii Amerytsi / V. Zhuravskiy // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav. - 2000. - № 12(1). - S. 159-166.

3. Кривенко Л. Демократизація конституційно-правотворчого процесу – необхідна умова створення нового Основного Закону України / Л. Кривенко // Юридичний вісник. – 1994. – № 4. – С. 45-48 ; Kryvenko L. Demokratyzatsiia konstytutsiino-pravotvorchoho protsesu – neobkhidna umova stvorennia novoho Osnovnogo Zakonu Ukrainy / L. Kryvenko // Yurydychnyi visnyk. – 1994. – № 4. – S. 45-48.

4. Озірська С. Системи державної служби європейських країн: Велика Британія, Російська Федерація, Україна, Французька Республіка: Науково-аналітичне дослідження / С. Озірська; Ю. Д. Полянський. – Київ : Вид-во УАДУ, 1999. - 168 с. ; Ozirska S. Systemy derzhavnoi sluzhby yevropeiskykh krain: Velyka Brytaniia, Rosiiska Federatsiia, Ukraina, Frantsuzka Respublika: Naukovo-analitychne doslidzhennia / S. Ozirska; Yu. D. Polianskyi. – Kyiv : Vyd-vo UADU, 1999. - 168 s.

5. Політична система для України : історичний досвід та виклики сучасності / О.Г. Гаркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін. ; гол. ред. В. М. Литвин. - Київ : Ніка-Центр, 2008. - 988 с. ; Politychna systema dlia Ukrainy : istorychnyi dosvid ta vyklyky suchasnosti / O. H. Harkusha, S. O. Bila, V. F. Verstiuk ta in. ; hol. red. V. M. Lytvyn. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2008. - 988 s.

6. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : моногр. / за заг. ред. Л.М. Герасіної, О. Г. Данильяна. - Харків : Право, 2008. - 320 с. ; Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti : monohr. / za zah. red. L. M. Herasinoi, O. H. Danyliana. - Kharkiv : Pravo, 2008. - 320 s.

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2019 р

M. Kostelniuk

FOREIGN EXPERIENCE OF TRANSFORMATION OF POLITICAL SYSTEMS AND THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION TO UKRAINIAN REALITIES

By analyzing and generalizing theoretical methodological and conceptual foundations of the experience of transformation of political systems of foreign countries research, the article defines the essential characteristics of the definitions: «system», «political system», «political system transformation».

It was revealed that in the broad sense, the "political system" is interpreted as a stable and orderly set of norms, values and institutions that interact and organize the functioning and use of political power.

On the basis of systematization of the categorical and terminological basis of the scientific field related to the research topics, it was noted that under the transformation of the political system we should understand one of the components of the process of forming a democratic, legal, social state, strengthening its positions as an active and influential subject of international politics, a full member of the world and European structures.

A thorough analysis of the transformation of the political systems of the leading European countries – like France and Germany – has been done. They have created a highly efficient economy, a developed legal system and a civil society. The possibility of adapting their experience to Ukrainian realities is considered as well.

It was established that the national political systems of European countries are characterized by a considerable diversity due to differences in the forms of government, territorial organization, historical features of evolution and a significant level of identity, which is determined by the actual and pre-existing properties of political institutions, the state of political relations between the main actors, the existing legal norms and traditions.

In order to realize the values of national transformational processes, the necessity of modernization of the political system of Ukraine within the framework of the "new republican paradigm" has been proved.

The emphasis was placed on the fact that the priority of modernization of the national political system should be the development of local self-government and civil society institutions through the decentralization of power and the growth of the role of local communities.

Keywords: *system, political system, transformation of the political system, state creation, power.*

УДК 327(519.3:519.5):338.481.31

А. Ю. Парфіненко

ТУРИЗМ І ТОТАЛІТАРИЗМ: ЧИ СТАНУТЬ ТУРИСТИЧНІ ПОТОКИ «ТРОЯНСЬКИМ КОНЕМ» ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКОГО РЕЖИМУ?

Стаття розкриває особливості впливу туризму на трансформацію міжнародно-політичної взаємодії на Корейському півострові. Висвітлено політико-ідеологічну природу туризму в Північній та Південній Кореї. В центрі уваги – еволюція режиму мобільності між державами регіону, вплив туристичних контактів та встановлення діалогу між країнами розколотої корейської нації. Робиться висновок про значний потенціал туризму в демократизації північнокорейського режиму.

Ключові слова: *туристична політика, Північна Корея, Південна Корея, розколоті нації, зовнішня політика.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-110-120

Постановка проблеми. «Корейське питання» залишається однією з ключових проблем міжнародної та регіональної безпеки у Північно-Східній Азії. Чергова нещодавня криза навколо ядерної програми КНДР (2017-2018 рр.) спричинила різке загострення відносин між Північною Кореєю та США та змусила світ всерйоз замислитися про можливість повномасштабного військового конфлікту. На цьому тлі питання про демократизацію або реформування північнокорейського суспільства, у тому числі, на основі зближення позицій КНР та КНДР не втрачає своєї актуальності. Відповідно, це зумовлює необхідність пошуку нових шляхів вирішення «корейського питання», включаючи неоліберальні економічні засоби, до яких належить і туризм.

Актуальність дослідження ролі туризму в процесах міжнародно-політичної взаємодії на Корейському півострові зумовлена також відносною лібералізацією режиму мобільності в Північній Кореї, яка відбулася за часів нового очільника КНДР –

Кім Чен Ина. У відповідь на посилення міжнародних санкцій, підтримка великих туристичних проєктів і пов'язаних із цим валютних надходжень стали об'єктом особистої уваги глави північнокорейської держави. Зважаючи на те, що непохитність тоталітарного суспільства ґрунтується на його самоізоляції, розвиток в країні туристичного сектору разом з іншими складовими сфери послуги може стати дестабілізуючим чинником для КНДР, який здатен привести систему як до краху, так і до модернізації. Варто підкреслити, що розвиток туризму і його наслідки виступають складовою не тільки соціально-економічних структур та процесів, а й інструментом низькополітичної активності. У даному випадку це можливо як на рівні впливу на демократичні перетворення в самій країні, так і на рівні конструктивної ролі туризму у взаємодії між Північчю та Півднем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Усвідомлення конструктивного внеску туризму в забезпечення демократичних перетворень, підтримку політичної стабільності, миру та взаємодії постали в центрі уваги зарубіжних науковців наприкінці 1980-х рр. Зокрема, фактор туристичних контактів у відносинах між Північною та Південною Кореєю неодноразово ставав об'єктом дослідження таких авторів, як: Kim S. S. [14], Timothy D. [19], Henderson Joan C. [10], Yi S. [24], Young-Sun Shin [25] та ін. Не зважаючи на це, швидка динаміка внутрішньополітичних процесів та міжнародних відносин в регіоні потребує їх додаткового всебічного вивчення. У тому числі це стосується перспектив лібералізації режиму мобільності як у самій КНДР, так і між обома державами Корейського півострову.

Метою пропонованої статті є визначення ролі туризму у політичних процесах КНДР, а також його впливу на розвиток взаємодії розколотої корейської нації. Основна увага зосереджена на еволюції туристичних комунікацій між двома протилежними і, водночас, пов'язаними політичними системами, а також аналіз політичних процесів, які передували розвитку туризму, наслідки туристичних комунікацій для подальших відносин в регіоні.

Політико-ідеологічна складова туризму на Корейському півострові

Корейський півострів є найбільш поляризованим регіоном світу. Демаркаційна лінія уздовж 38 паралелі протягом багатьох десятиліть розділяє колись єдину корейську націю. Створена у відповідності до угоди про перемир'я 1953 р. демілітаризована зона (ДМЗ) між ворогуючими комуністичною Північчю та капіталістичним Півднем залишається діючим символом громадянського протистояння та «холодної війни». Будучи найнебезпечнішим кордоном у світі, ДМЗ виступає сьогодні популярною туристичною принадою, що залучає туристів як з боку Сеулу, так і з боку Пхеньяну.

Конфронтація часів «холодної війни» перетворила протистояння політичних режимів на Півдні та Півночі на глобальну проблему світової політики. Важка історична спадщина і нинішній етап суперництва між основними політичними гравцями продовжують обтяжувати стан двосторонньої взаємодії. В результаті населення колись єдиної держави продовжує жити не тільки у взаємовиключних політичних системах, різко контрастуючих соціально-економічних та культурних умовах, а й у полоні взаємної ненависті та історичних образ, залишається заручником глобального геополітичного протистояння. Якщо КНДР перетворилася на найбільш закрити державу світу, де встановився режим спадкової диктатури родини Кімів, який спирається на партійно-військову номенклатуру, репресивний апарат та ядерну зброю, то Південна Корея стала на шлях демократії та

ринкових реформ. Як наслідок, сучасна Республіка Корея, з її всесвітньо відомими корпораціями, такими як, LG, Hyundai, Samsung, Daewoo, є символом успішного економічного розвитку.

Протилежні політичні та економічні системи вплинули на особливості формування обох країн як туристичних напрямків та туристичну політику по обидві сторони демаркаційної лінії. Якщо Південна Корея щільно інтегрована у світовий туристичний ринок, то в КНДР сформувалася квазі-державна індустрія туризму, яку представляють центральні органи влади. Північно-корейська комуністична система підтримує обмежений режим мобільності як для іноземців, так і для власних громадян. Заздалегідь сплановані екскурсійні тури під наглядом офіційних гідів були дозволені тільки у 1986 р., а індивідуальні поїздки у 1989 р.[10, р. 18]. Більша частина країни залишається зачищеною для відвідувачів. Достеменні відомості щодо внутрішніх та міжнародних туристичних потоків в КНДР є закритою інформацією. У публікації J.Henderson наводяться дані, що 1998 р. Північ відвідало 130 тис. іноземців, а прибутки від туризму склали 40 млн. дол. США [10, р. 19]. Для порівняння – на Півдні у вказаному році побувало 4 млн. туристів, а їхні витрати склали 6 млрд. дол. США [26].

Політичний контекст північнокорейського туризму спирається на ідеологію чучхе та суворий соціалістичний лад [14, р. 1033]. Незначний за обсягами внутрішній туризм спрямований на забезпечення лояльності громадян до режиму Кімів. В публікації Кім С.С., Тімоті Д. та Хан Х.С. «Туризм і політична ідеологія...» вказується, що «використання туризму для просування соціалістичних ідеологій є ендемічним для усіх комуністичних держав»[14, р. 1035], де його експлуатували як засіб заохочення соціально активних громадян. Однак, в КНДР внутрішній туризм не отримав відповідної державної підтримки і є мало досяжний для більшості населення. В цілому, північнокорейці по-іншому ставляться до відпочинку та туризму. Через відсутність достатнього часу та коштів, вони не вбачають у ньому необхідності[14, р. 1036]. Північнокорейський режим забороняє виїзд своїх громадян закордон, оскільки це може привести до критики уряду [10, р. 20].

Туристичні маршрути для іноземців у КНДР визначені владою, зосереджені, здебільшого, на столиці і включають відвідання навчальних, закладів та промислових об'єктів. Також можна відвідати демілітаризовану зону, цирки, музичні заходи. Популярністю користується спостереження культу особи, представленого монументами великих вождів в ретро-сталінському стилі. Проблемою залишається погана інфраструктура, система комунікацій, обмеження пересування та ін. Право реалізації туристичних пакетів закордоном мають лише визначене та утверджене коло операторів. Більшість іноземців можуть потрапити до Північної Кореї через Пекін літаком. Зарубіжним відвідувачам донині строго заборонено спілкуватися з місцевими мешканцями. Екскурсії з санкціонованими приватними операторами проводяться з гідами, які пройшли державну підготовку. Відставання від групи або блукання по готелю у неробочий час може скінчитися неприємностями [20].

Туристичні політика Півдня – це історія послідовної інтеграції у світову економіку. Нині країну відвідують близько 13,4 млн. іноземців, а надходження від туризму сягають 13,5 млрд. дол. США (2017 р.) [21]. У 1992 р., з обранням президента Кім Йон Сама, як в'їзний, так і виїзний туризм набув значення одного з вирішальних чинників інтеграції Південної Кореї у світовий ринок. Сеул обрав туризм пріоритетним напрямком розвитку економіки і протягом декількох десятиліть послідовно реалізує програми розвитку туристичної інфраструктури, диверсифікації пропозиції та системного маркетингу.

Популярності Південної Кореї як туристичної дестинації сприяють не тільки природні та культурні ресурси країни, а й успішний досвід політичної модернізації, розвинена ринкова економіка та популярна корейська культура, відома як «корейська хвиля».

Роль туристичних контактів в політиці «сонячного світла» президента Кім Де Чжуна

Помітна «відлига» у відносинах між державами Корейського півострову спостерігається з кінця 1980-х рр. Це стало можливим внаслідок «Північної політики» президента Південної Кореї Ро Деу, розпочатої після проведення Олімпійських ігор у Сеулі у 1988 р. та спрямованої на розширення міжнародного визнання країни. Зокрема, Південною Кореєю в односторонньому порядку було запропоновано відновити торгівлю та інвестувати у створення туристичних комплексів на території КНДР. В результаті домовленостей та компромісів, сприятливої міжнародно-політичної обстановки, підписання «Угоди про примирення та ненапад», обидві Кореї одночасно набули у 1991 р. повноправного членства в ООН [3]. «Північна політика» та економічна криза, яка спіткала КНДР з розпадом СРСР, змусила північнокорейців охочіше йти на встановлення торгівельних зв'язків з Півднем. Так, з 1988 р. обсяг двосторонньої торгівлі між двома корейськими державами зріс у декілька разів (у 1989 р. він становив \$18,8 млн., а у 2002 – вже \$647 млн.) [12].

Не зважаючи на перманентні загострення міжнародних відносин з приводу реалізації КНДР ракетно-ядерної програми, торгівлі зброєю, наркотиками, звинуваченні у викраденні людей, економічні зв'язки між Сеулом та Пхеньяном протягом 1990-х рр. не припинялися. Це було продиктовано не стільки економічною доцільністю, скільки політичним баченням перспектив економічної інтеграції. Не зважаючи на це, офіційних дипломатичних відносин між країнами так і не було встановлено, а загальна ворожнеча та заборона на двосторонні візити зберігалися.

Чергова спроба «перезавантаження» відносин між Північчю та Півднем Корейського півострову стала можливою у межах політики «сонячного світла», ініційованої главою Південної Кореї – Кім Де Чжуном. Політика «сонячного світла», яка підживлювалася історичним досвідом об'єднання Німеччини, пропагувала розширення економічних зв'язків на основі «відокремлення політики від економіки» [1] та мала допомогти КНДР подолати наслідки голоду. В межах нової «розрядки» у 2000 р. відбулася історична зустріч Кім Чен Іра та Кім Де Чжуна в Пхеньяні під час якої було підписано «Спільну декларацію Півночі та Півдня» [1], що визначила перспективи економічного, гуманітарного та політичного співробітництва.

Реальними досягненнями політики «сонячного світла» стало будівництво туристичного комплексу «Кимгансан» та індустріального парку в Кесоні на території КНДР. Гірський комплекс «Кимгансан» повинен був не тільки покращити економічні відносини, а й сприяти через безпосередні туристичні контакти просуванню миру на півострові. Овіяний багатьма легендами, мальовничий гірський масив Кимгансан (кор. «Алмазні гори») завжди був одним із символів Кореї. Він став зручним місцем для міжкорейського туризму. Головним інвестором створення туристичного комплексу виступила корпорація «Hyundai», яка збудувала готелі, поля для гольфу та ін. рекреаційну інфраструктуру загальною вартістю в 400 млн. дол. Протягом 1998-2008 рр. провінцію відвідало 1,9 млн. південнокорейських туристів [24]. Туристичні подорожі в гори Кимгансан приносили Пхеньяну близько 500 млн. дол. США щороку [6, с. 89]. У 2008 р.

внаслідок інциденту, пов'язаного з вбивством туриста з Півдня, туристичний проект було згорнуто, відносини в регіоні погіршилися. Подальші спроби відновлення туристичних поїздок не мали успіху.

Варто зазначити, що перші позитивні сприйняття проекту як чинника зниження напруги у міжкорейських відносинах згодом змінилися критикою. Північну Корею небезпідставно звинувачували у фінансуванні за рахунок туризму ракетно-ядерної програми [9]. Внаслідок проведення перших випробувань ядерної зброї у 2006 р., відносини між корейськими державами були згорнуті [9]. Ядерні випробування у 2009 р. та потоплення КНДР південнокорейського корвета «Чхонан» у березні 2010 р. стали остаточною крапкою для повного припинення торгівлі, інвестицій та інших форм економічного співробітництва з КНДР. Південнокорейські санкції стали згубними для економіки Півночі.

Не зважаючи на те, що значна частина надходжень від експорту товарів та послуг (лише з 2000 по 2007 рр. Пхеньян заробив 1,57 млрд. дол.) [6, с. 90] спрямовувалася на військово-промисловий комплекс, навряд чи можна погодитися з думкою про те, що соціально-гуманітарний ефект політики «сонячного тепла» був нульовим для населення. Так, у публікації Русецької К. Є. наводяться дані, що туристичний комплекс «Кимгансан» став місцем проведення багатьох міжкорейських комунікативних заходів. Починаючи з 2002 р. на території «Кимгансану» проводилися зустрічі роз'єднаних корейських родин. «Алмазні гори» стали місцем проведення заходів неурядових організацій, громадських та церковних об'єднань [8, с. 91]. Втім, варто взяти до уваги, що туристичні подорожі й прибутки від туризму перебували під цілковитим контролем влади. Для мандрівників з півдня була встановлена сувора система обмежень, а самі вони ніколи не контактували з простими громадянами [9]. Де-факто в країні була створена модель анклавного туризму, спрямована на забезпечення процесів відтворення північнокорейського режиму.

Туристичні проекти Кім Чен Ина: шлях до модернізації чи дестабілізації комуністичного режиму?

Новий глава Північної Кореї – Кім Чен Ин, який успадкував владу в країні зі смертю батька у 2011 р., взяв курс на часткову лібералізацію економіки. Обравши за основу китайський та в'єтнамський досвід проведення реформ, північнокорейський лідер фактично став на шлях побудови «диктатури розвитку», у межах якої співіснують жорстко регульована ринкова економіка та авторитарні політичні інститути. Незважаючи на те, що реформи Кім Чен Ина сприяли розвитку ринкових відносин, умови ведення бізнесу в країні, починаючи з права власності, залишаються нерегульованими. Так, попри те, що більшість підприємств у Північній Кореї є державними, насправді від 30 до 40% ВВП країни забезпечують приватні компанії [4] зареєстровані як державна власність. Такого роду фальшива реєстрація є поширеною практикою й зумовлена як ідеологічними мотивами, так і потребою збереження контролю над бізнес-процесами.

Водночас, усі підприємства, які відповідають за іноземний туризм та пов'язані з отриманням валюти, належать виключно державному сектору, що підкреслює стратегічне значення туристичної галузі. В державній власності та управлінні перебуває також готельна індустрія. Попередній досвід та економічні вигоди від туризму, отримані від реалізації проекту «Кимгансан», підштовхували Пхеньян в умовах міжнародних санкцій на розширення в'їзного режиму в країні та залучення нових туристичних, а, отже, й валютних потоків.

Ключовим туристичним ринком для КНДР є Китай. Лібералізація візового режиму з Китаєм стала однією з центральних ліній реформаторських планів Кім Чен Ина. Вже у 2011 р. у китайських громадян з'явилася можливість здійснення безвізових індивідуальних прикордонних поїздок [2]. Ці та інші заходи позитивно вплинули на обсяг в'їзного туристичного потоку до КНДР. Так, якщо у 2000 р. країну відвідало 130 тис. туристів (включаючи громадян Південної Кореї), то у 2012 р. в КНДР побувало 230 тис. відвідувачів тільки з Китаю і ще близько 5-6 тис. – громадян західних країн [24].

Очевидно, що збільшення туристичних потоків до КНДР підкреслює дипломатичний потенціал туристичної галузі, де комунікації між людьми можуть як покращити ставлення північнокорейців до іноземців, так і продемонструвати їх відсталість від світу, посяти сумнів в ефективності власного уряду. З іншого боку, зважаючи на державний характер туристичної галузі, туристичні долари сприяють консервації та легітимізації режиму. Думається, що саме у такому контексті сприймає туризм північнокорейська влада, яка продовжувала «відкривати» країну у відповідь на посилення міжнародних санкцій через ракетні випробування у 2013 р. та 2016 р. Про це свідчить дозвіл на використання іноземцями мобільних телефонів (2013 р.) з корейськими SIM-картками, будівництво нових гірськолижних курортів та оголошення портового міста Вонсан на південному сході пляжним курортом світового класу.

Про стратегічне значення прибутків від туризму для існування та відтворення політичного режиму КНДР свідчить особиста участь глави держави у підтримці туристичних планів. Так, величезний інфраструктурний проект – «Вонсан-Кумганська» міжнародна туристична зона, був започаткований у 2015 р. за безпосередньої ініціативи Кім Чен Ина [11, 13]. Туристична дестинація має об'єднати місто Вонсан з відомим туристичним центром «Кимгансан», новим гірськолижним курортом Масікріонг, міжнародним аеропортом Калма та ін. об'єктами, перетворивши регіон на всесезонний туристичний центр. Введення в експлуатацію комплексу, на території якого зводиться понад 100 споруд рекреаційного призначення, заплановано на 2020 р. [22].

На тлі грандіозних туристичних проектів Кім Чен Ина, у планах якогозбільшення обсягу туристичних прибуттів до 2 млн. осіб, загострення відносин між США та КНДР [23], викликане випробуванням у 2017 р. міжконтинентальних балістичних ракет та термоядерного заряду, негативно позначилося на реформаторській діяльності північнокорейського режиму. Надзвичайно жорсткі міжнародні санкції, підтримані Китаєм, на який припадало 85-90% усього північнокорейського торгового обороту [5], стали справжнім викликом для економіки Півночі. Активна позиція Китаю у вирішенні корейської кризи проявилася також у обмеженні економічних зв'язків з Південною Кореєю, що стало відповіддю на розміщення там американської системи протиракетної оборони ТНААД.

Фактична дипломатична та економічна ізоляція підштовхувала КНДР до налагодження відносин з Півднем, звідки від президента Мун Чже Ина вже неодноразово лунали заклики до співпраці. Публічна згода Кім Чен Ина на участь північнокорейських спортсменів у зимових Олімпійських іграх у Південній Кореї стала приводом для «відлиги» у міжкорейській взаємодії [15]. Після спільної участі спортивних команд Півночі та Півдня у офіційному відкритті Олімпіади під єдиним корейським прапором, за якою емоційно спостерігав увесь світ, відносини між державами Корейського півострову почали стрімко покращуватися.

Відновлення дипломатичних контактів та три особисті зустрічі голів корейських держав протягом 2018 р. дозволи не тільки знизити градус протистояння в регіоні, а й дійти згоди у питанні про денуклеаризацію корейського півострова та задекларувати відновлення економічного співробітництва [7, 17]. Активна участь Південної Кореї виявилася і в організації зустрічі Кім Чен Ин з Д. Трампом у Сінгапурі в червні 2018 р. І хоча наступний саміт між США та КНДР в Ханой (лютий 2019 р.) за участю голів держав не наблизив денуклеаризації Пхеньяна, вибір Ханюю як місця проведення зустрічі символічно підкреслив можливості модернізації КНДР за в'єтнамським сценарієм – збереження комуністичного ладу та бурхливий розвиток ринкової економіки.

Результатом деескалації північнокорейської кризи 2017-2018 рр. стало відновлення діалогу та зближення політичних позицій Півночі та Півдня у питаннях подальшої взаємодії. Не зважаючи на те, що економічне партнерство поки що обмежено накладеними санкціями, сторони відновлюють гуманітарне співробітництво та шукають можливості для спільних інфраструктурних проєктів, планують відновити та розширити туристичні подорожі з Півдня на Північ [20]. Зокрема, у 2018 р. поновлено поїздки для возз'єднання родин в Кимгансані, відбулося стикування залізничних колій на кордоні, демонтовано частину спостережувальних вишок, відведено озброєння від демаркаційної лінії та ін.[16]. Сторони вивчають можливості для відновлення регулярного транспортного та авіаційного сполучення [26].

Поряд з підготовкою умов для приходу південнокорейських інвесторів та відновлення технопарку «Кесон», КНДР продовжує стрімко змінювати свій образ «Королівства-відлюдника», лібералізуючи режим мобільності для в'їзду в країну. Активно розвивається готельно-ресторанний бізнес, інфраструктура гірськолижних та пляжних курортів.

Порівняно сталий економічний розвиток в умовах санкцій, у тому числі, значні інфраструктурні проєкти в туризмі, є можливими завдяки активній торгівлі з Китаєм та Росією [13, 18], які на тлі протистояння зі США зацікавлені у підтримці Північної Кореї. Відповідно, це ставить під сумнів здатність санкцій змусити КНДР провести реальну денуклеаризацію. Про пом'якшення позиції Китаю свідчить і те, що з середини 2018 р. потік китайських туристів до Північної Кореї збільшився до близько 1000 осіб щодня, що зумовило нестачу туристичних автобусів та готельних номерів. Глобальні плани Китаю, зокрема, державна стратегія КНР «Один пояс – один путь», відводить державам Корейського півострову важливу роль в регіональних інтеграційних процесах та нових моделях безпеки, поєднуючи обидві Кореї з Китаєм високошвидкісними залізницями та шосейними дорогами через Синійчжу, Пхеньян, Сеул й до Пусана. У відповідних інтеграційних планах на Корейському півострові зацікавлена й Росія, яка прагне постачати газ через КНДР у Південну Корею.

Висновки. Ретроспективний погляд на формування режиму мобільності між Північною та Південною Кореєю дозволяє стверджувати про значну політизацію туризму в регіоні, яка була посилена перебігом спільного конфлікту, питаннями безпеки та розстановкою геополітичних сил в регіоні. В даному середовищі обрана Півднем стратегія «відокремлення політики від економіки» виявилася найбільш ефективною для реалізації двостороннього діалогу між Сеулом та Пхеньяном. Взаємодія в туристичній сфері, яскравим прикладом якої є проєкт «Кимгансан», сприяла формуванню моделі анклавного туризму, що унеможливила повноцінні туристичні контакти громадян. Між тим, в умовах тоталітарного північнокорейського режиму, «Кимгансан» та вільна економічна

зона «Кесон» виступили скоріше своєрідними «островками демократії», які сприяли економічній інтеграції Півночі та Півдня.

В умовах санаційного тиску курс офіційного Пхеньяну на лібералізацію режиму мобільності та обмежені туристичні візити став своєрідною відповіддю на запроваджені санкції. Така політика зумовлена потребою у валюті та не виходить за межі існуючої політичної практики. На цьому тлі подальше збільшення обсягів туристичних потоків, якого прагне глава КНДР, може стати чинником подальшої легітимації комуністичного режиму та утвердження компетентності північнокорейських еліт. Існує також цілком ймовірна загроза стабільності політичному режиму, яку можуть спричинити реальні, а не контрольовані владою, туристичні комунікації.

Подальший миротворчий вплив туризму на процес національного об'єднання корейської нації пов'язаний з реалізацією проектів транскордонного туризму, лібералізацією режиму мобільності між Північчю та Півднем. На цей процес також будуть впливати розстановка геополітичних сил в світі та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Водночас, розвиток та поглиблення туристичних контактів може стати важливою низькополітичною активністю, що вплине на процес примирення та об'єднання між громадянами, попри волю зовнішніх політичних акторів. За будь-якого розвитку подій на Корейському півострові – економічного колапсу та політичного краху Півночі, погодженої мирної інтеграції, подальшого суверенного розвитку та плідної взаємодії – просування туристичних контактів може стати дієвою стратегією забезпечення соціально-економічної, культурної та просторової єдності.

Список використаної літератури

1. Ким Г. Н. Начало политики «Солнечного тепла» [Электронный ресурс] / Г. Н. Ким // Корё Сарам: записки о корейцах. – 2014. – 27 июля. - Режим доступа : <https://koryo-saram.ru/nachalo-politiki-solnechnogo-tepla/>; Kim G. N. Nachalopolitiki «Solnechnogotepla» [Elektronnyy resurs] / G. N. Kim // KoreSaram: zapiskiokoreytsakh. – 2014. – 27 iyulya. - Rezhim dostupa : <https://koryo-saram.ru/nachalo-politiki-solnechnogo-tepla/>

2. Кораблев В. Северная Корея делает ставку на международный туризм [Электронный ресурс] / В. Кораблев // ТУРПРОМ: информационная группа. – 2013. – 2 сентября. – Режим доступа: <https://www.tourprom.ru/news/22237/> ; Korablev V. Severnaya Koreya delaet stavku na mezhdunarodnyy turizm [Elektronnyy resurs] / V. Korablev // TURPROM : informatsionnaya grupa. – 2013. – 2 sentyabrya. – Rezhim dostupa : <https://www.tourprom.ru/news/22237/>

3. Курбанов С. О. История Кореи: с древности до начала XXI в. / С. О. Курбанов. – Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2009. – 680 с. ; Kurbanov S. O. Istoriya Korei: sdrevnosti do nachala XXI v. / S. O. Kurbanov. – Sankt-Peterburg : Izd-vo Sankt-Peterburgskogo un-ta, 2009. – 680 s.

4. Ланьков А. Возрождение рыночной экономики в Северной Корее [Электронный ресурс] / А. Ланьков // Московский центр Карнеги. – Режим доступа : https://carnegieendowment.org/files/CP_Lankov2015_web_Rus.pdf ; Lankov A. Vozrozhdenie rynochnoy ekonomiki v Severnoy Koree [Elektronnyy resurs] / A. Lankov // Moskovskiy tsentr Karnegi. – Rezhim dostupa : https://carnegieendowment.org/files/CP_Lankov2015_web_Rus.pdf

5. Ланьков А. Сингапурский саммит и провал дипломатии Дональда Трампа [Электронный ресурс] / А. Ланьков // Валдайские записки. – 2018. – № 90 – Режим доступа : <http://ru.valdaiclub.com/a/valdai-papers/valdayskaya-zapiska-90/> ; Lankov A. Singapurskiy sammit i proval diplomatii Donalda Trampa [Elektronnyy resurs] / A. Lankov

// Valdaiskie zapiski. – 2018. – № 90 – Rezhim dostupa : <http://ru.valdaiclub.com/a/valdai-papers/valdayskaya-zapiska-90/>

6. Леженина Т. В. О возможности возобновления отношений Республики Корея и Корейской Народно-Демократической Республики в свете использования «Политики солнечного тепла» / Т. В. Леженина // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2018. – № 2(88). – С. 87-92 ; Lezhenina T. V. O vozmozhnosti vozobnovleniya otnosheniy Respubliki Koreya i Koreyskoy Narodno-Demokraticheskoy Respubliki v svete ispolzovaniya «Politiki solnechnogo tepla» / T. V. Lezhenina // Regionalnye problemy preobrazovaniya ekonomiki. – 2018. – № 2(88). – S. 87-92.

7. Пханмунчжомская декларация о мире на Корейском полуострове, и его процветании и воссоединении [Электронный ресурс] / Единая Корея: информационно-аналитический портал. – 2018. – 29 апреля. - Режим доступа : <http://onekorea.ru/2018/04/29/pxanmunchzhomsckaya-deklaraciya-o-mire-na-korejskom-poluostrove-i-ego-procvetanii-i-voossoedinenii/> ; Pkhanmunchzhomsckaya deklaratsiya o mire na Koreyskom poluostrove, i ego protsvetanii i vossoedinenii [Elektronnyy resurs] / Yedinaya Koreya: informatsionno-analiticheskiy portal. – 2018. – 29 aprelya. - Rezhim dostupa : <http://onekorea.ru/2018/04/29/pxanmunchzhomsckaya-deklaraciya-o-mire-na-korejskom-poluostrove-i-ego-procvetanii-i-voossoedinenii/>

8. Русецкая К. Е. Проект «Кимгансан» и межкорейские отношения / К. Е. Русецкая // Россия и АТР. – 2011. - №1. – С. 86-94 ; Rusetskaya K. Ye. Proekt «Kimgansan» i mezhkoreyskie otnosheniya / K. Ye. Rusetskaya // Rossiya i ATR. – 2011. - №1. – S. 86-94.

9. Dunji J. Peace and Tourism: Tourism – a Generator of Peace or a Beneficiary of Peace? [Electronic resource] / J. Dunji, M. Cimbaljević, M. Solarević // Peace, Culture and Tourism :Contemporary Trends in Tourism and Hospitality, 2013: Collection of Papers. - Novi Sad, 2013.— Mode access :<https://www.researchgate.net/publication/289251475>

10. Henderson J. C. Tourism and Politics in the Korean Peninsula/ J. C. Henderson // The Journal of Tourism Studies. – 2002.– Vol. 13, № 2. – P. 16-27.

11. Hotham O. North Korea extends Wonsan-Kalma construction deadline to April 2020: KCNA [Electronic resource]/O. Hotham // North Korea News –2019.– 19 April. – Mode access : <https://www.nknews.org/2019/04/north-korea-extends-wonsan-kalma-construction-deadline-to-april-2020-kcna/>

12. Inter-Korean Exchange and Cooperation [Electronic resource]// Ministry of Unification. — Mode access : https://www.unikorea.go.kr/eng_unikorea/whatwedo/cooperation/

13. Kim Jong Un Inspects Construction Site of Wonsan-Kalma Coastal Tourist Area [Electronic resource] /Information while browsing our website Explore DPRK. – 2018. – Mode access : <https://exploredprk.com/press/kim-jong-un-inspects-construction-site-of-wonsan-kalma-coastal-tourist-area%E2%80%8B/>

14. Kim S. S. Tourism and political ideologies: A case of tourism in North Korea / S. S. Kim, D. Timothy, H. C. Han // Tourism Management. – 2007. – Vol. 28, Issue 4. – P. 1031-1043.

15. Leung H. North and South Korea Want to Host the 2032 Olympics Together [Electronic resource]/ H. Leung // Time. – 2019. – 12 February. — Mode access : <http://time.com/5527386/north-korea-south-korea-joint-bid-host-olympics/>

16. North Korea agrees to shut down missile test sites as leaders hail 'leap forward' [Electronic resource] // The Guardian. – 2018. – 19 September. — Mode access :

<https://www.theguardian.com/world/2018/sep/19/north-korea-shut-missile-test-summit-kim-jong-un-moon>

17. North Korea nuclear test tunnels at Punggye-ri 'destroyed'[Electronic resource] / BBC News. – 2018. – 24 May. — Mode access: <https://www.bbc.com/news/world-asia-44240047>

18. Pompeo Warns Russia and China Over Violating North Korea Sanctions[Electronic resource]/Fortune:global media organization. – 2018. – 4 August.— Mode access: <http://fortune.com/2018/08/04/russia-china-north-korea-sanctions/>

19. Timothy D. J. Tourism at borders of conflict and (de)militarized zones/ D. J. Timothy, B. Prideaux, S. S. Kim// New horizons in tourism: Strange experiences and stranger practices / T. V. Singh (Ed.).— Wallingford : CABI, 2004. – P. 83–95.

20. Tourism & totalitarianism: South Korea to open tours to North Korea after summit [Electronic resource] // Asiancorrespondent. – 2018. – 13 June. – Mode access: <https://asiancorrespondent.com/2018/06/tourism-totalitarianism-south-korea-to-open-tours-to-north-korea-after-summit/>

26. Tourism Highlights, 2018 Edition[Electronic resource] // World Tourism Organization (UNWTO). – Mode access: <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights>

21. Town j. Beach Watch: North Korea's Wonsan Gets a Boost [Electronic resource] / j. Town, P. Makowsky, I. Buck /38 North: Informed analysis of events in and around North Korea. – 2019. – 16 January. – Mode access: <https://www.38north.org/2019/01/wonsan011619/>

22. Vitali A. Trump Threatens to 'Totally Destroy' North Korea in First U.N. Speech [Electronic resource]/ A. Vitali/NBC News. - 2017. – 19 September.— Mode access : <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/trump-un-north-korean-leader-suicide-mission-n802596>

23. Yi S. A new paradigm for tourism development in North Korea [Electronic resource] / S. Yi, C. Ma, I. Yoon // Advancing Tourism Research Globally: Conference Paper, Quebec, June 20-22, 2017. — Mode access: https://scholarworks.umass.edu/ttra/2017/Academic_Papers_Visual/12

24. Young-Sun Shin Tourism cooperation and peace –an example from the divided nation of Korea / Young-Sun Shin // ASEAN Journal on Hospitality and Tourism. – 2005. - Vol. 4, № 1. – P. 52-61.

25. Zaidi T. The Changing Face of North Korea [Electronic resource] / T. Zaidi // Foreign Policy. – 2019. – 26 February. — Mode access: <https://foreignpolicy.com/2019/02/26/the-changing-face-of-north-korea-photo-essay/>

Стаття надійшло до редакції 10.06.2019 р.

A. Parfinenko

TOURISM AND TOTALITARISM: WILL TOURIST FLOWS BECOME THE "TROJAN HORSE" OF NORTH-KOREAN REGIME?

The article is devoted to the study of the influence of tourism on the transformation of international-political interaction on the Korean Peninsula. The paper reveals political and ideological nature of tourism in North and South Korea. The focus of attention is the evolution of the mobility regime between the states of the region, the impact of tourist contacts and the establishment of a dialogue between the countries of the divided Korean nation. The author determines the potential of tourism in the modernization processes of the North Korean regime.

The main stages of the foreign policy component of tourism in North and South Korea are traced. It is argued that the South Korean tourism policy since the late 1980s was accompanied

by the active use of tourism communications with the North as a tool of economic, cultural and political interaction, as well as humanitarian aid. This became possible within the "sunshine policy" initiated by the President of the Republic of Korea, Kim Dae-jung. The most notable result was the construction of the Kimgansan tourist complex in the DPRK, where during 1998-2008, meetings were held between disjointed Korean families, events of non-governmental organizations, public and church associations. At the same time, the Kimgansan tourist complex became a project of enclave tourism, which was fully controlled by the dictatorial government of the North. To restrict contacts of DPRK citizens with travelers from the South, strict requirements were set. Despite the fact that the project was discontinued in 2008, it became a symbol of peaceful transformation of relations between the two countries of the Korean Peninsula.

The publication uncovers the tourist policy of the head of North Korea, Kim Jong-un. The grandiose infrastructure projects such as Wonsan-Kumgansk International Tourist Area and the Masikriong Ski Resort have become the subject of personal attention of the head of the North Korean state. It is stated that Pyongyang's policy aimed at liberalizing the mobility regime and limited tourist visits has become a peculiar response to the international sanctions imposed against the DPRK. It is dictated by the need for foreign exchange earnings and does not go beyond the existing political practice. Under such conditions, the substantial increase in tourist flows that Kim Jong-un seeks can become a factor in further communist regime legitimation and strengthening the competence of the North Korean elites. On the other hand, there is also a credible threat to the stability of the political system, which can be caused by real tourist contacts.

At the same time, the resumption of the political dialogue between North and South Korea, which was the result of a de-escalation in the confrontation between the US and the DPRK in 2017-2018, offers significant prospects for the restoration of inter-Korean tourism. The conclusion is drawn about the significant tourism politicization in the region. Further development and deepening of tourist interconnections can become an important low-political activity that will affect the process of reconciliation and unification of the divided Korean nation.

Key words: *tourism policy, North Korea, South Korea, "divided nations", foreign policy.*

УДК 327.7БРІКС

А.В. Трофименко
М.С. Альошина

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БРІКС

У статті представлено аналіз процесу становлення та розвитку БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР) як політичного об'єднання нового типу. Автори встановили основні причини створення БРІКС, дослідили процес його еволюції від віртуального проекту до реальної організації, виділивши в ньому чотири основні етапи. Виокремлено ключові механізми співробітництва держав-членів в рамках цього об'єднання та основні сфери взаємодії між ними. Окрема увага приділена створенню Банку реконструкції та розвитку БРІКС.

Ключові слова: БРІКС, міжнародна організація, саміт, Банк реконструкції та розвитку, формат «outreach».

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-120-127

Світову систему з початку третього тисячоліття характеризує дві основні тенденції, це процеси глобалізації та регіоналізації. Переслідуючи власні національні інтереси, прагнучи збільшити власну роль на міжнародній арені, розширити політичні, економічні, культурні та інші контакти з іншими державами сучасні країни об'єднуються в організації та співтовариства різного спрямування та масштабу. Ці тенденції визначає можливість активної участі будь-якої країни одночасно в декількох двосторонніх і багатосторонніх угрупованнях. Зацікавленість в участі в нових формуваннях проявляють держави різних категорій, різного природного, економічного, людського, військового потенціалу, що відносяться до розряду розвинених країн і країн, що розвиваються, великі держави і наддержави, сусідні, суміжні або розташовані в тисячах кілометрів один від одного. Не виключенням є і Україна, що сьогодні є членом низки різноманітних організацій та офіційно взяла курс на приєднання до ЄС та НАТО, організацій, що об'єднують економічно розвинені держави із сталими демократичними традиціями.

Серед сучасних міжнародних угруповань, що мають специфічні риси та значним чином відрізняються від класичних організацій, особливе місце посідає БРІКС, яка відноситься до міжнародних об'єднань нового типу, представляє собою політичний неформальний клуб, об'єднуючи країни з економіками, що розвиваються швидкими темпами. Цього року виповнюється вісімнадцять років з того моменту, як Джим О'Нілл, економіст американської фінансово-інвестиційної компанії «Голдман Сакс», запропонував термін БРІК для позначення чотирьох економік світу з найбільш динамічно зростаючими обсягами ВВП – Бразилії, Росії, Індії і Китаю. У 2011 році до групи цих країн приєдналася ПАР, і БРІК перетворився на БРІКС. Група БРІКС бере свій початок у 2006 р., з того часу Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південна Африка все більш тісно координують свою політику з ключових міжнародних проблем, а також відіграють активну роль у формуванні багатополярного світового порядку і розробці сучасних моделей для світових фінансових і торгових систем.

Цей альянс має значні перспективи, багато економістів заявляють про те, що економічний потенціал Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР настільки великий, що вони можуть стати однією з найбільш домінуючих економік до 2050 року. Відносно високі економічні показники цих країн дають привід припускати, що відбулася свого роду ізоляція БРІКС від багатшого розвиненого світу. Різке вторгнення країн БРІКС в світову економіку передбачає шок величезних пропорцій, який може привести до суттєвих змін в економічному глобальному процесі.

З огляду на це, значний науковий інтерес представляє дослідження процесу становлення та розвитку цього об'єднання, виділення основних тенденцій його еволюції.

Об'єктом даного дослідження є політичний клуб БРІКС, предметом виступають основні етапи процесу його становлення та розвитку. Метою статті є встановити основні етапи та виокремити тенденції становлення та еволюції БРІКС як міжнародного угруповання. Тематика БРІКС є досить цікавою для українських науковців, ця група стала об'єктом аналізу таких вітчизняних науковців, як А.І. Шевцов, Г. І. Мерніков, Л. Самойлова, Т. Кузьмич, О.М. Биков, І.М. Проценко, М. В. Зайцева, К.В. Вакарчук

тощо, їх роботи представляють дослідження різних аспектів співробітництва між країнами-членами, встановлюють причини створення такої групи, розглядають особливості її функціонування.

Сьогодні БРІКС об'єднує 3 млрд. осіб, а це 43% населення Землі на території 39,7 млн. кв. км. (26%), ВВП цих країн складає 13 трлн. доларів на рік, що дорівнює 27% усього світового виробництва та їм належить 15% від світової торгівлі. Майже в кожному порівнянні ці країни будуть найбільшим глобальним проектом. Таке велике зростання обумовлено великою кількістю програм, які спрямовані на економічне та енергетичне співробітництво, розширення експорту та імпорту між країнами та на взаємну допомогу [3].

БРІКС на сучасному етапі – це інтеграційна структура нового типу, що відрізняється від інших регіональних об'єднань, що посідає унікальне місце в глобальній економіці, представляючи найбільший ринок в світі.

Первинна мета створення союзу БРІКС полягає не стільки в подальшому зростанні економік країн-членів за рахунок налагодження співпраці між ними, скільки в налагодженні тісного зв'язку між представниками основних регіонів, що мають спільні риси в своєму розвитку, адже господарські комплекси Китаю, Індії, Росії, Бразилії та ПАР не належать до високорозвинених систем постіндустріального устрою, незважаючи на тривалу позитивну економічну динаміку в цих країнах, їх економіки є переважно сировинними та індустріально-аграрними, базуються на експорті енергоносіїв, сировини та товарів з низьким рівнем переробки.

БРІКС представляє собою форум для взаємного діалогу між країнами та тісну взаємодію між країнами. Мета організації полягала в тому, щоб домагатися реформ в МВФ (членами якого є всі країни-учасниці БРІКС), надання кредитів у проектах інфраструктури; тісна координація з питань зовнішньої політики та вирішення проблем у науково-технічних, культурних, політичних і економічних [1].

Найважливішою передумовою до формування та становлення БРІКС вважається співдружність країн цієї організації у рамках двостороннього та трьохстороннього об'єднання, а саме: Росія – Індія, Росія – Китай, Росія – Індія – Китай, Індія – Бразилія – Південно-Африканська Республіка. До важливих питань взаємодії у цій організації відносяться: подолання економічно-фінансової кризи, використання кращих технологій у виробництві та поліпшення показників рівня життя, допомога один одному, обмін досвідом та створення спільних проектів [8].

Період формування політичного об'єднання БРІКС починається з листопада 2001 року, адже саме тоді був зроблений перший крок до становлення та формування організації БРІКС. Саме в цей час абревіатура «БРІК» (за першими літерами назви країн Бразилія, Російська Федерація, Індія та Китайська Народна Республіка) вперше була запропонована аналітиком та провідним економістом фінансової компанії Goldman Sachs Джимом О'Нілом в листопаді 2001 року в його аналітичній записці «Цегли для нової економіки» (Building Better Global Economic) [12].

Термін «БРІК» придбав широку популярність у 2003 році, саме коли вийшла аналітична доповідь експертів банку Goldman Sachs під заголовком «Мрії БРІК – Шлях в 2050 рік», де прогнозувалося, що до 2040 року країни, які входять до цієї організації наздоженуть, а до 2050 року перевершать ВВП найбільш розвинутих країн, таких як США, Німеччина, Італія, Франція, Японія і країни Західної Європи. Також прогнозувалося, що Китай у 2041 року стане найбільшою економікою у світі. Росія до 2028 року і Бразилія до

2036 року випередять Францію та Німеччину, а Індія до 2032 року перевершить своїм обсягом ВВП Японію [2].

Проте до 2006 року активної взаємодії між цими країнами не спостерігалось. Тільки у 2006 року Російська Федерація ініціювала створення організації у рамках Петербурзького (Росія) економічного форуму, у якому брали участь Росія, Китай, Бразилія та Індія. Після чого починається налагодження діалогу між країнами-членами шляхом проведення офіційних регулярних самітів. Перший офіційний саміт БРІК пройшов у Росії (Єкатеринбург) – 16 червня 2009 року (по завершенню було підписано два документи, у першому країни учасники досягнули домовленості щодо проведення наступного саміту у Бразилії в 2010 році, а у другому документі були розглянуті основні питання глобальної продовольчої безпеки. Також країни-учасниці БРІК висловили своє бажання щодо подальших зустрічах не тільки міністрів іноземних справ, а і міністрів фінансів та керуючих центральними банками.

З того часу саміти між державами перетворилися на головний механізм взаємодії в рамках БРІКС, які відбуваються щорічно на території держави, яка головує в угрупованні в поточному році.

Другий саміт пройшов вже у Бразилії (Бразилія) – 15 квітня 2010 року (було розглянуто питання щодо розвитку країн у пост кризисний період і нових перспективних напрямків співробітництва. Крім цього були обговорені хвилюючі сучасні проблеми, а саме проблеми ядерної війни та міжнародного тероризму. Також наприкінці саміту центральними банками кожної країни – учасниці БРІКС був підписаний Меморандум про співробітництво) [5].

У 2011 року розпочався новий період розвитку об'єднання з приєднанням до об'єднання Південно-Африканської Республіки (ПАР). На саміті «Великої двадцятки» в Сеулі 11-12 листопада 2010 року ПАР висловила бажання приєднатися до БРІК. ПАР була приєднана за допомогою КНР і вже після цього група БРІК трансформувалася в БРІКС (BRICS - Brazil, Russia, India, China, South Africa). Це і стало новим етапом в формуванні та становленні організації, яка об'єднала та зблизила між собою п'ять країн, що швидко розвиваються та країн з ринками, котрі вирізняються високими темпами розвитку економіки та значною орієнтацією своїх товарів на експорт.

Зустрічі нового складу групи відбулися 13-14 квітня 2011 року на третьому саміті у Китаї (Санья) та 29 березня 2012 року на четвертому саміті у Індії (Нью-Делі). За їх результатами країни-учасниці домовились щодо економічної взаємодії між ними з активним використанням національної валюти, обговорили питання закупівель на Бразильську авіатехніку, створення власної фінансової системи та антикризові заходи, перспективи створення банку розвитку та реконструкції БРІКС. На четвертому саміті представники держав провели низку політичних консультацій, зокрема щодо ситуації в Ірані та Сирії. Президент Південно-Африканської Республіки Джейкоб Зума, заявив про велику зацікавленість Африки в інфраструктурних проектах і індустриальних ініціативах країн-учасниць).

П'ятий саміт мав місце в Південно-Африканській Республіці (Дурбан) 27 березня 2013 року. За підсумками саміту було оприлюднено Етеквінську декларацію і Етеквінський план дій. У декларації була дана оцінка поточної світової політичної і економічної ситуації, відображені загальні підходи країн БРІКС з актуальних питань у багатосторонньому співробітництві. У присутності лідерів БРІКС підписані угоди про співпрацю в сфері «зеленої економіки», та спільного фінансування інфраструктурних

проектів в Африці. Було також оголошено про підписання Декларації про створення Консорціуму експертних центрів країн БРІКС [10].

2014 рік ознаменувався створенням якісно нового економічного інституту, а саме Банку реконструкції та розвитку БРІКС на шостому саміті у Бразилії (Форталеза) – 15 – 17 липня 2014 року. За підсумками саміту лідери прийняли Форталезську декларацію і Форталезський план дій, основні положенням якої зводяться до створення пулу валютних резервів, згоди щодо співробітництва у інноваційній сфері, надання технічної допомоги для підготовки і реалізації проектів [7].

Головною причиною створення вважається критика країн-учасниць МВФ та Міжнародного Банку реконструкції та розвитку [9]. Основна задача банку – допомагати країнам-учасникам у період кризи, фінансування інфраструктурних проектів, сприяння розвитку приватного та державного бізнесу, він пропонує радикальну реформу міжнародної фінансової архітектури. Банком розвитку БРІКС вже схвалені перші п'ять інвестиційних проектів в області енергетики - по одному для кожної з країн-учасниць. В 2017 році Банк залучив \$300-500 млн. у вигляді облігацій та профінансувати 15 інфраструктурних проектів на суму до 3 млрд. доларів.

До пріоритетних питань сьомого саміту 8 – 9 липня 2015 року в м. Уфа (Росія) відносилися боротьба з тероризмом, польоти в космос спільних екіпажів країн-учасниць БРІКС, подальший розвиток Євразії, створення нового шовкового шляху між Росією та Китаєм, вступ Ірану до організації, криза в Греції, ситуація на сході України. Підсумковими документами зустрічі стали Уфимська декларація (ведення торгівлі в національних валютах) та Стратегія економічного партнерства до 2020 року, націлені на підвищення конкурентоспроможності країн на світовій арені, зміцнення зв'язків в енергетиці, сільському господарстві, науці та освіті. Уфимська декларація, яка займає 50 сторінок, акцентує увагу практично на всіх проблемах, від сирійського конфлікту до проблем навколишнього середовища, боротьби з корупцією і наркотиками [6].

Девізом восьмого саміту в Індії (Гоа) у жовтні 2016 р. стало «Формування затребуваних, інклюзивних та колективних рішень». Головний документ «Декларація Гоа» сформулював принципово нові завдання організації. До порядку денного входили такі питання, як зміцнення партнерства між країнами-учасницями; проблеми світової політики та боротьба і міжнародним тероризмом; питання глобальної економіки; зміна клімату; покращення стабільності світової економіки і фінансів та вдосконалення глобального управління. Була досягнута також домовленість щодо прискорення створення рейтингового агентства БРІКС і посилення координації країн в рамках «великої двадцятки» [11].

Цікавим елементом в діяльності БРІКС є так званий формат «outreach», що передбачає запрошення на саміті угруповання лідерів країн, що не входять до нього. Метою такого формату співробітництво є привернення уваги до співпраці з БРІКС як можна більшої кількості зростаючих економік з різних регіонів світу, цілі та інтереси розвитку яких багато в чому співпадають з цілями та інтересами організації. Так, в роботі дев'ятого саміту 4 – 5 вересня 2017 р. у КНР (м. Сямень) взяли участь лідери Гвінеї, Мексики, Таїланду, Єгипту та Таджикистану. А під час десятого саміту в липні 2018 р. в ПАР (м. Йоханнесбург) були присутні генсек ООН, лідери Аргентини, Індонезії, Єгипту, Ямайки, Туреччини, Анголи, Габону та Зімбабве.

Таким чином, прагнення збільшити власну роль на міжнародній арені, створити власний центр прийняття рішень, конкурентний США та ЄС, створити альтернативні

міжнародні фінансові структури обумовило створення хоча не офіційної проте масштабної та впливової міжнародної організації БРІКС. Зараз співробітництво в БРІКС охоплює значне коло різноманітних сфер, серед яких міжнародні відносини, економіка, енергетика, торгівля, фінанси, бізнес, сільське господарство, розвиток передових технологій, освоєння космосу, освіта, охорона здоров'я, наука і техніка, культура, охорона навколишнього середовища тощо.

У процесі її становлення та розвитку можна умовно виділити чотири основні етапи. Перший період (2001 – 2006 рр.) включає розробку віртуального проекту об'єднання, другий етап (2006 – 2011 рр.) характеризується його втіленням в реальність шляхом налагодження діалогу між країнами-членами в рамках щорічних офіційних самітів. Третій етап (2011 – 2014 рр.) розпочинається з розширенням угруповання з включенням до нього ПАР та характеризується поглибленням політичного діалогу з найбільш актуальних проблем міжнародного розвитку, включенням нових сфер взаємодії. Четвертий етап (з 2014 р.) демонструє перехід цього об'єднання на якісно новий рівень взаємодії, про що свідчить створення нових механізмів, таких як Новий банк розвитку, Ділова рада і Рада експертних центрів (Think-Tank Council) тощо.

Список використаної літератури

1. Алексеев А. С. БРИК новой волны [Электронный ресурс] / А. С. Алексеев // Ведомости. — 14.09.2010. — № 172. - Режим доступа : <http://www.newsweek.com/en> ; Alekseev A. S. BRIK novoy volny [Elektronnyy resurs] / A. S. Alekseev // Vedomosti. — 14.09.2010. — № 172. - Rezhim dostupa : <http://www.newsweek.com/en> (дата звернення 12.05.2019).

2. Гурков А. В. Страны БРИКС: больше различий, чем сходства [Электронный ресурс] / А. В. Гурков, Ч. Даньхун // Deutsche Welle. - 2014|. – 14 июля. – Режим доступа : <https://www.dw.com/ru/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B-%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D1%81-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%B9-%D1%87%D0%B5%D0%BC-%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0/a-17784562> ; Gurkov A. V. Strany BRIKS: bolshe razlichiy, chem skhodstva [Elektronnyy resurs] / A. V. Gurkov, Ch. Dankhun // Deutsche Welle. - 2014|. – 14 iyulya. – Rezhim dostupa : <https://www.dw.com/ru/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B-%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D1%81-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%B9-%D1%87%D0%B5%D0%BC-%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0/a-17784562> (дата обращения 12.05.2019).

3. Давыдов В. М. Восходящие страны-гиганты на современной мировой арене [Электронный ресурс] / В. М. Давыдов // Латинская Америка. - 2009. - № 7. - С. 7-21. – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=25337712> ; Davydov V. M. Voskhodyashchie strany-giganty na sovremennoy mirovoy arene [Elektronnyy resurs] / V. M. Davydov // Latinskaya Amerika. - 2009. - № 7. - S. 7-21. – Rezhim dostupa : <https://elibrary.ru/item.asp?id=25337712> (дата обращения 18.05.2019).

4. Мураев Е. В. БРИКС: новый формат будущего [Электронный ресурс] / Е. В. Мураев // Кореспондент. – 2018. – 30 июля. – Режим доступа : <https://blogs.korrespondent.net/blog/world/3995445/> ; Muraev Ye. V. BRIKS: novyy format budushchego [Elektronnyy resurs] / Ye. V. Muraev // Korespondent. – 2018. – 30 iyulya. – Rezhim dostupa : <https://blogs.korrespondent.net/blog/world/3995445/> (дата звернення 29.05.2019).

5. Сафарова С. Н. Индия в условиях глобализации [Электронный ресурс] / С. Н. Сафарова // Молодой ученый. - 2017. - №14. – Режим доступа <https://moluch.ru/archive/148/41552/> ; Safarova S. N. Indiya v usloviyakh globalizatsii [Elektronnyy resurs] / S. N. Safarova // Molodoy uchenyy. - 2017. - №14. – Rezhim dostupa <https://moluch.ru/archive/148/41552/> (дата звернення 22.04.2018).

6. Уфимская декларация IV Профсоюзного форума стран БРИКС [Электронный ресурс] : принята 9 июля 2015 г. в Уфе (Российская Федерация). – Режим доступа : www.BRICS2015.ru/load/361083 ; Ufimskaya deklaratsiya IV Profsoyuznogo foruma stran BRIKS [Elektronnyy resurs] : prinyata 9 iyulya 2015 g. v Ufe (Rossiyskaya Federatsiya). – Rezhim dostupa : www.BRICS2015.ru/load/361083 (дата звернення 29.05.2019).

7. Форталезская декларация [Электронный ресурс] : принята по итогам шестого саммита БРИКС, г.Форталеза, Бразилия, 15 июля 2014 г. – Режим доступа : www.tunisie.mid.ru/brics/brics_06.pdf ; Fortalezskaya deklaratsiya [Elektronnyy resurs] : prinyata po itogam shestogo sammita BRIKS, g.Fortaleza, Braziliya, 15 iyulya 2014 g. – Rezhim dostupa : www.tunisie.mid.ru/brics/brics_06.pdf (дата звернення 28.05.2019).

8. Вань Цинсун Перспективы и вызовы сотрудничества стран БРИКС: взгляд из Китая [Электронный ресурс] / Цинсун Вань // Свободная мысль. – 2015. - № 6. – Режим доступа : <http://svom.info/collection/26/?page=2> ; Van Tsinsun Perspektivy i vyzovy sotrudnichestva stran BRIKS: vzglyad iz Kitaya [Elektronnyy resurs] / Tsinsun Van // Svobodnaya mysl. – 2015. - № 6. – Rezhim dostupa : <http://svom.info/collection/26/?page=2> (дата звернення 12.05.2019).

9. Явнова И. И. БРИКС: история создания [Электронный ресурс] / И. И. Явнова // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история : сб. ст. по матер. LIII междунар. науч.-практ. конф., г. Новосибирск, 23 сент. 2015 г. - Новосибирск : СибАК, 2015. – Режим доступа : <https://sibac.info/conf/social/liii/42892> ; Yavnova I. I. BRIKS: istoriya sozdaniya [Elektronnyy resurs] / I. I. Yavnova // Aktualnye voprosy obshchestvennykh nauk: sotsiologiya, politologiya, filosofiya, istoriya : sb. st. po mater. LIII mezhdunar. nauch.-prakt. konf., g. Novosibirsk, 23 sent. 2015 g. - Novosibirsk : SibAK, 2015. – Rezhim dostupa : <https://sibac.info/conf/social/liii/4> (дата звернення 12.05.2019)

10. Ethekwini declaraton [Electronic resource] // V BRICS Summit, March 27, 2013, Durban, South Africa. - Mode of access : <http://www.nkibrics.ru/pages/summit-docs> (дата звернення 29.05.2019).

11. Goa declaration [Electronic resource] // VIII BRICS Summit, October 16, 2016, Goa, India. - Mode of access : <http://www.nkibrics.ru/pages/summit-docs> (дата звернення 29.05.2019).

12. Wilson D. Dreaming With BRICs: The Path to 2050 [Electronic resource] / D. Wilson, R. Purushothaman. – Mode of access : <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf> (дата звернення 10.05.2019).

Стаття надійшла до редакції 02.06.2019 р.

A. Trofymenko
M. Alyoshina

MAJOR DEVELOPMENT STAGES OF BRICS

The article analyzes the establishment and development of BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa). BRICS is a part of international associations of a new type. It is a political informal club that unites countries with fast-moving economies. The BRICS Group dates back to 2006, since then member-states have been increasingly coordinating their policies on key international issues. In addition, BRICS countries have played an active role in shaping the multipolar world order and developing modern models for world financial and trading systems.

The authors determined the rationale behind the establishment of BRICS, examined the process of its evolution from the virtual project up to the real organization, highlighting four main stages of its development. The first period (2001-2006) encompasses the development of a virtual association project, the second stage (2006 - 2011) is characterized by its realization through establishing dialogue between member-states within the framework of annual official summits. The third stage (2011-2014) kicks off with the expansion of the group with the inclusion of South Africa and it is characterized by deepening of the political dialogue on the most pressing international development problems. The inclusion of new spheres of interaction is also peculiar of this period. The fourth stage (from 2014) displays the transition of this association to a qualitatively new interaction level, as evidenced by the creation of new mechanisms, such as the Bank for Reconstruction and Development, the Business Council and the Think-Tank Council, etc.

Particular attention has been paid to the creation of the Bank for Reconstruction and Development BRICS. It is aimed at assisting member-states in times of crisis, as well as at financing infrastructure projects, and promoting the development of private and public businesses.

The analysis of "outreach" format, which makes provision for bringing leaders of other countries to BRICS summits, in order to expand the scale of interaction and to increase its influence on the international arena.

Key words: BRICS, international organization, summit, Bank for Reconstruction and Development, outreach format.

УДК 378.4(477.62-2Map):327.82

М. В. Трофименко

УНІВЕРСИТЕТИ ЯК РУШІЙНА СИЛА ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

Стаття присвячена аналізу ролі університетів України в реалізації публічної дипломатії держави. Зазначається, що активізація міжнародної мобільності студентів, викладачів, співробітників університетів, зростання інтересу закладів освіти до залучення іноземних студентів виділяє окремий напрям в рамках публічної дипломатії – освітню дипломатію. Значення освітньої дипломатії дуже активно посилюється через її

високу ефективність та практично безкоштовний характер для держав. В нашій державі розбудована розгалужена мережа закладів вищої освіти, які мають досить серйозні міжнародні зв'язки та величезний потенціал для впливу на зарубіжні аудиторії – через іноземних студентів, політиків, дипломатів, науковців, освітян зарубіжних країн тощо. Міжнародне університетське співробітництво є безперечно найбільш ефективною формою публічної дипломатії. Загалом зазначається, що українські заклади вищої освіти відіграють суттєву роль у міждержавних відносинах, особливо цю роль підкреслює та посилює факт присутності національних меншин в регіонах розміщення навчальних закладів, вивчення мови, історії, культури, контакти закладів вищої освіти із установами, організаціями країн походження національних меншин тощо. На прикладі міжнародної діяльності Маріупольського державного університету розглядається як конкретний заклад вищої освіти може стати повноцінним актором публічної дипломатії держави.

Ключові слова: публічна дипломатія, освітня дипломатія, університети України, національні інтереси держави.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-127-135

Процес глобалізації, який почав активно розвиватися в останнє десятиліття ХХ століття, усе більше сприяє розвитку різних форм інтеграції, зокрема політичної, економічної, освітньої тощо. Вищі навчальні заклади стають повноправними акторами міжнародних відносин. Програми розвитку національних систем освіти різних країн у більшості своїй серед ключових завдань та пріоритетів мають положення щодо участі університетів та дослідницьких центрів у програмах міжнародної міжуніверситетської співпраці. Університети України не є винятком у цих процесах. Міністерство освіти і науки України ставить завдання українським вишам по залученню додаткового фінансування на розвиток науки, матеріально-технічної бази, участь у міжнародних програмах мобільності студентів й викладачів тощо через участь у програмах фінансованих ЄС, іншими фондами та міжнародними організаціями [9, с. 502].

Активізація міжнародної мобільності студентів, викладачів, співробітників університетів, зростання інтересу закладів освіти до залучення іноземних студентів виділяє окремий напрям в рамках публічної дипломатії – освітню дипломатію. Значення освітньої дипломатії дуже активно посилюється через її високу ефективність та практично безкоштовний характер для держав.

Освітня дипломатія досить успішно виконує всі функції публічної дипломатії, які в цьому контексті набувають такого вигляду: функція пропаганди цінностей, політик та дій через їх вивчення та дослідження; інформаційно-комунікаційна функція, що покликана не тільки інформувати, а й навчати; функція розвитку взаємовідносин, що досить вдало виконується в університетах, де навчаються представники різних країн; функція просування позитивного сприйняття культури та національної ідентичності через освіту; університети роблять свій внесок у реалізацію функції військової пропаганди, котра має розглядатися виключно з позиції гарантування національної безпеки та як така, що є доповненням політичної функції публічної дипломатії [2, с. 291].

Освітня дипломатія є менш привабливою з точки зору довгострокових ефектів і наслідків її діяльності однак є надзвичайно перспективною особливо для України. В нашій державі розбудована розгалужена мережа закладів вищої освіти, які мають досить серйозні міжнародні зв'язки та величезний потенціал для впливу на зарубіжні аудиторії – через

іноземних студентів, політиків, дипломатів, науковців, освітян зарубіжних країн тощо. Міжнародне університетське співробітництво є безперечно найбільш ефективною формою публічної дипломатії.

Університети називають базисом дипломатії знань, що забезпечують спрямування людей, знань та взаєморозуміння між народами адже саме навколо університетів досить вільно можуть об'єднуватися представники різних країн, неурядових організацій та компаній у пошуку способів розв'язання глобальних і національних проблем [2, с. 293].

Університети як актори публічної дипломатії можуть ставати засобом реалізації національних інтересів держави. Як приклад можна назвати прохання керівництва Міністерства закордонних справ України керівництву Маріупольського державного університету (МДУ) сприяти ратифікації угоди про асоціацію України та ЄС Грецькою Республікою та Республікою Кіпр (країни, які історично мають дружні стосунки із Російською Федерацією через спільні історичні, економічні, православні зв'язки). МДУ – знаний університет в цих країнах через наявність грецьких студій, широкі контакти з освітніми, науковими, урядовими, дипломатичними, політичними установами та організаціями Греції та Кіпру, велику діаспору українських греків, що щільно проживають в регіоні. Варто зазначити, що за активного сприяння керівництва МДУ угода про асоціацію з ЄС була ратифікована Грецією та Кіпром. Більше того МДУ активно сприяє формуванню та підтримці проукраїнської політики представниками різних кіл зазначених країн, що є надзвичайно важливим фактором в умовах російської агресії на Сході України. Це той випадок, коли офіційні дипломати виявляються менш ефективними ніж український освітній заклад, який став повноправним актором публічної дипломатії України.

Загалом варто зазначити, що українські заклади вищої освіти відіграють суттєву роль у міждержавних відносинах, особливо цю роль підкреслює та посилює факт присутності національних меншин в регіонах розміщення навчальних закладів, вивчення мови, історії, культури, контакти закладів вищої освіти із установами, організаціями країн походження національних меншин тощо. Всі ці фактори роблять університети України надзвичайно важливими суб'єктами публічної дипломатії та дозволяють вирішувати цілу низку питань міждержавних зносин.

Багатьма українськими університетами накопичений значний досвід міжнародного співробітництва, що, безумовно, сприяє інтернаціоналізації вищої освіти, розширює можливості випускників українських навчальних закладів на міжнародному ринку праці, а найголовніше – забезпечує формування у них вміння жити у полікультурному середовищі і працювати за умов жорсткої конкуренції. Практичним втіленням такої ситуації є науково розроблена й апробована модель міжнародного співробітництва Маріупольського державного університету. Інноваційність моделі міжнародного співробітництва Маріупольського державного університету полягає в її комплексності, розширенні суб'єктів і форм міжнародного співробітництва; уведенні міжнародного компонента в усі сфери життєдіяльності університету з метою якісної підготовки фахівців і формування полікультурної особистості [8, с. 153].

Організаційний компонент моделі систематизує й визначає основні напрями діяльності університету. Так, МДУ одним із перших вишів України у 2004 р. у Болонському університеті підписав Велику Хартію університетів – базовий документ, який визначає основні принципи розвитку сучасного європейського університету в межах Болонського процесу. Всі університети, що підписали Велику хартію, саме цим сприяють

підвищенню мобільності студентів і викладачів, формують спільну політику у сфері освіти і науки, забезпечують досягнення еквівалентності статусу дипломів, титулів, екзаменів. Модель міжнародного співробітництва МДУ була позитивно поцінована міжнародними експертами. Розвиваючи контакти, що вже існують, з міжнародними партнерами і встановлюючи нові, МДУ розв'язує комплекс завдань, пов'язаних із навчально-методичною, науково-дослідною роботою, зміцненням кадрового потенціалу, розвитком матеріально-технічної бази університету. Вказані напрями роботи є своєрідною рекламою діяльності університету, переваг вітчизняної системи вищої освіти, що покращують імідж України, підвищують якість підготовки спеціалістів та рівень викладання.

За роки своєї роботи МДУ розробив власну модель міжнародної діяльності, що передбачає комплексне співробітництво з міністерствами освіти, міністерствами закордонних справ, дипломатичними представництвами, обласними адміністраціями, меріями, провідними університетами, фондами, державними та громадськими організаціями зарубіжних держав. Зацікавленість закордонних партнерів у діяльності Маріупольського державного університету свідчить про ефективну роботу, спрямовану на забезпечення якісної підготовки студентів, розширення освітніх, наукових та культурних зв'язків та позиціонування університету у країнах-партнерах як перспективного та авторитетного навчального закладу, який динамічно розвивається. За 2014–2019 роки університет відвідало понад 150 офіційних делегацій з Великобританії, Вірменії, Греції, Ізраїлю, Італії, Канади, Кіпру, Литви, Німеччини, Польщі, США, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції, Японії та ін. загальною кількістю 317 осіб.

Університет є членом численних міжнародних організацій – Європейської асоціації університетів, Європейської організації публічного права, Мережі Середземноморських університетів. На базі університету традиційно відбуваються міжнародні семінари, круглі столи, науково-практичні конференції за участі представників вищих навчальних закладів, дипломатичних установ, громадських організацій та фондів.

У 1997 році Вчена рада Маріупольського державного університету запровадила звання *Почесного професора МДУ*, яке присвоюється видатним ученим, політикам, дипломатам, громадським діячам як визнання їхньої діяльності та внеску в розвиток МДУ. Упродовж 2012–2019 років Почесними професорами Маріупольського державного університету стали: Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні Фабріціо Романо (2013 р.), Почесний президент Державної Ради Італійської Республіки, професор Коррадо Калабро (2015 р.), директор Фонду «Анастасіос Г. Левендіс», професор Хараламбос Бакірдіс (2017 р.), директор Європейської організації публічного права, професор Спірідон Флогатіс (2019 р.) та інші.

На сьогодні географія міжнародних зв'язків МДУ досить широка і виходить за межі європейського континенту. Університет активно співпрацює з партнерами з Греції, Кіпру, Італії, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Румунії, Франції, Німеччини, Великої Британії, США, Китаю та багатьох інших країн.

Слід відзначити візит до МДУ у грудні 2014 року представників спеціальної спостережної місії ОБСЄ в Україні, що працює в Маріуполі. Іноземні спостерігачі познайомилися з університетом та обговорили перспективи розвитку співпраці. Зустріч із керівництвом університету відбулася з ініціативи гостей, які зацікавилися досвідом міжнародної співпраці МДУ і підготовкою фахівців, затребуваних не тільки в Україні, а й за її межами. Також обговорювалися напрями подальшого двостороннього співробітництва МДУ і ОБСЄ, зокрема, можливість проведення зустрічей та круглих

столів за участю студентства й викладачів із метою обміну інформацією про становище в місті та регіоні.

23 березня 2016 року в МДУ відбувся Східноукраїнський форум «Відновлення через діалог: «Острів» Маріуполь» у рамках проекту «Підтримка Національного діалогу заради реформ, справедливості і розвитку». Організаторами були Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Посол Вайдотас Верба за підтримки урядів Князівства Ліхтенштейн та Литовської Республіки. Мета заходу – налагодження ефективної комунікації між громадськістю на постраждалих від конфлікту територіях і органами державної влади України. У роботі форумі взяли участь представники громадськості, центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, міжнародної спільноти, викладачі та студенти університету. Обговорення актуальних питань відновлення і розвитку Донецького регіону за участю науковців МДУ відбувалося у 5 тематичних групах: «Острів» Маріуполь: інфраструктурні перешкоди на шляху розвитку регіону», «Інвестувати в Донбас: виклики для створення сприятливого бізнес-клімату», «Людський вимір державної політики: права людини та соціальні послуги», «Розмінування в Україні: проблеми та перспективи», «Молодь і освіта в умовах конфлікту». Під час спілкування учасники розглянули шляхи розв'язання проблем транспортного сполучення, залучення інвестицій в економіку регіону, надання соціальних послуг місцевому населенню, постраждалому під час бойових дій, проведення розмінування територій.

У січні 2017 року Перший заступник Голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні Александр Хуг відвідав МДУ та обговорив питання розвитку співпраці вишу зі структурами ОБСЄ та способи врегулювання конфлікту на Донбасі. За підсумками зустрічі були досягнуті домовленості про залучення студентів до участі в освітніх, культурних, волонтерських проектах ОБСЄ, а також про проведення зустрічей із молоддю на регулярній основі.

У березні та травні 2017 року МДУ відвідував керівник представництва Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ у Маріуполі Тер'є Шолсвік, який під час зустрічі зі студентами провів презентацію, що змалювала основні завдання та напрями роботи СММ.

У межах співробітництва з Представництвом ЄС в Україні слід відзначити візит до МДУ у березні 2015 року делегації Представництва ЄС в Україні у складі радника з політичних питань Пера Енеруда і прес-аташе Давіда Стуліка. Вони провели зустріч зі студентами щодо умов запровадження безвізового режиму, способів підтримки малого і середнього бізнесу, ефективності спрямованих проти Росії санкцій тощо.

У жовтні 2015 року Маріупольський державний університет відвідала делегація послів країн-членів Європейського Союзу. У її складі прибули Посол, Голова Представництва ЄС в Україні Ян Томбінські, Посол Франції Ізабель Дюмон, Посол Греції Вассіліс Пападопулос, Посол Кіпру Васос Чамберлен, Посол Чехії Іван Почух. Головною метою візиту дипломатичних представників європейських країн було відкриття 21-го Інформаційного центру ЄС на базі університету. Діяльність цього центру спрямована на розвиток співпраці між ЄС та Україною шляхом забезпечення вільного доступу громадськості й наукової спільноти до онлайн-інформації та публікацій про Європейський Союз. Окрім того, подібні центри надають допомогу у виконанні наукових досліджень із питань європейської інтеграції, займаються організацією інформаційно-просвітницьких заходів.

У червні 2017 року на базі МДУ відбувся відкритий форум «Відновлення і розвиток Донбасу», організований за підтримки Представництва ЄС в Україні, Програми розвитку

ООН, Агентства ООН у справах біженців та Міжнародної організації з міграції. В обговоренні актуальних питань розвитку регіону взяли участь керівництво парламенту, уряду, облдержадміністрації, а також студенти, викладачі та співробітники мариупольських вишів, громадські активісти й інші представники громадянського суспільства. У складі делегації учасників університет уперше відвідали Європейський комісар із питань розширення і політики добросусідства Йоганнес Ган і Посол ЄС в Україні Хюг Мінгареллі.

Візити очільників дипломатичних місій зарубіжних держав до МДУ є результатом ефективного міжнародного співробітництва університету. Не перший рік виш активно підтримує європейський вектор розвитку української держави, є учасником численних міжнародних проектів, які фінансуються організаціями Євросоюзу.

Здобуття вищої освіти в Україні іноземними студентами користується великим попитом. Наразі в Україні навчається 64066 іноземних громадян зі 147 країн світу. За даними Українського державного центру міжнародної освіти найбільша кількість студентів навчається з таких країн, як Азербайджан (14,5%), Індія (12,1%), Туркменістан (10,2%), Марокко (7,2%), Грузія (5,6%), Нігерія (5,4%), Йорданія (3,8%), Узбекистан (3,4%), Китай (3,2%), Єгипет (3,1%). Лідерами за кількістю іноземних студентів є Харківський національний медичний університет (4600 осіб), Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (4199 осіб) і Міжрегіональна Академія управління персоналом (3036 осіб). Найбільш популярними спеціальностями, за якими навчаються іноземні громадяни, є медичні, юридичні, економічні, інженерні та інші спеціальності.

Маріупольський державний університет має ліцензію на підготовку іноземних громадян за акредитованими напрямками підготовки (спеціальностями) та на підготовку іноземних громадян до вступу у вищі навчальні заклади (наказ МОН України № 102-л від 22.05.2017).

Університет активно залучає до навчання студентів – громадян іноземних держав. Так, у 2014 р. в університеті навчались 130 осіб, у 2015 р. – 140 осіб, у 2016 р. – 99 осіб, у 2017 р. - 102 особи, у 2018 – 200, 2019 – 300 студентів з таких країн: Азербайджан, Бангладеш, Білорусь, Вірменія, Гвінея, Греція, Камерун, Китай, Нігерія, Туреччина, Туркменістан, Узбекистан тощо). Загалом, можна прослідити значний зріст кількості іноземних осіб, що здобувають освіту у МДУ, що є результатом плідної роботи адміністрації університету щодо набору іноземного контингенту. Іноземні студенти МДУ показують високий рівень професійної підготовки, прагнення до знань і беруть активну участь у науковому та громадському житті університету.

Університет у важких умовах 2014-2016 років зберіг контингент іноземців та планує його збільшення за активного сприяння міської, обласної влади, іноземних посольств та партнерів. Діяльність МДУ щодо підготовки іноземних громадян за акредитованими напрямками (спеціальностями) та до вступу у вищі України у частині дотримання законодавства у сфері міграції постійно перевіряється Державною міграційною службою України, Державною прикордонною службою, ГУ Національної поліції в Донецькій області, Управлінням СБУ в Донецькій і Луганській областях, прокуратурою Донецької області тощо.

Результати міжнародної співпраці університету сприяють удосконаленню навчально-виховного процесу, створюють умови для розвитку наукової діяльності викладачів і підвищення їх кваліфікації, розширюють джерела фінансування МДУ за рахунок активного залучення іноземних ресурсів, що сприяють розвитку матеріально-технічної бази університету. Активний розвиток міжнародних зв'язків, які сьогодні реалізує МДУ,

сприяє успішній реалізації всіх інших напрямів діяльності університету: навчально-виховному процесу, науковим дослідженням, зміцненню матеріально-технічної бази тощо. Висока динаміка і результативність їх розвитку ще раз доводять, що реалізація інтеграційної взаємодії залежить від рішень не тільки урядових структур.

Конструюючи та розвиваючи власну модель міжнародної діяльності, визначаючи шляхи її подальшої реалізації, МДУ орієнтується не тільки на економічні, соціально-політичні реалії розвитку українського суспільства, але й враховує загальноцивілізаційні тенденції розвитку європейської освіти, зокрема вищої університетської освіти. Різноманітні форми реалізації міжнародних програм, які сьогодні реалізуються в МДУ, забезпечують: обмін сучасними педагогічними технологіями, використання в навчальному процесі кращого зарубіжного досвіду викладання, поширення досягнень вищої школи України, і найголовніше – спрямовані на якісну підготовку випускників, підвищення їх конкурентоспроможності на національному і світовому ринках праці.

Варто зазначити, що приклад розвитку міжнародної діяльності Маріупольського державного університету показує, як заклад вищої освіти, розвиваючи міжнародний напрям своєї діяльності, може стати важливим актором публічної дипломатії країни, впливаючи на двосторонні зв'язки України з низкою визначальних європейських країн та міжнародних організацій.

Список використаної літератури

1. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство : навч. посіб. / Д. І. Дзвінчук. - Київ : Нічлава, 2003. - 240 с. ; Dzvinchuk D. I. Derzhavne upravlinnia osvitoiu v Ukraini: tendentsii i zakonodavstvo : navch. posib. / D. I. Dzvinchuk. - Kyiv : Nichlava, 2003. - 240 s.

2. Ільницький Д. О. Глобальна конкуренція в науково-освітньому просторі: інтелектуально-ресурсний вимір : дис. ... докт. ек. наук : спец. 08.00.02 / Денис Олександрович Ільницький; Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. - Київ, 2016. - 512 с. ; Ilnytskyi D. O. Hlobalna konkurentsia v naukovo-osvitnomu prostori: intelektualno-resursnyi vymir : dys. ... dokt. ek. nauk : spets. 08.00.02 / Denys Oleksandrovych Ilnytskyi; Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet im. Vadyma Hetmana. - Kyiv, 2016. - 512 s.

3. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. - 2003. - № 7. - С. 67-73 ; Kaleniuk I. Osvita v rynkovomu seredovyshchi ta neekonomichni tsinnosti / I. Kaleniuk // Ekonomika Ukrainy. - 2003. - № 7. - S. 67-73.

4. Кількість іноземних студентів у світі зросла до 3,7 млн. [Електронний ресурс] // Євро Освіта. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1248> ; Kilkist inozemnykh studentiv u sviti zrosla do 3,7 mln. [Elektronnyi resurs] // Yevro Osvita. – Rezhym dostupu : <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1248>

5. Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : моногр. / А. М. Колот. - Київ : КНЕУ, 2012. - 501 с. ; Kolot A. M. Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku : monohr. / A. M. Kolot. - Kyiv : KNEU, 2012. – 501 s.

6. Куценко В. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / В. Куценко // Економіка України. - 1998. - № 1. - С. 12-21 ; Kutsenko V. Osvita yak faktor stabilnosti ta natsionalnoi bezpeky Ukrainy / V. Kutsenko // Ekonomika Ukrainy. - 1998. - № 1. - S. 12-21.

7. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Є. Стадний // CEDOS. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> ; Stadnyi Ye. Ukrainski studenty za kordonom: skilky ta chomu? [Elektronnyi resurs] / Ye. Stadnyi // CEDOS. – Rezhym dostupu : <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

8. Трофименко М. В. Міжнародна діяльність як умова конкурентоспроможності університетів України (досвід Маріупольського державного університету) / М. В. Трофименко, К. В. Балабанов // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету. Маріуполь: МДУ, 2017. - С. 153-205 ; Trofymenko M. V. Mizhnarodna diialnist yak umova konkurentospromozhnosti universytetiv Ukrainy (dosvid Mariupolskoho derzhavnoho universytetu) / M. V. Trofymenko, K. V. Balabanov // Internatsionalizatsiia yak faktor konkurentospromozhnosti suchasnoho universytetu : kolekt. monohr. / za nauk. red. K. V. Balabanova. – Mariupol : MDU, 2017. - S. 153-205.

9. Трофименко М. Участь університетів України у програмах міжнародної науково-технічної співпраці Європейського Союзу (досвід Маріупольського державного університету) / М. Трофименко // Наука і освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : зб. матер. конф. (присвячена 20-ій річниці Незалежності України), м. Маріуполь, 23-25 травня 2011 р. – Маріуполь, 2011. - С. 502-504 ; Trofymenko M. Uchast universytetiv Ukrainy u prohramakh mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi spivpratsi Yevropeiskoho Soiuzu (dosvid Mariupolskoho derzhavnoho universytetu) / M. Trofymenko // Nauka i osvita v suchasnomu universyteti v konteksti mizhnarodnoho spivrobitnytstva : zb. mater. konf. (prysviachena 20-ii richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy), m. Mariupol, 23-25 travnia 2011 r. – Mariupol, 2011. - S. 502-504.

10. Царенко І. Фактори конкурентоспроможності вищої освіти / І. О. Царенко // Фактори впливу на формування та розвиток фінансової системи України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 28-29 листоп. 2014 р. – Львів, 2014. – Ч. 3. – С. 38-41 ; Tsarenko I. Faktory konkurentospromozhnosti vyshchoi osvity / I. O. Tsarenko // Faktory vplyvu na formuvannia ta rozvytok finansovoi systemy Ukrainy : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Lviv, 28-29 lystop. 2014 r. – Lviv, 2014. – Ch. 3. – S. 38-41.

11. Wildavsky B. The Great Brain Race: How Global Universities Are Reshaping the World / B. Wildavsky. - Princeton : Princeton University Press, 2010. - 248 p.

12. Wood Van R. Globalization and Higher Education: Eight Common Perceptions From University Leaders [Electronic resource] / R. Wood Van // Researchgate. - Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/225083739_Globalization_and_Higher_Education_Eight_Common_Perceptions_from_University_Leaders

Стаття надійшла до редакції 18.05.2019 р.

M. Trofymenko

UNIVERSITIES AS AN IMPETUS FOR PUBLIC DIPLOMACY IN UKRAINE (BASED ON THE EXAMPLE OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY)

The article deals with the analysis of the role of the Ukrainian universities in the implementation of public diplomacy of the country. It is noted that the intensification of international mobility of students, teachers, university staff, and the growing interest of educational institutions in attracting foreign students highlights a separate direction within public diplomacy which is an educational diplomacy. Educational diplomacy quite successfully

fulfills all the functions of public diplomacy, which in this context take the form of: the function of promoting values, policies and actions through their study and research; information and communication function, which is intended not only to inform but also to teach; the function of developing relationships, which is quite successful in the universities where representatives of different countries study; the function of promoting a positive perception of culture and national identity through education; universities are contributing to the implementation of the military propaganda function, which should be considered exclusively from the point of view of guaranteeing national security and which is also an addition to the political function of public diplomacy. The value of educational diplomacy is very much enhanced by through its high efficiency and almost free nature for the countries. Educational diplomacy is less attractive in terms of its long-term effects and consequences, but it is extremely promising especially for Ukraine. In our country, there is an extensive network of higher education institutions that have a strong international relations and a huge potential for influencing foreign audiences - through foreign students, politicians, diplomats, scientists, educators of foreign countries, etc. International cooperation of the university is by far the most effective form of public diplomacy. It is generally noted that Ukrainian higher educational institutions play a significant role in interstate relations, especially emphasizing and reinforcing the fact of presence of national minorities in the regions, placement of educational institutions, study of language, history, culture, contacts of higher educational institutions with institutions, organizations of countries of origin of national minorities, etc. All these factors make the universities of Ukraine extremely important subjects of public diplomacy and allow to solve a number of issues of interstate relations. The international activity of Mariupol State University is considered how a specific higher educational institution can become a full-fledged actor of public diplomacy of the country.

Key words: *public diplomacy, educational diplomacy, universities of Ukraine, national interests of the country.*

УДК 323.174(477)

О.В. Шимко

РЕГІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання сучасного стану соціальної політики в Україні, особливості впровадження її у регіонах, проблеми, які виникають при цьому; окреслені перспективи розвитку соціальної сфери країни у разі врахування європейського досвіду у зазначеній сфері.

Ключові слова: *соціальна політика, регіон, євроінтеграція, Україна, соціальний захист, місцеве самоврядування.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-135-142

В Україні, в умовах перманентної фінансово-економічної кризи дуже важливим є визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку для забезпечення комплексності

національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності. Найбільш масштабним завданням соціально-орієнтованої економіки держави в ринковому господарстві, що досі формується в Україні, є діяльність із соціального захисту всіх верств суспільства й вироблення стратегії ефективної соціальної політики. Соціальна політика держави за своєю природою повинна бути єдиною, однак через особливості соціального та географічного простору України вона є неоднорідною. І це не відхилення від норми, а результат суперечливих умов, що формують нерівномірність соціального простору держави.

Також важливим і актуальним фактором соціального розвитку країни є, безумовно, її орієнтація на європейські соціальні норми та цінності. Такі фактори як зниження рівня життя населення, постійно зростаючі ціни на основні групи товарів, гіперінфляція, постійне безробіття, зменшення грошових доходів і витрат усіх верств населення, безумовно сприяють посиленому інтересу до зростаючих, або принаймні стабільних економік європейських країн. Саме їх соціальна модель є пріоритетним напрямом у побудові стійкої, відповідальної, максимально справедливої соціальної політики України сьогодні. Забезпечення потреб та інтересів широких кіл населення країни, яке відповідає основним соціальним цілям, які ставляться перед урядами в усіх розвинених європейських країнах, розроблення довгострокової стратегії соціальної політики у рамках євроінтеграції – ось основні завдання та проблеми сьогоднішньої соціальної політики України.

Досліджувана проблематика не нова і раніше піднімалася вченими у різних аспектах. Так, соціальний захист та соціальна політика в Україні досліджувалася у журнальних публікаціях [1, 2, 6, 9], також є висвітлення європейського досвіду впровадження соціального захисту [3, 11], ми використали дослідження про регіональну політику та Україну загалом [4, 5] і автореферати дисертацій про місцеве самоврядування та регіональний вимір впровадження соціальної політики [7, 8, 10, 12]. Усі ці та інші наукові розвідки торкаються деяких аспектів проблеми, яка вивчається, проте не дають повної картини регіональної соціальної політики як важливого фактору євроінтеграційного вибору України, тому проблема, безумовно, потребує дальшого вивчення.

Однією з проблем сьогодення у соціальній галузі України є відсутність довгострокової, єдиної та цілісної стратегії соціального розвитку, такої, яка була б зрозуміла населенню, яка б отримала його підтримку та відновила довіру та повагу до влади. Причому головним показником якісної соціальної стратегії є саме її довгостроковість, розрахунок на тривалий період, а не на задоволення тимчасових, нагальних або суто політичних потреб. В успішному вирішенні соціально-економічних негараздів стався б у нагоді досвід західних демократичних держав.

Аналіз досвіду зарубіжних країн свідчить, що для досягнення добробуту більшості населення необхідно проводити відповідальну соціальну політику. Також важливо застосовувати принцип солідарності та, особливо, солідарної відповідальності, що надасть змогу поліпшити якість та сутнісну характеристику реформ, які проводяться у соціальній сфері. Сьогодні ми спостерігаємо перманентне реформування соціальної політики у європейських країнах, яка оперативно реагує на внутрішні та зовнішні проблеми, намагається їх попередити або якнайшвидше вирішити. Тому до країн ЄС часто вживається термін «держава загального добробуту», яка має стати орієнтиром і для України також [1, с. 36-39].

Основні напрямки соціального захисту, які вкрай необхідно модернізувати сьогодні – це боротьба з бідністю та вирівнювання доходів різних верств населення, пенсійне

забезпечення та медичне обслуговування, бо саме ці сфери охоплюють усе населення і є найбільш витратними та дотаційними з бюджету країни.

Як засвідчує європейська практика, у сучасній країні соціальний захист тісним чином пов'язаний з вільним розвитком ринкової економіки, владою, яка функціонує відповідно до закону та демократичних принципів та громадськими інститутами, особливо добровільними та неурядовими. Ці три складові будь-якого демократичного сучасного суспільства ефективно та результативно працюють лише разом, у безпосередньому співробітництві, а тому потребують повсякчасного розвитку [2, с. 153]. Не слід забувати, що соціальний захист – це багаторівнева система, яка включає соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну безпеку громадян країни, а також складається із соціальних, економічних та політико-правових інститутів, кожен з яких має свої цілі та завдання у виробленні та впровадженні соціально-орієнтованих норм та принципів.

Сьогодні у найбільш розвинених країнах Західної Європи існує досить ефективна система соціального захисту, багато в чому завдяки багаторічній боротьбі громадських організацій і рухів, насамперед, профспілок як найбільш масових і соціально активних об'єднань. За весь післявоєнний період завдяки діалогу влади й суспільства в цих країнах не допустили великого розриву між доходами найбільш багатих і найбільш бідних громадян. Сформована на сьогоднішній день соціальна справедливість у європейських країнах, поза всякими сумнівами, є результатом завоювань масових організацій і громадянського суспільства в цілому, а також розумним компромісом з боку підприємців і держави [3, с. 77].

Сьогодні зростає значення проведення повноцінної регіональної соціальної політики, більш широке використання виробничого потенціалу регіонів та створення умов для вирішення локальних соціальних проблем. Якщо регіональну соціальну політику розглядати на національному рівні, то вона є функцією ринкової соціальної держави, але якщо аналізувати її на регіональному рівні, то мова буде йти передусім про регулювання відтворення соціальних відносин у світлі розвитку територіальної громади.

Більшість дослідників вважає, що держава має виробити стратегічні орієнтири, які б консолідували усі регіони, а це – курс на міжрегіональну інтеграцію і водночас на піднесення ролі регіонів, курс на надання місцевому самоврядуванню реального змісту і нового функціонального наповнення й водночас на запровадження сильної централізованої регіональної політики, яка базувалась би на загальнодержавних пріоритетах [4, с. 5].

Разом з тим є різні парадигми визначення регіону. За першою – регіон сприймається як квазідержава, що є відносно відокремленою підсистемою держави і національної економіки. За другою регіон є квазікорпорацією, великим суб'єктом власності та економічної діяльності. Третя парадигма описує регіон як ринок, що має визначені кордони і акцентує увагу на загальних умовах економічної діяльності та особливостях регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, знань тощо. За четвертою парадигмою регіон – це соціум, спільнота людей, які живуть на певній території. Це висуває на перший план відтворення соціального життя [5, с. 41-42]. Ми вважаємо, що останній підхід є найбільш збалансованим, найповніше враховує особливості розвитку регіонів України та є таким, що відповідає сутнісним характеристикам регіону у контексті нашого дослідження.

Соціальна політика на регіональному рівні може ґрунтуватися на загальнодержавному інтересі та на власному інтересі певного регіону. У першому випадку мова йде про розв'язання соціальних проблем на державному рівні, а у другому – на рівні

регіону. Дуже важливо зберегти паритет економічних та соціальних інтересів держави та регіону, а також зберегти високий рівень добробуту населення як загалом у країні, так і в окремих її частинах. При цьому у деяких випадках рівень життя населення певного регіону, через економічні та ресурсні чинники, може випереджати середні показники у державі. Це відповідає політиці соціальної безпеки, досягнення якої неможливе без економіки самої держави та економіки окремих її регіонів [6, с. 91-93].

Можна виділити такі цілі регіональної соціальної політики в Україні:

- дотримання спільних соціальних стандартів у соціальному захисті, що гарантуються Основним законом України і які не мають залежати від регіональної належності респондентів;
- забезпечення рівних умов соціального та економічного розвитку різних областей;
- приділення особливої уваги стратегічно важливим регіонам;
- гідне застосування та правильне використання природних особливостей певних регіонів з обов'язковим дотриманням екологічних стандартів та законодавства;
- розвиток та дотримання максимальних прав місцевої влади [7].

Регіональна соціальна політика розвивається під впливом великої кількості чинників - демографічних, економічних, соціальних, етнічних, екологічних та інших. Їх прояв та використання повністю залежить від впровадження тієї чи іншої моделі соціальної політики. Треба пам'ятати, що існує багато моделей соціальної політики, які можуть по-різному реалізовуватися у різних регіонах, і, відповідно, мати різну ефективність та сенс. Історично система розподілу по районах в Україні залежить від сфер економіки, які є пріоритетними у тому чи іншому регіоні, та схем розселення людей. Тому ці фактори також слід обов'язково враховувати при плануванні моделі соціального захисту [8].

У нашій країні зараз спостерігається ціла низка проблем у царині реалізації соціальної політики на місцях, зумовлена різними чинниками. Низький рівень професіоналізму чиновників, які займаються соціальними проблемами та небажання ними займатися, а також залишковий принцип фінансування є основними гальмами соціального зростання. До того ж є й об'єктивні проблеми. Це, по-перше, негативний спадок 1990-х років, коли були зруйновані схеми та методики соціальної допомоги населенню та відбулося різке розшарування суспільства на різні за прибутками класи. До проблем соціальної сфери також можна віднести зростання імміграції найбільш активних громадян за кордон та соціальну деградацію тих, хто залишився, зневірення у державі та її можливостях захистити своїх громадян.

У всьому соціальному розвитку українського суспільства, а відтак і у соціальній політиці безпосередньо, вирішальним був і залишається людський фактор. Йдеться про ціннісні орієнтації, про відповідні моральні принципи людей, їх норми поведінки, життєві плани, рівень знань і загального інтелектуального розвитку, характер і особливості трудових навичок тощо. Тобто, по суті, соціальна політика найперше має спрямовуватися на активізацію саме людського фактора. Це може бути за умов демократизації суспільства, людських відносин; розширення і розвитку самоуправління народу; створення відповідного господарського апарату; створення нових механізмів управління, заохочення і стимулювання громадян. Щодо суто соціальної політики, соціальної роботи як таких, то вони найперше мають здійснюватися саме за активної участі самих громадян, тобто громадянського суспільства [9, с. 153].

Головними принципами у взаємодії між людиною і державою у сфері соціальної політики можна назвати законність, політичний плюралізм, соціальну справедливість, демократизм та гуманізм. Гуманістичний підхід у трактуванні змісту соціальної політики набуває особливої значущості, оскільки реалізація відповідних заходів на практиці вимагає формування установок і цінностей індивіда як компетентного, активного, свідомого учасника політичного процесу. Взаємозв'язок розвитку громадянського суспільства та особистості є необхідною передумовою демократичних реконструкцій в усіх сферах суспільного життя. Тому необхідна взаємодія громадянського суспільства, людини та держави для створення та забезпечення необхідних умов і гарантій розвитку всіх суб'єктів, особливо людини – головного суб'єкта громадянського суспільства та соціальної правової держави [10, с. 5-6].

Одним з негативних факторів розвитку регіональної соціальної політики є наслідки радянської моделі традиційного патерналізму, коли у більшості населення відсутня воля до вирішення своїх проблем і вони перекладають їх на державу. Люди не хочуть проявляти активність щодо покращення власного добробуту, вважаючи, що це прями́й обов'язок державних органів. Така пасивність та безініціативність призводить до тупикової ситуації, коли держава нездатна впровадити повноцінну, адекватну соціальну політику, а населення не бажає їй у цьому допомогти.

Україна ніяк не може позбутися свого соціалістичного минулого, у спадщину від якого вона і отримала сучасну систему соціального захисту з багатьма недоліками та прорахунками. Позбутися їх дуже складно, тому з року в рік держава продовжує надавати допомогу численним отримувачам різних видів соціальних пільг та виплат, що безумовно є набагато більшим фінансовим тягарем, ніж може собі дозволити економіка країни. Таке становище призводить до низького рівня таких допомог, що ніяк не вирішує проблеми їх отримувачів і викликає невдоволення, з одного боку, платників податків, за чий рахунок вони фактично проводяться, а з другого боку, самих пільговиків, через мізерність отриманих коштів. Хоча останнім часом деякі види допомог суттєво зросли і породили соціально-фінансове споживацтво, коли отримувачі пільг не бажають працювати, бо більше отримують від держави соціальними допомогами, аніж на виробництві з мізерною зарплатою. Таке становище ніяк не заохочує ці категорії людей до економічної активності та породжують соціальне утриманство. Соціальна політика у сучасній Україні є безумовно пасивною і спрямованою на допомогу бідним. І абсолютно нічого не робиться для того, щоб подолати цю бідність та надати нужденним прошаркам населення нові можливості для підвищення свого рівня життя. Наразі ми маємо вже сформовану культуру споживання та соціальної залежності певного прошарку громадян, які покладаються лише на матеріальну допомогу з боку держави і нічого не роблять, щоб змінити це становище.

Україна, реалізуючи соціальну спрямованість економічних процесів, повинна збалансувати обґрунтовані фінансові, економічні, соціальні та інституціональні реформи, та недостатні фінансові та людські ресурси. Встановлювати державні пріоритети завжди важко, навіть коли надається зовнішня допомога. Ці подвійні цілі ґрунтуються на спільних цінностях, укорінених у традиціях, правах і свободах людини, в ідеях про те, що держава підпорядкована своїм громадянам [11, с. 189]. З огляду на вищезазначене слід наголосити на тому, що для вирішення нагальних економічних потреб у державі, влада безумовно має зосередитися не на фінансовому забезпеченні численних матеріальних допомог бідним прошаркам населення, а на заохоченні їх розвитку та працевлаштування, перенавчанні, відповідальності за своє життя і життя своїх дітей, розширення їх можливостей щодо

вибору майбутнього, посиленню їх ролі у суспільстві і державі. І витрати на освіту, охорону здоров'я, соціальні видатки слід сприймати як інвестиції у майбутнє, а не марнотратство у складні економічні часи.

У трансформаційних умовах розвитку українського суспільства для більшості регіонів актуальними є антикризові та стабілізуючі стратегії, які відбивають саме регіональні інтереси населення через сукупність таких умов успішної регіональної політики: відповідність рівня і характеру життя населення середнім українським стандартам; нарощування регіональної власності й фінансових джерел для забезпечення реалізації соціальних прав громадян органами місцевого самоврядування; формування можливостей регіону для ефективного використання наявних ресурсів, робочих місць, наукового та освітнього потенціалу; розвиток соціальної інфраструктури для формування регіональних та міжрегіональних зв'язків населення; відтворення природо-ресурсного та екологічного потенціалу регіону [12].

Факторами регіональної соціальної політики можна назвати такі соціальні інститути, як традиції, звички, релігійні вірування, мораль і культуру. Тому можна з упевненістю говорити про різний ступінь готовності окремих регіонів країни до впровадження певної, однакової для всіх, моделі соціальної політики. Доцільно говорити у такому випадку про вироблення власної регіональної її моделі з урахуванням усіх місцевих чинників та особливостей. Основною метою регіональної соціальної політики у такому разі буде формування комфортного середовища для проживання населення та відповідності соціальних норм потребам більшості громадян.

Таким чином, можна впевнено сказати, що соціальна політика України взагалі, та регіональна соціальна політика зокрема, безумовно, потребують серйозного вдосконалення та осучаснення, відповідно до світових тенденцій у цій галузі та світового ж досвіду. Українська влада має у своїй діяльності користуватися європейськими стандартами та інструментами впровадження соціальних нормативів, особливо у галузі витрачання бюджетних коштів на фінансування соціальних програм. Головне завдання влади – це подолання сутнісних недоліків сучасної соціальної системи, зокрема таких, як несправедливість у розподілі державної допомоги, недосконалість системи соціального страхування, низька адресність допомоги, недостатнє охоплення соціальними гарантіями незабезпечених верств населення. Отже, соціальна політика України має здійснюватися у двох напрямках: по-перше, орієнтація на підтримку найбільш незахищених груп населення, а по-друге, на впровадження довгострокових програм підвищення ефективності системи соціального захисту.

Список використаної літератури

1. Dudova I. Social protection as the key pillar of social systems in the European Union / I. Dudova // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 7/8. – С. 36-39 ; Dudova I. Social protection as the key pillar of social systems in the European Union / I. Dudova // Ekonomichnyi chasopys – XXI. – 2014. – № 7/8. – S. 36-39.

2. Колосовська І. Сучасні підходи у реформуванні соціальної політики держави як регулятора розвитку соціальної сфери / І. Колосовська // Ефективність державного управління. - 2015. - Вип. 43. - С. 152-158 ; Kolosovska I. Suchasni pidkhody u reformuvanni sotsialnoi polityky derzhavy yak rehuliatora rozvytku sotsialnoi sfery / I. Kolosovska // Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. - 2015. - Vyp. 43. - S. 152-158.

3. Ярова Л. В. Особливості європейської соціальної політики / Л. В. Ярова // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-

практичний журнал. – 2016. – № 1. – С. 76-79 ; Yarova L. V. Osoblyvosti yevropeiskoi sotsialnoi polityky / L. V. Yarova // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : elektronnyi naukovopraktychnyi zhurnal. – 2016. – № 1. – S. 76-79.

4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. - Київ : Наук. думка, 2006. – 512 с. ; Dolishnii M. I. Rehionalna polityka na rubezhi XX-XIX stolit: novi priorytety / M. I. Dolishnii. - Kyiv : Nauk. dumka, 2006. – 512 s.

5. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку : експертна доповідь. – Київ : НІСД, 2007. – 256 с. ; Ukraina v 2006 rotsi: vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche ta perspektyvy rozvytku : ekspertna dopovid. – Kyiv : NISD, 2007. – 256 s.

6. Ільчук Л. І. Соціальна безпека – безпека людини, суспільства і держави / Л.І. Ільчук // Соціальна безпека: пошук нової парадигми. – 2003. – Вип. 1. - С. 91-93 ; Pchuk L. I. Sotsialna bezpeka – bezpeka liudyny, suspilstva i derzhavy / L. I. Pchuk // Sotsialna bezpeka: poshuk novoi paradyhmy. –2003. – Vyp. 1. - S. 91-93.

7. Ковтун І. Б. Діяльність органів місцевого самоврядування на регіональному рівні в Україні: організаційно-правові особливості та шляхи вдосконалення : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.04 / Ірина Броніславівна Ковтун; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с. ; Kovtun I. B. Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia na rehionalnomu rivni v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi osoblyvosti ta shliakhy vdoskonalennia : avtoref. dys. ... kand. derzh. upr. : spets. 25.00.04 / Iryna Bronislavivna Kovtun; Dnipropetrovskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – Dnipropetrovsk, 2008. – 22 s.

8. Лактіонов В. О. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування з органами державної влади в регулюванні соціального захисту населення : автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 / Валентин Олександрович Лактіонов; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2007. – 22 с. ; Laktionov V. O. Vzaiemovidnosyny orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z orhanamy derzhavnoi vlady v rehuliuванні sotsialnoho zakhystu naselennia : avtoref. dys. ... kand. nauk derzh. upr. : spets. 25.00.02 / Valentyn Oleksandrovych Laktionov; Donetskyy derzh. un-t upravlinnia. – Donetsk, 2007. – 22 s.

9. Лук'янова Н. Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах / Н. Лук'янова // Політичний менеджмент. - 2009. - № 5. - С. 150-156 ; Lukianova N. Sotsialna robota v Ukraini: kontseptualni zasady i transformatsiia v suchasnykh umovakh / N. Lukianova // Politychnyi menedzhment. - 2009. - № 5. - S. 150-156.

10. Корнілов Ю. П. Громадянське суспільство та особистість (соціально-політичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Юрій Петрович Корнілов; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 1998. – 24 с. ; Kornilov Yu. P. Hromadianske suspilstvo ta osobystist (sotsialno-politychnyi analiz) : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Yurii Petrovych Kornilov; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – Kyiv, 1998. – 24 s.

11. Нижник Т. Т. Формування соціальної політики як основної моделі євроінтеграційного розвитку України / Т. Т. Нижник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. - 2014. - № 5(1). - С. 187-190 ; Nyzhnyk T. T. Formuvannia sotsialnoi polityky yak osnovnoi modeli yevrointehratsiinoho

rozvytku Ukrainy / Т. Т. Nyzhnyk // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. - 2014. - № 5(1). - S. 187-190.

12. Аровина М. П. Структурирование государственной социальной политики в регионе как основа ее эффективности : дис. ... канд. гос. упр. : спец. 25.00.02 / Марина Павловна Аровина; Донецкий гос. ун-т управления. – Донецк, 2005. – 202 с. ; Arovina M. P. Strukturirovanie gosudarstvennoy sotsialnoy politiki v regione как osnova ee effektivnosti : dis. ... kand. gos. upr. : spets. 25.00.02 / Marina Pavlovna Arovina; Donetskii gos. un-t upravleniya. – Donetsk, 2005. – 202 s.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2019 р.

O. Shimko

REGIONAL SOCIAL POLICY AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE EURO-INTEGRATED ELECTION OF UKRAINE

The most important task of the socially-oriented economy of the state in the market economy, which is still being formed in Ukraine, is the activity on social protection of all strata of society and the elaboration of an effective social policy strategy. Also, an important and topical factor of social development of the country is, of course, its orientation to European social norms and values. One of today's problems in the social sphere of Ukraine is the lack of a long-term, unified and integrated strategy of social development that would be understood by the people who would receive its support and restore confidence and respect for the authorities. The main areas of social protection that are urgently needed to modernize today are the fight against poverty and equalization of incomes of the various strata of the population, pensions and medical care, since these areas cover the entire population and are the most costly and subsidized from the country's budget. The state should develop strategic guidelines that would consolidate all regions - a course on interregional integration, and at the same time on the role of regions, a course on providing local government with real content and new functional content, and at the same time introducing a strong centralized regional policy that would be based on national priorities. In our country, there are now a number of problems in the realm of social policy implementation on the ground, due to various factors. The low level of professionalism of officials who deal with social problems and reluctance to engage in them, as well as the residual financing principle, are the main obstacles to social growth. In the whole social development of Ukrainian society, and therefore in social policy directly, the human factor has always been and remains decisive. It is about value orientations, about the moral principles of people, their norms of behavior. That is, in essence, social policy must first focus on the activation of the very human factor. One of the negative factors in the development of regional social policy is the consequences of the Soviet model of traditional paternalism, when the majority of the population does not have the will to solve their problems and they translate them into the state. Thus, Ukraine's social policy should be pursued in two directions: first, targeting the support of the most vulnerable groups of the population, and secondly, the introduction of long-term programs for improving the effectiveness of the social protection system.

Key words: social policy, region, Euro-integration, Ukraine, social defence, local self-government.

УДК 321.64

Л.Н. Шумский

КАРЛ ШМИТТ О ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЯХ АМЕРИКАНСКОГО И ЕВРОПЕЙСКОГО ИМПЕРИАЛИЗМА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

В статье проанализированы позиции немецкого политического мыслителя и выдающегося ученого-правоведа Карла Шмитта относительно стратегических и тактических действий американского и европейского империализма, направленных на расширение сфер политического и экономического господства на мировой арене в рамках международного права.

Ключевые слова: империализм, международное право, Лига наций, закон, война, мир, государство, договор.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-25-143-151

Современное государство в своем развитии неизбежно вступает во взаимодействие с другими государствами в рамках определенных объединительных структур на основе международного права и признания национальных суверенитетов. Украина в этом отношении не является исключением. Государство находится в стадии политической модернизации, и этим обуславливаются объективные сложности в поиске адекватных алгоритмов политических процессов, обеспечивающих сохранение независимости в эпоху глобальных противостояний между империалистическими амбициями Запада и Востока. В связи с этим особое внимание заслуживает политическое наследие К. Шмитта, где заложены потенциальные механизмы подготовки и принятия решений для предотвращения угрозы национальному суверенитету.

Творчество К. Шмитта достаточно широко изучено зарубежными исследователями такими как Р. Меринг, Г. Машке, Х. Кварич, Х. Оттманн, Б. Рютерс, А. Филиппов, А. Михайловский, К. Лапшин и др. Среди отечественных ученых в дело популяризации идей К. Шмитта, включая тему данной статьи, внесли О. Базалук, Б. Зажигаев, А. Крысенко, В. Терлецкий, А. Фисун, Ю. Шейко и др.

В основу нашего исследования вошла работа К. Шмитта «USA und die völkerrechtlichen Formen des modernen Imperialismus» («США и международно-правовые формы современного империализма». 1932 г.) [4], которая представляется отечественной политической науке впервые.

Американский империализм отмечает К. Шмитт считается по общепринятым представлениям самым современным империализмом, потому что он, прежде всего экономический империализм, а невоенный. «Экономическое» выносится на передний план, чтобы вообще завуалировать факт империализма при помощи противопоставления экономики и политики в XIX веке, когда «экономическое» квалифицировалось как «не политическое» и соответственно «политическое» рассматривалось как «не экономическое». В этой связи К. Шмитт упоминает рассуждения известного экономиста и политолога Й. Шумпетера, утверждавшего в 1919 г., что «действия англосаксов не

являются империализмом, поскольку экономическая направленность означает лишь мирную экспансию» [4, с. 349]. К. Шмитт отмечает, что лозунг «экономическое» против «политического» выдвинул еще Д. Вашингтон в своем прощальном послании в 1796 г. «максимально возможные объемы торговли с самыми разными государствами, при минимальном участии политики». Несколько позже в знаменитой доктрине Монро также предусматривались широкие возможности торговли европейских государств с Америкой, но без признаков политики. Когда наступают эти моменты «политического», решают, разумеется, США. К. Шмитт считает, что общепринятая в XIX в. позиция приоритета «экономического» в противостоянии с «политическим» утратила актуальность.

Процесс расширения властного могущества империализма, сопровождается поиском определенных «обоснований» и разработкой принципов легитимации действий, которые приобретают немирный характер. Империализму необходимы убедительные международно-правовые понятия и положения, которые представляют собой преимущественно идеологические инсценировки и преследуют, кроме того пропагандистские цели. В подобных «обоснованиях» в истории человечества никогда не было недостатка, и без них никогда не было бы международного права. В своем анализе К. Шмитт показывает, как формировались основы легитимации тактики империализма и обращает внимание на то, что международное право до середины XIX в. называлось «международным правом христианских народов». На Парижском конгрессе 1856 г. в «семью наций» была принята Турция, нехристианское государство, и это событие стало принципиально новым явлением, в значительной мере повлиявшим на практику международных отношений. Речь идет не только о «пересмотре идеологических аспектов, но и о создании возможностей заключения неправомερных договоров между независимыми государствами, что означает игнорирование положений юридических законов одного из партнеров» [4, с. 350].

Со временем, отмечает К. Шмитт, дифференциация христианских и нехристианских государств эволюционировала в более перспективную для империализма типологию: цивилизованных, нецивилизованных и получивилизованных народов. Это стало фундаментом для формирования международно-правовых понятий и методов в интересах европейского империализма. По отношению к получивилизованным народам, поясняет мыслитель, империалистическое господство осуществляется в форме протекторатов, тогда как нецивилизованные народы становятся колониями. Особенность разделения народов на цивилизованные, нецивилизованные и получивилизованные, четко проявилась в ст. 22 Устава Лиги наций от 1919 г., где записано, что «есть народы, которые еще не в состоянии самостоятельно управлять в сложных условиях существующих реалий; священной обязанностью цивилизации является взять эти народы под опеку и обеспечить им возможность для самостоятельного управления» [3]. К. Шмитт считает, что ст. 22 является иллюстрацией европейского империализма, самым наглядным примером легитимирующей функции разделения народов на цивилизованные и нецивилизованные народы, на основании чего цивилизованные народы наделяют себя правами в форме мандатов, протекторатов и колоний курировать менее цивилизованные народы, другими словами, господствовать над ними.

Что касается Америки, то она пошла дальше в практике формирования понятий, методов и технологий международно-правового обеспечения господства. США, безусловно, не отвергают различия между христианскими и нехристианскими народами, цивилизованными и нецивилизованными государствами, но при этом предлагается

новация, которая заключается в противопоставлении государств-кредиторов и должников. Эта технология американского империализма закреплена в соответствующих положениях международного права, осуществляется за счет функционирования компетентных организаций и учреждений. К. Шмитт отмечает «гибкость и изобретательность американского империализма, что подтверждается тактикой заключения протекционных договоров и разработкой похожих на эти договоры вариантов правовых обоснований, позволяющих прямое вмешательство во внутренние дела других государств» [4, с. 351]. В качестве примера мыслитель называет систему интервенционных договоров США с такими странами как Куба, Гаити, Панама и др. Данные государства формально остаются суверенными, но попадают в многостороннюю зависимость от Америки. В частности, Куба, которая получила свободу в 1898 г. «из рук США» в результате войны между Америкой и Испанией. Событие стало, с одной стороны, резонансным в глазах мировой общественности «мужественный великий народ вступил в войну, чтобы обеспечить независимость другого народа» [4, с. 356]. С другой стороны, Куба была вынуждена сразу же заключить договор с США, согласно которому Америка, не только защищала кубинцев, но и получила право определять уровень компетентности кубинского правительства в решении вопросов собственности, свобод для населения и др. Кроме того, К. Шмитт обращает внимание на важную особенность, а именно: размещенные на острове финансовые капиталы передавались под контроль Америки; в договоре закреплялась также передача американцам военно-морских баз, угольных и нефтяных месторождений. Следует добавить, что в течение первого десятилетия XX в. США для обеспечения своих интересов неоднократно осуществляли высадку войск на территории Кубы.

К. Шмитт отмечает своеобразность договора с юридической точки зрения, что, «прежде всего, данный договор заключен США с суверенной республикой, при этом Америка в 1901 г. оказала серьезное давление на Национальное собрание республики за счет военного присутствия и добилась включения положений договора в Конституцию страны; политический аспект договора заключается в потенциальной угрозе мировому сообществу со стороны США за счет военных баз на территории Кубы при полной парализации внешних сношений республики» [4, с. 357].

В своем анализе системы интервенционных договоров ученый уделяет большое внимание тактике США во взаимоотношениях с Панамой. Стратегический объект Панамский канал находится в политическом владении и под военной защитой США. В мирное время канал может использоваться всеми государствами, но по договору с Америкой Панама обязуется защищать интересы США относительно канала в любой конфликтной ситуации и, кроме того выступать на стороне американцев, где бы ни велись боевые действия. Ситуация с Панамой примечательна тем, что наряду с существующим договором, в значительной мере негативно влияющим на суверенитет республики, Панама является государством-членом Лиги наций, а с февраля 1932 г. – членом Совета Лиги наций. Таким образом, метод интервенционных договоров приобретает наиболее интенсивную форму подчинения одним государством другого государства. При этом К. Шмитт замечает, что «тактика интервенционных договоров США не распространяется, «во всяком случае, пока», на другие континенты, кроме американского» [4, с. 359].

В арсенале США есть еще одно эффективное средство осуществления гегемонии над латиноамериканскими государствами, а именно «признание новых правительств». В латиноамериканских государствах, отмечает К. Шмитт, нередко происходят революции и перевороты. Деятельность вновь сформированных правительств в высокой мере зависит от

степени лояльности со стороны Соединенных Штатов, которые не признают революционные правительства и ориентируются только на легальные правительства. Вопросы легальности или нет тех или иных правительств решают США и, следует признать, придают общим международным принципам большое значение. За пределами американского пространства США применяют другие методы распространения своего влияния, в частности, К. Шмитт отмечает особенности американской политики после Первой мировой войны: создание при инициативе и под давлением Америки Лиги наций, в которую, в итоге, Америка не вступила. Но за счет признания и закрепления доктрины Монро [1] в ст. 21 Устава Лиги наций, США получили мощный рычаг воздействия на политические процессы в Европе.

Если задать вопрос, продолжает К. Шмитт, что из себя представляет доктрина Монро с многочисленными неясностями, противоречиями, необоснованными требованиями и правопритязаниями, то, прежде всего следует выделить главное – это односторонняя правительственная декларация США. Доктрину нельзя считать договором, поскольку содержание не согласовывалось с другими государствами. При этом положения доктрины умело интерпретируются в зависимости от ситуации для сохранения и укрепления американских интересов. К. Шмитт подчеркивает также важность вопроса, в какой мере можно рассматривать доктрину как политическую максиму и насколько она связана с международным правом. В этой связи мыслитель приводит слова госсекретаря США Р. Олни, который говорил в 1895 г., что «доктрина Монро является частью американского публичного права, основывается на общих принципах права (например, право на самооборону), поэтому доктрина – это право, а не только политика» [4, с. 354]. В свою очередь госсекретарь США Ч. Нокс выразил в 1911 г. противоположную позицию, утверждая, что «доктрина с правом в техническом смысле ничего общего не имеет и базируется на политике и власти» [4, с. 354]. Собственная позиция К. Шмитта заключается в том, что «доктрина, без сомнения, политический инструмент, поскольку любой элемент международного права – это политическое явление, но формально доктрину можно причислить к понятиям международного права, тем более она закреплена в Уставе Лиги наций» [4, с. 355].

К. Шмитт отмечает огромный успех Америки в том, что ей удалось доктрину материализовать таким образом, что другие государства вынуждены признать требования американцев без права обсуждения и предъявления каких-либо критических аргументов. Своеобразие ситуации раскрывает следующий факт: 18 американских государств, треть членов Лиги наций, которые находятся в зависимости от США, принимают под контролем США участие в решении европейских и азиатских проблем. При этом любое вмешательство в сферу интересов США недопустимо. Функционирует, замечает К. Шмитт, «интересная система: американская политика, когда речь заходит о Европе, официально отсутствует, но в реальности эффективно присутствует» [4, с. 361]. Политика со стороны Лиги наций по отношению к США может оказывать влияние на США, но лишь в пределах, которые они одобряют.

К. Шмитт признает заслугу Америки в том, что она впервые предложила обстоятельную инициативу относительно разоружения. Имеется в виду «Пакт Келлога» [2], подписанный в 1928 г. в Париже рядом государств и позже большинством стран мира. Торжественное объявление отказа от войны поступило из Вашингтона, подчеркивает К. Шмитт, а не из Женевы и было с воодушевлением воспринято мировой общественностью. Но при этом мыслитель обращает внимание на то, что «возникает

целый ряд вопросов: кто обеспечивает мир на земле, кто решает, что такое мир, порядок и безопасность, кому принадлежат полномочия определять приемлемость или нет конкретного состояния» [4, с. 362]. Получается, продолжает К. Шмитт, что правительству США предоставлено право, принимать решения относительно мира на земле, именно «Пактом Келлога», что является единственной документально закрепленной и поддержанной почти всеми государствами альтернативой войне. При этом особенность заключается в том, что в документе войне как таковой приговор не выносится, и она полностью не запрещается. В Пакте не зафиксирована идея «никогда больше не быть войне», а провозглашается отказ от войны, лишь как инструмента национальной политики, но нет ответа на вопрос, когда война считается инструментом национальной политики и ничего не сказано о других видах войны, выходит, что юридически они разрешены. Правда, отмечает К. Шмитт, попытка дать определение войны как инструмента национальной политики была предпринята А. Брианом, одним из инициаторов Пакта в переписке с Ф. Келлогом. «Война, которая ведется с целью произвола, корысти и демонстрирует несправедливость, считается инструментом национальной политики», но при этом попутно, в результате общения двух государственных деятелей, четко обозначилась позиция, согласно которой «войны, ведущиеся в рамках международной политики, имеют оправдание» [4, с. 363].

Империализм не ведет национальные войны, а войны в интересах международной политики с активным применением войск и техники вообще войнами не считаются, хотя при тех же условиях действия со стороны кого-то другого квалифицировались бы как собственно война, пишет К. Шмитт. После Первой мировой войны в разных точках земли постоянно присутствуют разномасштабные вооруженные противостояния, которые войнами не считаются и не бойкотируются, что же тогда называется войной, спрашивает К. Шмитт, называя в качестве примера кровопролитные столкновения между Китаем и Японией. По мнению К. Шмитта, представляет интерес трактовка ситуации известного женевакого ученого-правоведа Г. Веберга, который пишет, что по законам действующего права в случае с китайско-японским конфликтом допустимо говорить о военной оккупации, а не о войне, данные события не исключают формулировки «мирной оккупации» с применением вооруженных сил для защиты жизни и собственности японских граждан и как репрессалии на нарушения положений международного права китайской стороной. «Как возможно в рамках юриспруденции рассуждать о «мирной оккупации», а не о войне на фоне кровопролитных сражений, десятков тысяч убитых и вообще подвергать насмешке понятие мир», с возмущением отмечает К. Шмитт и добавляет: «ход мыслей по данной ситуации должен быть следующим: или мир или война; что есть война – то, что является немирным средством, что такое мирное средство – то, что не связано с военными действиями, третьего не дано» [4, с. 363]. Пакт Келлога в решении данной проблемы не поможет, к документу обращаться нечего, приходит к заключению К. Шмитт. При этом он подвергает резкой критике Лигу наций, которая видит свои функции лишь в юридическом оформлении международных отношений, в этом плане дело находится в полном порядке, но инертность по отношению к существующим вооруженным противостояниям является глубоко ошибочной позицией.

Женевакая Лига наций является не только политической структурой, но и оснащенным конкретным арсеналом методов особым типом империализма, пишет К. Шмитт в своей работе «Frieden oder Pazifismus?» («Мир или пацифизм?». 1933 г.) [5], которая представляется отечественному исследователю впервые. По отношению к

незначительным событиям и процессам Лига реагирует оперативно и авторитетно. «Но когда наблюдаются очевидные нарушения принципов права такие как интервенции и настоящие войны, Лига не предпринимает никаких шагов и остается в стороне. Лиге наций не удалось стать организацией, которая обеспечила бы мир в Европе и на всей земле» [5, с. 378]. Вместо этого создан комплекс формальных правовых понятий, большинство из которых фикции, прямо искажающие суть политической жизни. Специфика методов женеvского пацифизма заключается в том, что объективное право народов подменяется юридическими формулировками и дефинициями. К. Шмитт говорит о бесконечных заседаниях Лиги с целью установить, что считать разоружением, вооружением, агрессией, обороной и т. д. Что касается агрессии, то, действительно, бывает непросто разобраться, кто явный, или кто предполагаемый агрессор. Но сомнений не возникает, когда с одной стороны выступает государство, оснащенное всеми современными военными средствами и с другой стороны полностью безоружный народ. К. Шмитт имеет в виду демилитаризованные зоны на территории Германии после Первой мировой войны, в которых «каждая попытка мобилизации расценивается как проявление агрессии и угрозы миру со стороны Германии; пацифизм Женеvы направлен таким образом не против вооруженных, а против беззащитных фигурантов» [5, с. 379].

Мы должны подумать о судьбе Германии, обратить серьезное внимание на комплекс теоретических и практических методов империализма, приходит в 1932 г. к выводу К. Шмитт. Наивысшая степень угрозы со стороны империализма заключается скорее не в военном потенциале и не в финансово-экономическом могуществе, а в способности интерпретировать содержание политических и правовых понятий по своему усмотрению. «Данная тактика империализма крайне опасна, может быть даже опаснее чем военная интервенция и экономическая эксплуатация, все это касается Германии, которая занимает пока «оборонительные позиции». Народ считается побежденным, если он покоряется чужому вокабулярию и представлениям о том, что называется правом и особенно международным правом, поэтому мы должны сохранять бдительность, не допустить уничтожения нашего суверенитета» [4, с. 365].

Чтобы проследить, как совершенствовалась тактика империализма после Второй мировой войны, следует, на наш взгляд, обратить внимание на рассуждения К. Шмитта в 1952 г. в работе «Die Einheit der Welt» («Единство мира») [6]. Он пишет, что речь идет о чрезвычайно сложном понятии, о единстве властных структур, которые организуют и управляют всем человечеством. «Желание создать дееспособное глобальное единство мира связано с господствующим в настоящий момент индустриально-техническим мировоззрением. Техническое развитие неизбежно ведет к возникновению новых централизованных органов управления и влияния, и если бы на самом деле техника, а не политика решала судьбу человечества, то проблему единства можно было бы считать закрытой» [6, с. 496].

Политическая действительность – дуализм могучих противников Запада и Востока, «противостояние экономических систем, идеологий, классов и групп; противоборство проявляется в элементах «холодной» и открытой войны, в дипломатических, пропагандистских и моральных манипуляциях» [6, с. 498]. Существующий дуализм чрезвычайно опасен, продолжает К. Шмитт, возможно ситуация будет продолжаться дольше, чем предполагает большинство людей, но в любом случае необходимо конкретное решение. Ученый не исключает вариант вооруженной борьбы (войны), где каждый из противников оправдывает свои действия разными целями, например, «в интересах

человечества». Но «если война ведется во имя человечества, то здесь имеет место особенно интенсивный политический смысл, закрепление интересов определенного государства, поскольку понятие «человечество» является особенно выгодным идеологическим инструментом империалистических экспансий и аргументацией действий экономического империализма» [7, с. 55]. Победитель стал бы единственным властелином мира и создавал бы единство мира по своему усмотрению в духе своих идей.

К. Шмитт отмечает, что победа одного из противников не является единственной возможностью устранения напряженности существующего дуализма, в данном противостоянии не может раствориться масштабность понятия «всего человечества». Речь идет о значении, например, Индии, Китая или арабского мира, которые создают предпосылки для функционирования плюрализма «больших пространств», о которых писал в свое время американский мыслитель У. Джеймс. У. Джеймс был убежден, что «мысль о единстве мира несвоевременна, поскольку существует множество мировых систем» [6, с. 498]. К. Шмитт развивает идеи американского ученого и говорит о «третьей силе», которая также стремится к конкретным властным пределам с сознательной ориентировкой на могучих партнеров. К. Шмитт подчеркивает, что каждый из противников прикладывает усилия для того, чтобы всеми средствами, включая международное право, привлечь на свою сторону как можно больше представителей «третьей силы» с целью усиления натиска на оппонента. При этом мыслитель обращает внимание на ошибочность мнения о приоритетности нейтральной политики для «третьей силы». „Эта сила создает не простую триаду, а множественность, обеспечивающую реальный плюрализм, что способствует сохранению равновесия между «большими пространствами» и формированию нового международного права» [6, с. 500].

На наш взгляд, современную Украину можно отнести к группе государств «третьей силы», в «духе Шмитта». Украине во взаимоотношениях с западными партнерами важно учитывать политические риски, связанные с неизбежной сутью империализма, о чем профетически писал К. Шмитт.

Список использованной литературы

1. Доктрина Монро [Электронный ресурс] // Международное право. – Режим доступа : interlaws.ru/doktrina-monro/; Doktrina Monro [Elektronnyy resurs] // Mezhdunarodnoe pravo. – Rezhim dostupa : interlaws.ru/doktrina-monro/
2. Келлога-Бриана пакт 1928 года, 27 августа [Электронный ресурс] // Документы XX века. – Режим доступа : <http://www.doc20vek.ru/node/3452> ; Kelloga-Briana pakt 1928 goda, 27 avgusta [Elektronnyy resurs] // Dokumenty XX veka. – Rezhmi dostupa : <http://www.doc20vek.ru/node/3452>
3. Устав Лиги Наций. 1919 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm> ; Ustav Ligi Natsiy. 1919 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm>
4. Schmitt C. USA und die völkerrechtlichen Formen des modernen Imperialismus (1932) / C. Schmitt // Frieden oder Pazifismus? Arbeiten zum Völkerrecht und zur internationalen Politik 1924-1978. Hrsg., von G. Maschke Duncker & Humblot, Berlin, 2005. – 1010 s.
5. Schmitt C. Frieden oder Pazifismus (1933) / C. Schmitt // Frieden oder Pazifismus? Arbeiten zum Völkerrecht und zur internationalen Politik 1924-1978. / Hrsg., von G. Maschke - Berlin : Duncker & Humblot., 2005. – 1010 s.

6. Schmitt C. Die Einheit der Welt / C. Schmitt // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 s.

7. Schmitt C. Der Begriff des Politischen / C. Schmitt. - Berlin : Duncker & Humblot, 1963. - 78 s.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2019 р.

L. Shumsky

CARL SCHMITT ON THE ISSUE OF POLITICAL TECHNOLOGIES OF AMERICAN AND EUROPEAN IMPERIALISM IN INTERNATIONAL LAW

The present paper concerns the positions of the German political thinker and prominent legal scholar Carl Schmitt regarding the strategic and tactical actions of American and European imperialism aimed at expanding the spheres of political and economic domination in the world arena under international law. American imperialism, as C. Schmitt notes, is considered to be the most modern imperialism according to generally accepted ideas, because it is primarily economic imperialism, and not military one. The “economic” is brought to the fore in order to veil the fact of imperialism altogether by opposing economics and politics in the 19th century, when “economic” was qualified as “non-political” and, accordingly, “political” was viewed as “non-economic”. c. Schmitt believes that generally accepted in the XIX century position of the “economic” priority in the confrontation with the “political” has lost its relevance. The process of expanding the power of imperialism is accompanied by a search for certain "substantiations" and the development of principles for legitimizing actions that become non-peaceful. Imperialism needs convincing international legal concepts and provisions that predominantly represent ideological performances and pursue propaganda goals. C. Schmitt reveals the imperialistic essence of the Monroe doctrine, harshly criticizes the action of the League of Nations, which in his opinion is not only a political structure, but also special type of imperialism equipped with a specific arsenal of methods. In modern conditions, in relations with Western partners, it is important for Ukraine to take into account the political risks associated with the inevitable essence of imperialism, which C. Schmitt wrote prophetically. Ukraine is in the stage of political modernization, and this leads to objective difficulties in finding adequate algorithms for political processes that ensure the preservation of independence in the era of global between the imperialist ambitions of the West and the East.

Keywords: imperialism, international law, League of Nations, law, war, peace, state, treaty.

Л.М. Шумський

КАРЛ ШМІТТ ПРО ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті проаналізовані позиції німецького політичного мислителя і видатного вченого-правознавця Карла Шмітта щодо стратегічних і тактичних дій американського і європейського імперіалізму, спрямованих на розширення сфер політичного і економічного панування на світовій арені в рамках міжнародного права. Американський імперіалізм, як зазначає К. Шмітт, вважається за загальноприйнятими уявленнями найсучаснішим імперіалізмом, тому що він, перш за все, є економічним імперіалізмом, а не військовим. «Економічне» виноситься на передній план, щоб взагалі завуалювати факт імперіалізму за допомогою протиставлення економіки і політики в XIX столітті, коли «економічне» кваліфікувалося як «не політичне» і відповідно «політичне» розглядалося як «не

економічне». К. Шмітт вважає, що загальноприйнята в XIX в. позиція пріоритету «економічного» в протистоянні з «політичним» втратила актуальність. Процес розширення владної могутності імперіалізму супроводжується пошуком певних «обґрунтувань» і розробкою принципів легітимації дій, які набувають немирний характер. Імперіалізму необхідні переконливі міжнародно-правові поняття і положення, які є переважно ідеологічними інсценуваннями і переслідують, крім того пропагандистські цілі. К. Шмітт розкриває імперіалістичну суть доктрини Монро, піддає різкій критиці дії Ліги націй, яка на його думку є не тільки політичною структурою, а й оснащеним конкретним арсеналом методів особливим типом імперіалізму. Україні в сучасних умовах у взаєминах із західними партнерами важливо враховувати політичні ризики, пов'язані з неминучою суттю імперіалізму, про що профетично писав К. Шмітт. Україна знаходиться в стадії політичної модернізації, і цим обумовлюються об'єктивні складнощі в пошуку адекватних алгоритмів політичних процесів, що забезпечують збереження незалежності в епоху глобальних протистоянь між імперіалістичними амбіціями Заходу і Сходу.

Ключові слова: імперіалізм, міжнародне право, Ліга націй, закон, війна, мир, держава, договір.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АЛЬОШИНА МАРІЯ СЕРГІЙВНА – студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» ОС «Магістр» Маріупольського державного університету.

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЙВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

БАЛАШОВА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА – магістр політології, аспірант кафедри політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія», викладач, керівник Інформаційного центру ЄС у Національному університеті «Острозька академія».

БУГЛАЙ НАТАЛЯ МИХАЙЛІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ВЕРБОВИЙ ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ГАПОНЕНКО ВІРА АНАТОЛІЙВНА – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, доцент.

ГЖИБОВСЬКА ТЕТЯНА СТЕПАНІВНА – викладач-стажист кафедри освітнього менеджменту та публічного управління Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

КВАША ОЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та суспільно-політичних наук Донбаської державної машинобудівної академії.

КОНАРІВСЬКА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка Житомирського державного університету ім. Івана Франка, вчитель історії в «Міжнародний ліцей МАУП».

КОСТЕЛЬНЮК МАРІНА МИХАЙЛІВНА – старший викладач кафедри соціології Чорноморського національного університету імені П. Могили.

ПАРФІНЕНКО АНАТОЛІЙ ЮРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доцент.

РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) МДУ.

ХАРАХУРСАХ ВЛАДИСЛАВ ЕЛЬМАРОВИЧ – магістр історії та археології Маріупольського державного університету, вчитель історії та правознавства Мангуської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Першотравневої районної ради Донецької області.

ШИМКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук Донбаської державної машинобудівної академії.

ШУМСЬКИЙ ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат політичних наук, викладач Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

ЦЕЦИК ЯРОСЛАВ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету Водного господарства та природокористування.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ALYOSHINA MARIA - student of International Relations, Public Communications and Regional Studies, Master student of Mariupol State University

ANATOLIY PARFINENKO – Ph.D (History), Head of the Department of Travel Business and Regional Studies V. N. Karazin Kharkiv National University

ARABADZHY SVITLANA – Associate Professor at the Department of Historical Sciences of Mariupol State University

BALASHOVA OKSANA – Master of Political Science, PhD student of the Department of Political Science and National Security of the National University of Ostroh Academy, Lecturer, Head of the EU Informational Center at the National University of Ostroh Academy

BUGLAY NATALIA - Doctor of Historical Sciences, Professor of History Department, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, Associate Professor

HAPONENKO VIRA - PHD of Political Science, doctoral student of the National Pedagogical Dragomanov University, Associate Professor

HZHYBOVSKA TETYANA - teacher of the Department of Educational Management and Public Administration of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

KHARAKHURSAKH VLADISLAV - master of history and archeology, history teacher of the Mangush secondary school, I-III stages No. 1 of the Pershotravnevy district council of Donetsk region.

KONAROVSKAYA JULIA - graduate student of Zhytomyr Ivan Franko State University, history teacher at the International Lyceum of IAPM

KOSTELNIUK MARINA – Senior Lecturer, Department of Sociology Petro Mohyla Black Sea National University

KVASHA OLEKSANDR - candidate of political sciences, associate professor chair of philosophy and social-political sciences of the Donbass state machine-building Academy.

ROMANTSOVA NATALIA – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Philosophy and Sociology Department, Mariupol State University

SHIMKO OLENA - Ph.D. in History, Senior Lecturer in the Department of Philosophy and Socio-Political Sciences of the Donbas State Machine-Building Academy

SHUMSKY LEONID - a teacher of V.N. Karazin, Kharkiv National University, Kharkiv, Candidate of Political Science

TROFYMENKO ANASTASIA - PhD in Political Science, Senior Lecturer of International Relations and Foreign Policy Chair of Mariupol State University

TSETSYK YAROSLAV - PhD, Department of Public Administration, documentation and information activities National University of Water Management and Nature

VERBOVYI OLEKSII - Candidate of Historical Sciences, Docent of the Department of Modern History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, docent

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-чиїх прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою

статтю або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» - три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний

відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUSMANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ; Riabeka O. Svitovaderzhavayakprodukthlobalizovanohoorhanizatsiinohorozvytku /

О. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3. – S.114–126.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states.

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____
назва статті історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
Побатькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 25

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 053/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей